

**K.K.T.C
YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ**

Prof. Dr. MİRALİ SEYİDOV

YAZ BAYRAMLARI

MEZUNİYET ÇALIŞMASI

AYŞE DERESEVEN DENİZ

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. HABİB DERZİNEVESİ**

H. A. Derzinevesi
Kabul edilmiştir.

**LEFKOŞA
2002**

ÖNSÖZ

Elinizde bulunan eser, Prof. Dr. Mirali Seyidov'un << Yaz Bayramları >> kitabının Türkçe'ye tercümesidir.

Kitapta yaz bayramlarının tarihi kökleri araştırılır, takvim anlayışının mahiyeti, halk yaratıcılığı, folklor numuneleri doğrultusunda araştırılır.

İlmi şekilde yazılmış bu eserde çok eski çağlardan başlayarak, insanların tasavvurlarında, ilk görüşlerinde tabiatın uyanışı, her nesile bağlı kök salmış birçok inançlar araştırılıp, yaz bayramları ile halkımızın tasavvurları başka halkların folklorü ve eski adetleri ile birlikte anlatılmıştır.

Bu eseri okurken içimi yeni birşeyler öğrenmenin heyecanı sardı. Gerçekten de zevk alarak okuduğum bu eserin bana çok faydalı olduğunu düşünüyorum.

Saygıdeğer hocam Doç. Dr. Habib Derzinevesi'ne, dört yıllık üniversite hayatımda bana öğrettiği herşeyden (gerek ders, gerek hayata bakış açısı) ve tezimi oluşturmamda her türlü yardımını esirgemediğinden dolayı kendisine teşekkür ederim.

Ayrıca, beni bu günlere getirmek için hiçbir maddi ve manevi yardımı esirgemeyen anneme ve babama, bana her konuda yardımcı olan eşime ve kayınpederime, ayrıyeten; bu tezin hazırlanmasında emeği geçen Naife Dereseven'e ve Ayden Kahraman'a teşekkürü bir borç bilirim.

Saygılarımla
Ayşe Dereseven DENİZ

Yaz Bayramları

Kitabı vatan uğrunda halk olmuş
şehitlerin mukaddes ruhuna hasr ederim.

İnsan hayatının tan söküleninden ona << yağı >>, << dost >> tabiatla, çevre ile özü arasında ayrışığı, benzerliği ibtidai şekilde de olsa götür – koy etmeye çalışmıştır. Şüphesiz ki, böyle götür-koyların, düşünmelerin biçimlenme yoluna düşmesi olabilir ki bir çok yüzyıllar sürmüştür. İlk önce görüşler sıralanmamış, böylece de (değiştirmeden) yarı sıralanmış fikirler, tefekkür aile birleşmesinin, büyüklü – küçüklü soyun, kabilenin tabiata baş eğmek, onunla << düşman >> gibi yüz – yüze durmak, olumun yaşamanın tabiatından doğan isteğine çatmak için edilen çabalardan oluşmuş ve sonralar meydana gelmiştir. Ancak buna göre böyle ilk görüşler halkın dünyayı anlaması ile ilişkilidir. Yaşamak, << var olmak >> ihtirası insanı düşündürmüştü, o, bunu için yollar aramış, böyle durum onu baş çatlatmaya yöneltmiştir. Tabiat, çevredeki hadiseler insanı devamlı rahatsız etmiş ve onu ileriye götürmüştür. İnsanın düşündüğü tabiat hadiselerinden biri ve o halde tam ilkinin kışta yazın avazlanması idi. Yazın gelişi her iki faslın arasında tabii mücadele ilk okçulukla, maldarlıkla, ekincilikle uğraşan, meşgul olan insanı onun küçük, büyük toplusunun içinden çıkan müdrikleri ilk önce düşünürleri tabiat hadiselerini az – çok götür – koy edenleri, filozofları düşündürmüştür. Ancak böyle düşünen beyin öz idrakının tutumuna göre ona yanaşmış yaşadığı muhite türlü anlamlar vermeye çalışmıştır. Şüphesiz ki, eski insanın idrak tutumu azdan çoka arttıkça görüşlere, çevreye, onun hadiselerine menfi, müsbet, pis, iyi münasebetler değişilmiş ve biçimlenmiş, biteviliğe doğru yüz tutmuştur.

Zayıf, cılız, insanın gündelik hayatı ile benzeşmeyen çevreye, onun hadiselerine menfi, müsbet, pis, iyi münasebetler, görüşler, hiss olunmadan görüşler düzümünde bazen zorla, bazen hoşla çıkarılmıştır.

Bu ilk görüşler ne kadar türlü olsalar da onların özü, kökü, mayası, birdir – ana tabiatdır. Tabiat, onun koynunda baş veren hadiseler az – çok aydınlandıkça bir çok görüşler gibi yaz bayramı ve onunla sık ilişkili takvim görüşü de oluşur, sonralar inkişaf eder ve ilk tabiat hadiselerini müşahide edenlerin dikkatini çeker. Ancak buna göre de Hasan Zerdabi halk takvimini halkın müdrik müşahidesi ile bağlamıştır.

Bellidir ki, yaz eski insanın hayatında hemişe başlıca rol oynamıştır. Buna göre de insan tefekkürü ister – istemez onu izlemiş ve böylelikle de bu durum Azerbaycan'ın ilk takvim anlayışının oluşmasına yardım etmiş (bu tek bir komponent olmamıştır), tabiatla insanın türlü şeraitde (hoş ve aksine) karşılaşması, yazla bağlı törenleri – merasimleri de meydana getirmiştir. Böyle bir törenin oluşmasında mitolojik görüşlerin ,animist bakışların, natür felsefenin, tabiata tabii bakışın büyük rolü olmuştur. Çok sonralar insanlar geçmişe bakmaya meyl ettikçe ibtidai görüşleri, yazla, kışla bağlı görüşleri, törenleri öğrenmeye başlamışlar. Takvim her nesneden, şeyden önce mevsimler, baht anlayışı ile de ilişkilidir – bağlıdır. Mitolojide, tabiatın mevsimleri arasındaki olaylarla – hadiselerle bağlı tören, görüş de oluşmuştur. Dünya halklarında, onların ulu babalarında takvim haosla, kosmosla, yaradılışla ve vs. ile sık bağlıdır.

Eski Azerbaycanlılar takvimde bağlı baht anlayışını bazen animistleştirmiş, bazen insan kimi göze çarpdirmiş, bazen ise zoomorfik alemle bağlamışlar. Alman düşünürü eski Oğuz ata sözlerini XIX. yüzyılın tam evvelisinde çap ettirmiştir. Şimdi yazı takvimle bağlı olarak yad etmek isteriz. Ata sözünde bahsedilir: << Oğuz (dan) üç yaz altmışaltı Salur Kazan okçıi kuzan pekinci Kormuş oğlundan Korkut >>. Burada bahsedilir ki, okuzdan 366 alp kopdu. Bizce burada alpdan – iğidden bahs etmez. Ola bilir ki, Oğuz, tanın sökölmesini haber veren tanın özüdür. Başka sözle, Oğuz güneşin çıktığını, gündüzün geldiğini haber verir. Oğuz'dan – tandan gündüz doğar. Ola bilir ki, onun doğduğunu bildirir. Yılda 366 astronomik hadiseyi insan şeklinde ata

sözüne salmış ve her günü – bir alp saymışlar. << 24 Hasbey >> demekle günü 24 saatden ibaret olduğu düşünülmüştür. Bu örnekten görünür ki Oğuzlar yılı (366), günü (24 saat) canlı tasavvur etmişler... Takvimle bağlı ki, ay, gündüz, gece, saat, vakit anlayışlarını insan bazen ise başka – şekillerde halk yaratıcılığında zıttını bulmuştur. Misal için aşağıdaki bulmacalara dikkat çekelim:

Babamın bir çukası var. On iki cibi
Çibin her künçünde otuz düyme,
Her düymenin bir üzü ağ, bir üzü kara

Başka bir misal :

Bir ağacım var, on iki budağı,
Her budağın otuz yaprağı ,
Her yaprağın bir üzü kara, bir üzü ağ.

Yukarıdaki bulmacaların birinde kainat, babaya, o birinde ise ağaca benzetilir. Burada 12 cib, 12 budak yılın on iki ayına, otuz düğme, otuz yaprak ayın otuz 30 gününe, her düğmenin ak ve kara yüzü, her yadağın ak, kara yüzü gündüze, geceye işaretdir. Takvimle bağlı bu bulmacaların yaşını söyleyemesek de her halde eskidir, uludur. Birinci bulmacada halk takvimi vakti (gece, gündüz 24 saati), ayları baba ile bağlanır. O halde bu baba ulu babadır, ulu yaratıcıdır, ona göre de gece, gündüz, ay ona mahsustur. İkinci bulmacada ise yılın ayları, günleri, gece – gündüz ağaçla bağlanır. Böyle ihtimal etmek dar ki, burada dünya ağacı göz önünde tutulmuştur. Böylelikle de bulmacalardaki fikir geçmişle daha çok benzeşir. Yazla ilişki ilk görüşlerin, büyüklü, küçüklü adetlerin, törenlerin öğrenilmesi, araştırılması şüphesiz ki, eski insanın tabiata ve onun iyi – kötü hadiselerine münasebetini bundan doğan görüşler sırasının –

konsepsiyasını münasebetini bundan doğan görüşler sırasını- konsepsiyasını öğrenmeye yardım eder. Böyle münasebetde, durumda, görüşlerdeki reallik, gerçeklik, gayri – reallik, uydurmada öğrenilir ve bunları yaratan içtimai natur - felsefî, mitoloji, felsefî teşebbüslerin hayatla bağılılığı da imkan içinde az – çok araştırılır.

Bir çok halklarda , o sıradan Azerbaycanlılar'da yazın kışı avaz etmesi mitolojide vuruş gibi tasavvur olunmuştur. Baht anlayışında bir an önce öz kenimine - onu avaz edene << hamile >> olur. Bahtın ileri gitmesi için oluşacak yaranmışlar, mevcut olanla << hamile >> olmuşsa mücadele götürür ve bu vuruşun geçirdiği ara bahtdır. Bu tabii hadise halk tefekküründe özüne ayrıca yer tutmuş ve onunla bağlı törenler şifahi edebiyatta poetikleşmiştir. Azerbaycan ve onunla etnik yakınlığı olan halklarda yazla bağlı bir sıra görüşler, nağmeler takvim törenini yaratmış ve bu, yüzyıllar boyu yaşamış, şimdi de yaşıyor. Kışla yazın tabii avazlanmaları, onların << ölüm >>, << dirim >> - <<ölüm >>, << olum >> vuruşu zamanı böyle bir vakti ileri götürdü. Tabiatla karşılaşmadan, gündelik talebden doğan yeni – yeni düşünceler tabiata daha ayık bakmak hissini yarattı. Başka sözle desek, halk terekürüne göre bu tabii zıtlıklar avazlanma, tabii << vuruş >> böyle bir çarkın devranının hareketine tekan verirdi. Kışın yazla avazlanması, gece – gündüz kimi insanda baht anlayışının da oluşmasına ister – istemez, nice değerler kortabii şekilde yardım etmiştir. Tabii avazlanma, tabii << vuruş >> olmasa << yaz gelmez >>, eski insan inanmış ki, böyle halde onun hayvanı kış yazla avazlanmasa, << ölüm >> (kışın “ölümü”) olmasa, olum (yazın “dirilmesi”) olmaz. Eski inanca göre, zıtlıkları– kışın yazla avazlanması << vuruşu >> hayatı, yaşayışı var olmak için <<te'min >> eder. Vakti ileri götürür.

Yazın ve onun sıcaklığının gelişine Azerbaycan'da Hızır (Hızır İlyas), Köse – Köse töreni ve << Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm >> mitolojik nağılı hasr olunmuştur. İster Hızır, isterse de << Köse – Köse >> törenlerinin ve adı çekilen nağılın oluşmasına Azerbaycanlılar'ın,

onların soykökünde duran eski soyların, kabile birleşmelerinin tabiata, her gün temasta olduğu çevredeki olaylara – hadiselerle ne vasıta ile olursa olsun te'sir etmek çabası impuls vermiş, bu sonralar zenginleşmiş, dallanmıştır. Böyle törenlerin oluşmasını, ilkinin yad görüşle, te'sirle bağlamak gerçeklikle benzeşmesi, bu her nesneden önce her bir halkın kökünde, mayasında duran soyun, kabilenin önüne aittir. Onun ilk ibtidai, içtimai kuruluşundan hayat tarzından, tasarrufatından doğan görüşleri ile ilişkilidir. Doğrudur yazın gelişi, onun kışı avaz etmesi ile bağlı törenler Orta Asya'dan, Dağlık Altay'dan, Azerbaycan'dan tutmuş Avrupa'ya ve başka ülkelere yayılmıştır. Bu tören – merasim her halkın soykökünde duranların hayat tarzı, maişeti, emek uğraşmaları ile bağlıdır ve onların tabiata yanaşmasından oluşmuş, zaman geçtikçe az – çok çoğalmalarla biçimlenmiştir. Yazın kışı avaz etmesine hasr edilmiş törenler coğrafi bakımdan bir – birinden çok uzak halklarda vardır. Şüphesiz ki, yukarıda yazdığımız böyle durum her nesneden şeyden önce yaşayış tarzındaki ve ondan doğan görüşlerdeki, tefekkürdeki yakınlıktan oluşmuş tipolojik hadisedir. Ancak buna göre de soyların, kabilelerin, kabile birleşmelerinin, uzak olmasından asılı olmayarak, onların yaz töreninde benzerlik, benzeyiş özünü açıkça gösterir. Misal için, eski Sümerler'in yazla bağlı törenini hatırlayalım. Sümerler'in yazın gelişine hasr ettikleri tören bir çok halkların yaz törenine – merasimine benzer Sümerler'de << Anu >> ata demektir ve baş tanrı da Anu olarak adlandırılmıştır. Anu'nun ve ana tanrı anlamlı Niminahi'nin Tammuza adlı oğulları var idi Tammuza << asl >>, << sadık gül >> anlamındadır. Tammuza her yıl ilkbahar mevsiminin sonunda ölür, yazda dirilirdi. Onun ölümüne ve dirilmesine Sümerler ayrıca tören geçirirdiler. Bu tören yazla, bağlı olduğundan tapınakda kahinler bitki ve hayvan kurbanı verirdiler, çalıp – oynardılar.

Azerbaycanlılar'da da buna benzer inanç varmış. Mirza İbrahimov yazar ki, yazda toprak nefes almış gibi buğlanardı. Anam bu manzarayı gördüğünde karibe bir hasret ve sevinçle değerdi:

Yeraltı dünyasının, tanrısı Yazhanım'a izin verir gelip anası ile görüşsün... Yeraltı dünyasının tanrısı ölümler hakanıdır. O, Yazhanım'ı uğurlayıp yeraltına alır ancak söz verir ki, her yaz onu anasının görüşüne bırakacak.

Budur, o, gelir, toprak da onun nefesine isinip, nefes alır, bağlanır... << Yazıcının anasının ona söylediği bu küçük mitolojik efsanede Yazhanım (adı şertu) yazın belgesidir. O gelirken toprak cana gelir, ekim – biçime hazır olur. O yazla bağlı ilahi olmasa idi, onun gelişi ile toprak cana gelmezdi. Gelişi ile toprağı buğlandırıran ilahe anası ile görüşe gelir. Bizce onun anası güneştir. Yazı güneşin sıcaklığının yaratır. Yazhanım anası güneşle görüşmeye geldiğinde toprak bağlanır. Bizce yeraltının tanrısı, ölümler hakanı kışın, soğğun belgesidir. Kışın belgesi Yazhanım'ı uğurlayıp kış dünyasına, ölümler dünyasına, götürür. Bu vakit yaz dustak olur ve onsuz tabiat da kış olur. O, gelişi ile tabiata can verir. Bu mitolojik efsane Nevruz – yaz töreni ile sık bağlıdır. Görünür ki, bu mitolojik efsanenin ve onun karakterlerinin asıl adları varmış. Çağ onları unutturmuş, yerine Nevruz'u koymuştur. Ne için çağ Yazhanım'ın ve yeraltının tanrısı, ölümler padişahının adını unutmuştur ? Bizce Yazhanım ve ölümler şahının adı mitolojik dünya ve mitolojik görüşle bağlı imiş. Hakim din ve görüş onu aradan çıkarmış ve yalnız takvim anlayışını ifade eden << Nevruz >> u – yenigünü onun yerine koymuştur. Tabiatın ölüp – dirilmesine, hususiyle yazın, gelmesine hasır olunmuş törenlerde eski halk yazın, bereketin iyi gelmesi isteğini bildirmiş. Tabiatın ölüp – dirilmesi – kış yazın avaz etmesi hayatın devranın çarkının devr etmesi inancı ile benzeşirdi. Eski insan inanırdı ki, o, yazı getirmekte, kış öldürmekte o halde, << ölüm >> olmasa diriliş olmaz. Aşağıda göreceğiz ki, Azerbaycanlılar'ın ulu babaları bu inançla yaşamışlar, hatta çok sonralar XVII. yüzyılın yazılı edebiyatında da bu inanç öz aksini bulmuştur. (Mesuhunun << Berka ve Gülşa >> noemasının kahramanı Berka'nın ölüp sonradan dirilmesi bize bu inancı hatırlatır).

Türk halklarının, böylece de Azərbaycanlılar'ın mitolojik tefekkürünün yarattığı Hızır ve onunla bağlı Tören yazın gelişi ile ilişkilidir. Yazın gelişini okçulukla, maldarlıkla, ekincilikle uğraşan meşgul olan bütün soy birleşmeleri, kabile birleşmeleri, halklar, o sıradan Azərbaycanlılar sabırsızlıkla gözlerdiler. Yaz özü ile ağartı, mal – kara, koyun – kuzu için yem, çoğalma, balalama, ekine sıcaklık getirirdi. Eski insan, ulu ata – babalar ile buna göre de yazı karşılamak için onun sıcaklığının – Hızır'ın (kız – kızmak – istilik, od) şerefine tören geçirirdiler. Ancak buradan anlaşılır ki, yaz töreni, baramı insanın, eski Azərbaycan'nın gündelik hayatı, maişeti ile bağlıdır. Yazla ilişkili törende halk apaydın ateşin – sıcaklığın gelişini göze çarpdırırdı:

<< Hızır, Hızır, hız getir,
Var dereden od getir...
Hızıra Hızır diyenler,
Hızıra çırak koyanlar >>

İlkin soy, kabile, kabile birleşmesi Hızır'dan sıcaklık, ateş istemiştir. Kutsalların – mukaddeslerin, uluların bindiği boz atla gelen Hızır ateş, sıcaklık getiren gibi yaz olur:

<< Hızır – Nebi, Hızır – İlyas,
Bitdi çiçek, oldu yaz >>

Hızır'ın mahnısında eski insan yarattığı mitolojik – simayla, mitolojik kutsallıkla – müreddesle özü arasında yakınlık görür, böylece de, insanla sembol, tanrı, mitolojik sima arasındaki yakınlığı bulmak çabası da öz aksini bulmuştur. Aşağıdaki örneğe dikkat getirelim:

<< Hızır batdı palçığa
Çıhartdılar haraynan >>

Tören mahnısında değildir ki, Hızır palçığa batmıştır. Bizce, bunu böyle başa düşmek gerekir: Yazın sıcaklığının – hızının, gücünün – kutunun insanlaşmış Hızır yazla gelirken, o, kışla mücadele apara – apara, onun palçığına bata – bata gelir. Hızır'ın uğurlu gelip çıkması için insanlar onu palçıktan haynan, haraynan, ellikle çıkarırlar. Ancak o halde, burada Hızır'la mitolojik personajla adi insan arasından fark getirilir. Udukla – sıcaklığın başlangıcının insanlaşması ile adi insan bir katda durur, hatta, sembolün, tanrının iradesine bağlı << aciz >> insan Hızır'a palçıktan çıkmak için yardım eder. Ancak burada insan özüne, öz gücüne inanır ve bu hiss de onu yüceltir, o, özü ile sembolü, tanrısı arasındaki farkı aradan götürmek ister. Bu istek insanı ma'nevi bakımdan yüceltirdi, onu ululaştırırdı. O, öz şahsiyetini, benliğini yüce tutardı. Ola bilir ki, onun bu hissi köleliğe, mütiliğe, << aciz bendeliğe >> karşı mücadelesinin en eski formlarından biri idi. Kölelik, << aciz bende >>lik bin bir yolla insan haysiyyetini, benliğini tapdalayırdısa, efsane dünyasının aparıcı görüşü onu yüceltir, sembol, tanrı katına kaldırırdı. Böylelikle de insan özüne, öz yaratıcı gücüne inanır, yüceltirdi. Çok sonralar bu hiss insan severliğin – hümanizmin öz ülkelerinden, dayaklarından birine çevirdi.

Bu ictimai – felsefi – etik görüş öz köleri ile Azerbaycan halkının, kökünde duran soyların, kabile birleşmelerinin mitolojik görüşleri, kişiyi (insanı) ileriye götüren ışığa yönelten düşünceleri ile de ilişkilidir. Böyle öncül, ıdıklı görüşler kabile birleşmesinin, halkın genel soy düşüncesini, soy psikofoji << Yaddaş >> ını, tefekkürünü ileri götüren amillerden birine çevrilir. Şüphesiz ki, böyle durumda hayat tarzını, ibtidai istihsalın katını unutmak olmaz. Böylelikle, çağlar geçtikçe insan yetkinleşir, oluşmuş kan yaddaşı biçimlenmeye doğru gider. Kan yaddaşı özünde ilkin soyun, kabilenin, kabile birleşmesinin ulu çağına göre büyük insan özelliklerini, uğurları birleştirir, kaynatıp – karıştırır cilalar – saflaştırır ve geleceğe miras verir. Bu miras donuk değildir

canlıdır, her çağ özünün öncül görüşünü, zevkini, hayat duyumunu ona verir.

Yukarıda yazdık ki, Hızır yazın sıcaklığının insanlaşmasıdır. Ancak buna göre de onunla bağlı tören nağmesinde değildir: << Hızır'a çıkar koyarlar >>. Arhaik inançla benzeşen bu deyim mitolojik bakımından ayrıca merak doğurur. İnsanlar yazın tez, uğurlu gelmesini te'min etmek için ateşi, sıcaklığı yardıma çağırırlar. Buna göre de ateşin, sıcaklığın belgesi, çırağı – ateşi yakarlar ve bununla inanırdılar ki, ateş çevreyi, toprağı kızdıracak, onu ekine hazırlayacak, otu bitirecektir. Böyle bir inanç ekincilikle, maldarlıkla uğraşan kabile birleşmelerinde, halklarda benzer görüşler, adetler yaratmıştır. Misal için, bununla bağlı Fransız halkının eski törenini hatırlayalım. Fransız Katolikleri kilisenin birinci bayramını << temizlenme >>, << saflaşma >> günü sayarlar, ona << şam günü >> de derler. Ölgün'ün bir sıra yerlerinde, böylece de Brestan'da kentliler ellerinde şam ekin yerlerini sessizce gezer ve inanırdılar ki şam – ateş onların ekinlerinde bereket bolluk getirecektir. Böyle bir inanç, İspanlar'da da varmış. İspanlar yazda iki maksatla ateş yakarmışlar: a) Onlar inanırdılar ki, ateş yakmakla toprağı ekine hazırlayıp, onu kızdırırlar ; b) Geçen yılın pisliğini, kötüsünü güya özünde cemleştiren gelincik hazırlayıp ateşte yakarmışlar. Bu bize eski Yahudiler'in << günahları özüne toplayıp çöle bırakılan keçiyi >> (Kozel otpuşenia) hatırlatır. Azerbaycanlılar da yaz şenliklerinde tonkal kalayıp ateşin üstünden atlar << ağırlığım, uğurluğum ateşte yansın >>, demekle inanmışlar ki, ateş geçen yılın kötüsünü insandan temizler. Bir de hatırlatmak isteriz ki, Türk halklarında ateş kötüyü kovan, mahv eden sayılmış.

Türk halkı gibi Fransızlar da, İspanlar da inanırdılar ki, şam – ateş insana, hayvana hayır getirir, hastalıktan, kurtarır. Yad edilen adetde ateş yazı da getirir. Ancak bu bakımdan da Avrupa halkları, hususıyla Fransızlar'da, İspanlar'da Türk halklarının mitolojik görüşleri çevreye, hayat bakışları, hayat durumları arasında Tipolojik yakınlık

oluşur. Türk halkı sıcaklığı yazı getirmek için çırağı, Fransız şamı, İspan ateşi yakar. Bu halkların yukarıdaki adetlerinde ateşe tapınmakla beraber, ateşin pisi kovması, insana, ekin – biçime yardım etmesi inancı da özünü gösterir. Hızır tören nağmesinden anlaşılır ki, bu nağme Hızır'a yazın ilk sıcaklığının gelişini haber verirmiş ve ancak buna göre de nağme yaz töreninde okunurmuş. Yazın sıcaklığını çağırmak ne baht ise yazın gelişi törenine koşulmuş, ona birleşmiş gibi biçimlenmiştir. Bu durum nağmede açıkca özünü gösterir:

<< Hızır, Hızır hız getir,
Var dereden od getir...
Hızır'a Hızır deyenler
Hızır'a çırak koyarlar.
Hızır'a pay yığmağa
Biz gelmişik hayınan
Hızır batdı palçığa
Çıhartdılar haraynan
Hızır – Nebi, Hızır – İlyas
Bitti çiçek, oldu yaz.
Men Hızır'ın külüyam,
Boz atının çülüyam
Hızır getdi hayınan,
Bir külanca dayınan,
Dayı palçığa batdı,
Hızır yanında yatdı,
Hızır, Hızır, Hızır – İlyas
Bitdi çiçek, oldu yaz >>.

Yazdığımız gib Hızır yazın sıcaklığının başlangıcını temsil eder. Ola bilir ki, hem de onu getirendir. O bu anlamda, bu noktada güneşle bağlı yazın belgesi sayılan keçi ile ilişkilendir ve böylelikle, takvim

anlayışının oluşmasına özül yaratır. Yazın sıcaklığı belgesi olduğu Hızır tören nağmesinde onun çiçeği bitirmesi, yazı getirmesi de göze çarptırılır. Böyle bir mitolojik özellik onu keçi ile yakınlaştırdığı gibi su, yeşillik evlenme ilahesi Öleng'le de ilişkilendirir. Öleng ilahesi de insanlar gibi yazı, onun sıcaklığını sabırsızlıkla bekler. Buna göre de o, yazın belgesi keçiye mitolojik yanaşır, hatta onunla birlikte çalışmalar aparır. Yaz – keçi, yazın sıcaklığı Hızır'ın gelmesi Öleng'i de yada salırmış ola bilsin ancak buna göre de gençler yaz aylarında evlenirmişler. Yaz gençlikle, Öleng'le de ilişkili olduğundan dokuz kız ve dokuz oğlan şamanla birlikte ilk yaz töreninde iştirak edermiş. Aile kurmamış kızların, oğlanların törende iştirakı şüphesiz ki, törenin onlarla sık ilişkili olduğunu gösterir. Dokuz sayısı kutsaldır – müreddesdir. Ancak bu da törende iştirak eden kızların temiz, pak olduklarına, o halde Öleng'e bağlılıklarına işaretdir. Bir sıra Türk halkları ilk yaz bayramına ay ve güneş bayramı da demişler. Neden ilk yaz bayramı ve onun şerefine geçirilen tören ay ve güneş bayramı olarak adlanmıştır ? Biz bu sorguya böyle cevap veririz: Türk halklarının bir çoğunun mitolojisinde ay, oğlan, güneş ise kız gibi insanlaştırılmıştır. Ancak bu merasimin – ilk yaz bayramının ay, güneş olarak adlanması da gençlikle, evlenmekle, çoğalmayla (mahsulla) bağlıdır. Görünür ki, buna göre de Türk halklarında evlenme meclislerinde, toyda yazın belgesi Keçi, Öleng tez – tez anılmış. İlk yaz bayramına güneş – ay bayramı da denilmesinin başka bir sebebi de olabilir. Bir çok halklarda olduğu gibi Türk halklarında da Güneş yaratıcıdır. Güneşin yaratıcı olması onu ilk yaz bayramı ile ilişkilendirmiştir. Bayram denildiği gibi Güneş ve Ay bayramı olarak adlanmıştır. O halde bu bayramın adındaki ay, gökdeki aydan daha çok inançla bağlıdır. Bir çok Türk halklarında ayın yaratıcı, insan yaratan, tanrı anlamı var. O halde güneş – ay bayramı derken yaratıcı güneş, Tanrı güneş tasavvur edilmiştir. Böyle izahat ağılabatandır. Yaz da yaratıcıdır, güneş de.

Türk halklarında yazda evlenme ile bağılı oyunlardan biri de böri (kurt) ve keçi (koyun) oyunudur. Bizce, bu oyun vakti ile yazın gelmesi ile bağılı tören olmuş,sonralar, tarihi – ictimai hadiselerin te'siri ile, görüşlerdeki değışiklikle bağılı oyuna çevrilmiştir. Buna bakmayarak, o öz ilk mitolojik seciyyesini saklamıştır. Böri (kurt) ve keçi (koyun) oyunu toyda icra olunur. Vakti ile çok geniş şekilde yayılmış bu oyunun bir – birinden az da olsa ayrılan varyantları vardır. Ancak oyunun ana hattı bütün varyantlarda vardır. Kız – gelin kucağında keçi (oğlak, kuzu) refikeleri ile, oğlan – bey de dostları ile adlanırlar. Oğlan – bey gerek kızın elinden oğlanı alsın. Yarış – vuruş başlanır. Kız – gelin ve onun refikeleri oğlağı vermezler. Bu oyun Karakalpaklar'ın tanınmış << Kırk Kız >> destanında da belirli farklarda öz aksini bulmuştur:

<<Cesaretli kalble seven

Kişi oyunun ses – küylü oyununu

Kulaim toy teşkil etdi.

Keçi doğuşu (kurt ve oğlak – M.C.) ve güneş oldu.

Geniş çemenliye refikelerini alardı,

Eylenceli döyüş teşkil etdi >>.

<< Böri ve keçi >> oyununa eski Özbekler'de de rast geliriz. K.Ş. Şahniyazov oyunu böyle tasvir eder: <<Bey (Toyun Beyi – M.C.) öz destesi ile gelin evine (kendine) yakınlaştığında gelin tarafın gençleri, ikidleri onları karşırlar. Onlar bir – birinin elinden sık tutmakla beyin – oğlanın yolunu keserler. Bunu önceden bilen bey özü ile oğlak (keçi) getirirmiş ve kız tarafının ikidlerine verirmiş. Kıpçaklar beyin yolunu kesmeye maçulok (keyd: Ma - "oğlan" keçiye alırlar) derler. Gençler beyden oğlanı isterler, toydan sonra keçi doğuşu geçirsinler >>.

Değildiği gibi << Böri ve keçi >> oyunu bir sıra Türk halklarında varmış ve şimdi de onun izlerinin bu ve başka şekline rast geliriz.

<< Böri ve keçi oyununun >> mitolojik anlamını biz hala 1983 – cü yılda vermişiz ve şimdi bir sıra ilaveler koymak fikrindeyiz. Önce yazdık ki, Türk halklarının mitolojisinde kurdun (böri) iki mitolojik özelliği vardır. O, birçok durumda güneşi (misal için “ Oğuz Name ” nin Uygur versiyonunda ve vs), böylece de sıcaklığın güneşin tam aksi olan kışı temsil eder. O halde kurt zıtlıkların (güneşin, onun sıcaklığının, kışın – soğuğun) belgesidir veya onların başlangıçlarını temsil eder. Görüldüğü gibi kurtta – böride tabiatın değişilmez, ebedi zıtlıkları öz zıtlığını bulmuştur. Böyle durumun oluşması mitolojik görüşler bakımından inandırıcıdır. Çünkü mitolojik görüşe göre zıtlıkların kökü – geni birdir – tabiatdır, kötü de, iyi de, ışık da, karanlıkta tabiatdan, insanı bürüyen çevreden, kozmik alemden – yaradılıştan oluşur. Kurdun – börinin zıtlıkları temsil etmesi mitolojik tefekkürle, doğal – ikili teşkilat kuruluşunun kanunları ile benzeşir. Ancak buna göre de o, çok vakit gökten güneşin ışığının – şüasının içinde yer indi. Misal için << Oğuz Name >> de Oğuz’a özünü takdim eden kurta dikkat getirelim. Kurt tan ağarırken ışığın – şüanın içinde onun çadırına gelir:

.... Чанърта
болдукта Огуз каганнын
Куриканга кун даг бир
Јарук кирди. Ол Јаруктун кок
тулукулуг, кок Јаллуф бэдук
бир эркак бори чикти ...”

(Yeni Azeri Türkçesi: “...tan ağarırken, Oğuz Kağan’ın çadırına güneş gibi bir ışık – şüa girdi. Bu ışığın içinden gök tüylü, gök yallı büyük bir erkek kurt çıktı.”) Güneşden ışığın - şüanın içinden

gelen güneşin belgesi, gök kurt sonralar Azerbaycanlılar'ın da ulu babaları Oğuzlar'a yol gösterir, çetin durumlarda onlara yardım eder. Bu misalden görünür ki, kurd güneşle ilişkilidir; onun belgesidir. Ne için kurt – böri güneşin belgesi kabul olunmuştur? Bizce, bunun sebebi onun Türk halklarında başlıca onkon – tanrı olması ile bağlıdır. Türk halklarının uğraştıkları başlıca uğraşları maldarlık, ekincilik idi. Mal – karanı kurttan korumak için onu tanrı katına yükseltmişler. Kurdun gök renginde olması onun kutsallığına – müreddesliğine işarettir. Bellidir ki, gök rengi gök tanrısının rengidir. Yalnız güneşle bağlı kurd – böri değil, güneşi çağırma – kodu – kodu töreninde Kodu da güneşin belgesidir. güneşin rengi kırmızıdır, ona göre de kırmızı parçadan gelincik düzeltirler ve onu << Kodu >> adlandırırlar. Güneşi çağırarak için Kodu mahnısında onun da kurd gibi türlü mitolojik seciyyesi özünü gösterir. Kodunun iki seciyyesi vardır: Birincisi ve başlıcası güneşi çağırarak, ikincisi ise yağışı kesmektir. Başka sözle söylersek, güneşle ilişkili kodu sıcaklığın, kuruluğun, böylece de nemliliğin, soğukluğun belgesidir. O halde, koduda da kurd gibi güneşle ilişkili zıtlıklar özünü gösterir. Burada da güneş zıtlıkların köküdür. Kodu zıtlıklarla, sıcaklıkla, nemlilikle ilişkili olduğundan o, güldüğünde gün çıkar, ağladığında yağış yağar: devamlı yağan yağışı kesmek ve güneşi çıkarmak için koduya müracaat olunurmuş:

Kodu – kodunu gördün mü?

Koduya salam verdin mi?

Kodu burdan ötende

Kırmızı günü gördün mü?

Bu parçada kodunun günü çıkarması, mitolojik özelliğini, özünü gösterir. Ancak hemin nağmede onun ikinci zıtlığı da öz aksini bulmuştur:

<<Kodu gülmek isteyir,
Koymayın aklamağa>>

O halde, kodu hardan geçerse orada kırmızı gün görünür ağlarsa yağış yağar, soğuk olur. Buradan anlaşılır ki, kodu iki zıtlığın başlangıcıdır. Ah bir de güneş her iki tabiat hadisesinin – sıcaklığın (kuru havanın da), soğuğun da , kuraklığın sıcaklığın (kuru havanın da), soğuğun da, kuraklığın da, yağışında yaradıcısıdır. Böyle zıtlıkları özünde toplayan mitolojik, yarı mitolojik obrazlara halk yaratıcılığının ayrı – ayrı tanrılarında, hususuyla nağıllarda rastlarız. Zıtlıkların bir kökten olması antropomorfik, zoomorfik onkonlarda, tanrılarda, insanlaşmış ilahilerde öz zıttını bulmuştur. Uyguristan'da yazıya alınmış << Oğuzname >> de Oğuz'un gökden inen, güneşin belgesi olan hanımında eski görüş öz aksini bulmuştur:

..... Кәһә күнләрдә бир күн
Оғуз каған бир йәрдә тәһриңи Ялбарғу—
да әрди. Каранҗиллук кәиди. Көктүн
бир көк жарук тўшти. Күндүн аја (н)
айдан куғиулғиулғирак
Әрди. Оғуз каған йўрүди, көрди ким
ошбу жарукнун арасинда бир киз,
бар әрди. Ялғуз олтурур әрди. Јакши көрүк—
луғ бир киз әрди. Ануні баш (і) нда аташ—
луғ жаруклуғ бир мәни, бар әрди,
алтун казук дағ әрди. Ошул киз андағ
Көрүклүк әрди ким кўса көк
тәһри кўла турур; ј (і) ғласа, көк тәһри
ј (і) ғлаја турур¹.

(Yeni Azeri Türkçesi: “.... Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan bir yerde gök tanrısına (göğe) tapındı. Karanlık çöktü. Gökden bir gök – ışık – şüa düştü, gündən ışıqlı, aydan daha parlak idi. Oğuz Kağan yürüdü gördü ki, bu ışığın arasında bir kız idi. Onun başında kütle

(şimal) yıldızı tek ateşli, ışıklı bir hal (mzn). Bu kız o kadar güzel idi ki, gülse mavi gök (tanrı) gülerdi, ağlasa idi mavi gök (tanrı) ağlardı.

Göründüğü gibi güneşin belgesi gökten << gök ışık içinde >> yere inen hanımda göğün gülmesi (göğün aydınlığı) , göğün ağlaması (göğün tutulması) gibi zıt tabii hadiseler cemleşibdir. Tabiatın bu tabii zıtlıklarının kökü birdir. Güneştir – Oğuz’un insanlaşmış hanımıdır. Öteki de asla yazalım ki, gökten gelen hanımın gök ışığı içinde olması inançla bağlıdır. Gök göğün rengidir ve kutsaldır – mukaddesdir. Hanımı gök ışıktaki indirmekte efsane yaratıcısı onun kutsal müreddes olduğuna işaret eder. Yeri gelmişken << Oğuzname >> araştırmacılarının dikkatinden kaçan gerekli bir meseleye de dokunalım. Oğuz’un ikinci hanımı Dünya Ağacı’nın belgesidir, suyun başlangıcını temsil eder. Ona göre de Oğuz onu, suyun ortasındaki ağacın içinden çıkarır. Bu kutsal mahlûku << Oğuzname >> böyle takdim eder:

.. . . . Кѣнѣ бір кун
Оғуз каған авѣѣ кѣтті. Бір—
көл арас (і) нда аліндан бір (j) іҗағ
көрді. Бу (j) іҗануні, кабуцағанда
бір кіз бар эрді, јалғуз олтуруп эрді.”¹

(Yeni Azeri Türkçesi: “... Yine bir gün Oğuz Kağan oba gitti. Bir göl ortasında, karşısında bir ağaç gördü. Bu ağacın kabuğunda (içinde) bir kız vardı, yalnız oturmuştu”).

Dikkat edersek görürüz ki, Oğuz’un hanımları da zıtlıkları temsil ederler. Birinci hanımı güneşi, göğü, ikinci hanımı Yeri, Dünya Ağacı’nı, suyu temsil eder. Yukarıda kayd ettik ki, Oğuz’un ikinci hanımı Dünya Ağacı’nın belgesidir. Türk halklarında Dünya Ağaçları adeten kadınla ilişkili olurlar. << Ak Oğlan >> yaratılış mitolojik destanındaki Dünya Ağacı kadın şeklinde Dünya Ağacı’nın içinden çıkıp insanla tanışır, bazen ise insana yarı ağaç, yarı kadın şeklinde görünür. Oğuz’un ikinci hanımı da ağacın içinden çıkar.

Yukarıda kayd ettik ki, nağıl ve destanlarda bir sıra kızlar zıtlıklarla ilişkilidirler. Nağıllarda, destanlarda bir yanı kızıl, bir yanı gümüş olan, yürürken bir ayağı kızıl, bir ayağı gümüş gezen kızlara rastlarız. Böyle kızlar şüphesiz, zıtlıklarla ilişkili olduklarından ayrı – ayrı özellikli, ayrı – ayrı renkli metallerin her ikisi ile de birlikte düşünülmüştür. Kızıl ve gümüşün renkleri zıtlıklarla bağlıdır. Nağıllarda kızların bir kısmı Oğuz'un birinci – gökten gök ışığın – şuanın içinde inen, güneşin belgesi – hanımı gibi tasvir – olunur. Ağlarken yağış yağar, tufan kopar, gülerken gül çıkar. Kodu gibi karakterlar, karakterlar, uduk, yarı udukler zıtlıklarla ilişkilidirler. Böyle ilaheler, tanrılar, karakterlar güneşle, güneşteki zıtlıklarla bağlıdır. Tabiat, güneş zıtlıklarının genidir – köküdür. Eski insan tabiattaki değışiklikle, böylece de güneşin sıcaklığının azalıp çoğalması ile bağı tabiatın bir sıra hadiselerine – olaylarına yanaşırdı ve bu yüzyıllar boyu devam eden yaşmadan oluşan düşünceleri götür – koy ederdi. Bu düşünceler onu ışığa, aydınlığa, hayatı daha iyi anlamaya doğru götürürdü. Şüphesiz ki, böyle durum birden bire oluşmadı, o tedricen ilerlerdi şuurlarda, tefekkürde özüne yer tutardı. Eski insanın aparıcı görüşlerinden biri mitolojik görüş, mitolojik tefekkür olduğundan o, her nesneyi – şeyi onun prizmasından geçirirdi. Ancak buna göre de insanın hayatı boyu kazandığı tecrübesinden, müşaaadesinden geldiğı netice zıtlıklar görüşü mitolojik dona giydirilerek ortaya çıkarılmıştır. Zıtlıklarla zıt ilişkili ayağı kızıl, gümüş gezen, bir yanı gümüş, bir yanı kızıl, ağlarken yağış yağan, gülerken gün çıkan kızlar ve bunlara benzer efsanede – özüne yer tutardı. O halde, insan nesillerinin uzun yüzyıllar boyu ilki ilmi müşaaadeleri, çağın ideası efsanenin donuna giydirilerek yaşamıştır. Bu bir de ona göre edilir ki, mitolojik görüşlerle ilişkili tanrılar, ilaheler, onların insanlaşmış simaları güçlü, kutsal – müreddes görünsün böyle bir mübahize ile de kurt zıtlıklarla ilişkilendirilmiştir. Boyak'dan beri zıtlıktan yazarken aydınlandı ki, bu görüş, bu olay – hadise başlıca olarak güneşle, tabiatla bağıdır ve onların hamısı kutsal, yarı kutsal

sayılmışlar. Zıtlıklardan bahs ederken, bir meselenin üzerinde ayrıca durmak gereklidir. İlk insana var olmak, varlığını korumak için içinde yaşadığı tabiat esas idi.

İnsanın iradesine karşı duran onu açlığa sürükleyen ancak tabiatın özü idi. O halde tabiata baş veren tabii olaylar – hadiseler hele tabiatdan çok asılı olan insan için << dost >> ve << düşman >> olmuştur. İnsanı doyuran, ısıtan, serinleten tabii hadiseler << yahşi >> << dost >>, bunun aksine olanlar ise << yaman >>, << pis >>, << düşman >> sayılmıştır. İnsana dolanacak için imkan yaratan yazın gelişine, ağaçların var vermesine, güneşin – sıcaklığın soğuğu kovmasına << dost >>, şahtaya, amansız kuraklığa ve başka bu gibi olaylara – hadiselere, << düşman >> gibi bakmışlar. Tabiattaki ayrı – ayrı seciyyeli zıtlıkları insan duymuş ve bu zıtlıklar onun şuurunda yaratılışı anlamakta insanların birbirine münasebetinde ve bunun türlü türlü şekillerdeki tezahür formlarında – mitolojik felsefi, bedii tefekkürde, içtimai şuurda, maişetin bir sıra sahalarında, ister tabiat, ister cemiyet hadiselerini aydınlatmakta da doğal ikili münasebet özünü gösterirdi. İnsan şuuru, tefekkürü, yaşayış tarzı ile, maddi telebatla bağlı inkişaf ettikçe o, << dost >>, << yahşi >> olayların özünde bir aharda bir yönde gitmediğini his etti. O, his etdi ki << yahşi >> özünde de ikilik – << yahşi >>, <<yaman” vardır. Bunu anlamak insanı bir kat da yükseltti. O, tabiat olaylarının – hadiselerine evvelkinden daha yakın daha dakik yanaşmağa başladı. İnsan seyircilikten imkan dahilinde el çekip, olayın içine girmeye nüfuz etmeye müdahaleye çalışırdı. << yahşi >>, << hayırlı >>, << dost >> saydığı sıcaklığa şimdi münasebeti değişir. Çok sıcaklığa, vakitsiz sıcaklığa, kuraklık getiren sıcaklığa << yaman >> in << pis >> in tazahürü gibi bakardı. Eski insan yağışı nimet getiren , göğün vasıtası ile yeri mayalayan saymıştır. Ancak o, << yağışın >> da, << yaman >>, olduğunu his ettikten sonra aramsız vakitsiz yağışta da << pislik >> görmüştür. İnsan << yahşi >> da << yaman >> ve << yahşi >> nın olduğunu duyup böyle bir kanaate gelmiş ki,

<< yaman >> ve << yahşı >> nın kökü – geni birdir. Onlar bir yuvadan, bir kökten çıkarak haçalanırlar. Böyle çıkan bir tabiatdaki tabii zıtlıklar, insan şuurunda zıtlıklar anlayışını, sonralar ise mitolojide ilk felsefede içtimai görüşlerde özünü düzümlünü, sistemini, mantikî strukturunu, konsepsiyasını yarattı. Yaranan düzüm, sistem, konsepsiya eski çağın mitolojik görüşlerle yaşayan özü ile tabiat ve onun ikili, başka sözle değilse yahşılı (hayırlı) – yamanlı olaylarının karşılalmasından yaranan ve sonralar biçimlenen fikirlerini, görüşlerini ister – istemez sıralandırır. Güneşle, takvimle bağlı aşağıdaki mahnıda böyle sıralanma özünü gösterdiğinden ayrıca ilmî değeri vardır. Bir sıra zıtlıkların kökünün güneş olması fikri daha bir takvim töreni mahasında açıkça görünür. Takvim töreni ile bağlı bu mahnıcıların dikkatinden kaçmıştır. Mahnıdaki zıtlığı ve onun güneşle ilişkilisini daha aydın göz karşısına getirmek için ona dikkat getirelim.

Gün çih, çih, çih,
Keher-atı min çih,
Oğlun kayadan ve uçdu
Kızın tendire düşdü,
Keçel kızı koy evde,
Saçlı kızı götür çih.

Gün gitti su içmeye,
Kırmızı don biçmeye
Gün özün yetirecek,
Karı tez götürecek
Keçel kızı aparacak,
Saçlı kızı getirecek.

Mahnıdan görüldüğü gibi, güneşin iki kızı var. Biri keçel, o biri ise saçlı. Bu kızların şu ana kadar dikkatten uzak kalmıştır. Kızların

mifik (mitolojik, efsanevi) görüşle ilişkileri, aydınlaşırsa, onların kimliği de muayyenleşir (açık "saçlı kızı" ise yazın belgesi başlangıcıdır. Ancak buna göre de çalışmaları ile ekincilikle, maldarlıla bağlı << keçel kızı >> – kışı aparmasını (yok etmesini götürmesini), << saçlı kızı >> getirmesini diler:

Keçel kızı aparacak,
Saçlı kızı getirecek"

Neden güneşin kızları keçel ve saçlıdır ? Kışda ağaçlar çıplaktır, mahsulsüzdür, artımsızdır (bereketsizdir), güneş de güçsüzdür, yaruku neden (niçin) güneşin kızları keçel ve saçlıdır ? Kışta ağaçlar çıplaktır, mahsulsüzdür, artımsızdır, güneş de güçsüzdür, yaruku- şüası da bir azdır. Kışın belgesi, başlangıcı sayılan kızda buna göre keçeldir. Yaz verimlidir – mahsüllüdür, artımlıdır, güneşi de istidir, tabiata can verir, yaruku – şüası ele bir çokdur. Buna göre de o, saçlı tasavvur olunmuştur. Bu mahnıda kabilenin, kabile birleşmesinin , halkın dünyaya bakışı, tefekkürü alesini tapmıştır. Manhına ikili – doğal teşkilat kuruluşu, zıtlıklar, tabii hadiselerin iki başlangıçla bağlılığı aydın gösterilir. Tabii ve sonradan insan zekasının keşf ettiği zıtlıklarda, ikili – doğal tasavvurda başlangıç kök – gen birdir. Takvim töreni – merasim ile ilişkili mahnıda güneşin kızları güneşle bağlı zıtlıkları temsil ederler. Nağmeden aydın olur ki, başlangıçların - yazın (saçlı kızın), kışın (keçel kızın) kökü birdir – güneşdir, onun ışığıdır – sıcaklığıdır. Ancak yukarıda değildiği gibi, birinde sıcaklık güya ışık yokdur, ona göre de saçlı kızdır – yazdır, o birinde ise ışık – sıcaklık az olduğundan keçel kızdır – kışdır. Güneşin dövranı ile bağlı yaranmış bu iki fe(a)sil tabiatın tabii ekslikleridir ve kökleri de güneşdir. Bu fesiller de güneşin dövranı takvim anlayışını yaradan tabii amillerden biridir. Güneşle bağlı bu anlayış , bu görüş zaman – zaman zenginleşmiş, eski insanlar

(dünyanın bir çok kabile birleşmeleri, halkları) onlarca mahnılar (türkü,şarkı) koşmuş, yaz töreni yaratmış, takvimler düzeltmişler.

Yaz töreni, kodu ve bu secciyeli (karakter, yaratılış, huy, tabiat) mifik (efsanevi, mitolojik) tanrılar, personajlar (edebi eserde olan şahsiyet, tip) böyle anlayışın, düzümün (sıra) neticesinde yaranmışlar (yaratılış,doğuş). Kodunun efsanevi yaratılışını daha aydın tasavvur etmek için onun söz açımına (bir şey hakkında konuşulmaya başlanmak) dikkat getirmek gereklidir. Çünkü bu Azerbaycan töreninin ve takviminin oluşma köklerinin ilkin içtimai, efsanevi aleminin aydınlaşmasına az – çok yardım edecektir. Güneşin belgesi kodunun böyle adlanması, yersiz değildir. Kodu, çok budaklı, çalarlı (bir rengin tonları, çeşitlilik incelik) sözüdür. Eski abidelerde, kodu // << kodı >> – nın, nesil, soy, << deste >> (topluluk) << tabaka >>, << cenap >> vs. anlamları vardır. Sözün anlamlarından görünür ki, halk bu efsanevi personajı ilkin güçlü soy başcısı, hörmetli cenap >> gibi yaratmıştır. Halk düşünürmüş ki güneş, onun belgesi kodu (bu sözün başka fonetikvariantları ile) ikili anlayışla zıtlıkların kökünün bir olması ile sık bağlıdır. Başka sözle deyilse, zıtlıklar, ikili anlayışı ile güneşin özündedir. Böyle bir inanca (inanma), böyle bir görüş eski insanı, tabiatdaki olayları – hadiseleri götür – koy etmeye, onların mahniyyetini derk etmek için (anlamak, kavramak) baş çatlatmağa yöneltirdi. Bu da meişetle (yaşayış veya hayat tarzı) bağlı insanı ireliye (ön tarafa) – zıtlıkların güzel koduna güzel yönüne yardım etmeye, yamanla imkan dahilinde mübarize (mücadele, kavga) aparmağa sesleyirdi. Güzel kola, yanaşma, onun tentenesi (ihtişamı) için çalışmalar insanda güzel keyfiyyetleri artırır, insan, saflaşırdı, temizlenirdi. Bu da efsanevi insana (yahşı) tesiri idi. Güzel kola yardım Yaz törenini güzel yaradan, formalaştıran amillerden biri oldu.

İnsan yaşayışını, yaşayış tarzını güzelleştirmek için devamlı düşünür, yollar aktarır, zıtlıklarının << güzel kolunu >> özüne yardıma

yöneltmeye çalışırdı. Buradan da insanla efsanenin karşılıklı bağları ve dini anlayışları doğurdu.

Yukarıda kurdun zıtlıklarla ilişkili – alakalı olmasından kısa da olsa bahs ettik. Yaz ve takvim töreni ile bağlı yazla kışın << vuruşu >> Azerbaycan halkı arasında geliş yayılmışdır. Bu takvim töreni bir çok Azerbaycan düşününlerinin dikkatini çekmiştir. A. Dadaşzade, E. Sultanlı, Ç. Çeferov takvim töreni << Köse – Köse >> dan başlıca olarak halk teatri (sanatı) bazısı bahs etmişler. M.H. Tehmasib ise onu yazın gelişine hasr olunmuş tören saymıştır. İster << Köse – Köse >> ya halk sahnesi tamaşası (seyretme) bakımından yavaşanlar, istese de onu yazın gelişine hasr olunmuş tören – merasim gibi araştıranlar doğru yol tutmuş ve meraklı ilmi neticelere gelmişler. << Köse –Köse >> yazla bağlıdır ve takvim, mevsim töreni ile sık ilişkilidir. Bellidir ki, törenler, hususuyla mevsimle, fesillerle (mevsim) bağlı törenler mifoloji tefekkürle benzerler. Hayat tarzı ile ilişkili << Köse – Köse >> mitolojik görüşler, bakışlar dünyasında boya – başa yatmıştır. Böyle törenler halkın yaşayışı yaşayış tarzı, emek çalışmaları ile sık bağlı olduklarından, insanın tabiat olaylarında – hadiselerinde ilişkili çalışmaları, meşgalesi ile sık bağlı olarak çevredeki muhte gerçek, zaman zaman ise << uydurma >> münasebeti doğardı, yaratılırdı. Biz << uydurma >> derken << hayalî >> uydurma ile hakiki, gerçek uydurmanın bir – birine kaynayıp karıştığını gözlerimiz karşısına getiririz. Böyle << uydurma >>da gerçeklikle << hayali >> uydurma tarihi bakımından kaynayıp – karışmış ve onları birbirinden ayırmaya ihtiyaç olmamıştır. Bir de unutmamak gerekir ki, eski insan için her iki << uydurma >> gerçeklik gibidir. O, uydurmanın << uydurma >> olduğunun farkına varmışdı. Böyle << uydurma >>lar efsanevi görüşlerin kökünde duran iki komponentden – gerçek hayat gerçekliğinden, << uydurma >> gerçeklikten oluşurdu. Bunların kaynayıp – karışması efsanesi canı olduğu gibi, onun sistemine, komponentine çevrilirdi ve lirik tefekkürün düzlüsünün (dizilme tarzının) görüşler sistemine dahil olurdu.

Bu << uydurma >> insanın hoş, çetin, kolay ölümle karşılaştığı, ölüm uğrunda çalışmalarında, bir sözle, hayatın bütün sahalarında onunla birlikte ilerlerdi ve insan o şekilde bilirdi ki, yeri geldikçe güzel ister, efsanevi simalar ona yardım eder. O, güzel gün dirliğin, hayattaki uğurunu güzel ister efsanevi zoomorfik sembollerle, antropomorfik simalarla, tanrılarla, ilahilerle ilişkilendirirdi. Hayatla, gerçeklikle, yaşam tarzıyla, bağlı tefekkürle, görüşle yaşayan insan yaratır, düşünür ve bu çabalar onu ön tarafa, geleceğe getirirdi. Böyle çalışmalardan doğan fikir ve hisler, görüşler onu geleceğin ışığına doğru yöneltirdi, onda özüne inanç hissini güçlendirirdi. Bu onun hayatında ışıklı hadise idi. Böyle bir ışık düne göre daha ümit verici idi, bu ışık hayatı, daha yakından anlamak, başa düşmek için insana yardım ederdi. Büyük ihtimalle, insanın hayat gözleminden, zekasından doğan, onunla birlikte ilerleyen bu ışık geleceğe daha da yararlı olmak için her gün güç toplardı. Bu gücü ona hayat, insan yaşayışı, yaşayış tarzı, hayat tarzı verirdi. İlerlemeye , geleceğe götüren bu ışığın yardımı ile düşünen insan dünün yarattığı ile karşılaşmaya, yüzleşmeye, onu götür – koy etmeye, çok vakit benzememeye başlardı. Buradan da yaradan, düşünen müteffekir insanın ilmi, yaradıcılık üzüntüleri başlar. Bu üzüntüler ne kadar ağır, çetin olsada insanı ön kısma getiren amillerden birine çevrilirdi. İnsanın yeni, dünkü yok, bu günkü duyguları, fikirleri hayatla benzeyen bu üzüntülerden yaratılırdı. Böyle üzüntüleri ise hayat, yaşayış tarzı yaratırdı. O halde, hayatın, yaşayış tarzının talebinden meydana gelen ilk ilmi, yaradıcılık üzüntülerinden yeni fikir, yeni hiss doğar. Bu üzüntüler değildiği gibi dünü beğenir, tabii ki, sabah bu günü beğenmeyecektir.

Böyle bir durum gelişmenin itici gücü idi. Tarihi ilerlemeyi iki sütunlu bir saraya benzetsek onun bir sütunu hayat, yaşayış tarzı, öteki sütun ise ilim, yaradıcılık üzüntüleridir. Yetkinleşme, tabiatla yüzleşme, karşılaşma başka bir ağır, çetin problemi de insanın karşısına koydu. Tabiatla yüzleşme insanın yaradılışı – kainatı, onun sade, mürekkebe

hadiselerinin sebebini az bildiğini, zayıflığını ortaya çıkartdı. İnsan yavaş – yavaş yaşamak, var olmak için çevrenin her yönünü öğrenmeye çalışırdı. O, yalnız öğrenmekle yetinmiyordu. İnsanın yaşamak ihtiyacı ile alevlenen isteği tabiet, çevreği aydınlaştırmak, özüne bağımlı etme idi. İnsan böyle büyük, her zaman onu düşündüren insana has olan maksadına varmak için tabiata(ı) << hoş gelmeye >> çalışırdı. Onu nice değerler dile tuturdu, benzerdi. Ancak tam burada, tarihin << uşaklık >> çağından bize gelmiş mevsim, onunla bağı takvim törenlerinin ilkin variantının iskeleti, planı meydana getirlirdi. Yaz – Nevruz bayramının, takvim anlayışının meydana gelişini bu çağla bağlamak doğru olur. İnsan bu çağlar yarattığı ilkin mevsim hususu ile yaz – takvim törenlerinde özünün tabiata, onun güzel iter koluna yardım etmesi ile Hızır şarkısında olduğu gibi, (onu palcıktan çıkarması) iftihat edip, öteki taraftan ise tabiatdan yardım dilerdi. Böyle bir durum, << Köse – Köse >> de şeklini bulmuştur. O, köseyi – kışı kötüler, yazın belgesi keçiyi alkışlar. (Hızır'dan sıcaklık getirmesini, güneşden kodu – kodudan kararsız yağışın geçmesini vs. İsterdi. Değildiği gibi tabiatla ilk karşılaşmadan, yüzleşmeden insan tabiat karşısında zayıflığını hissetti. O, tabiatdan çekinmeye başladı ve bu çağlar ilk animist bakışı, sonralar ilk tanrıları, insana benzer tanrıları yarattı. Bu çağlar tabiatdan çekinme başta, güvenerek ikilik, zıtlılar görüşünü yarattı. İnsan ona yardım, kötülük eden tabii hadiseler hakkında düşünmeye başladı. Bu düşünme << Köse – Köse >> ye gibi gelip çıkmış ve orada poetikleşmiştir. İnsan << Köse – Köse >> deki gibi tabiata dost ve düşman bahır ve tabiatla samimi münasebetinde, mücadelede get – gede gelişen zekası, güçlenen iradesi << yaman >>la münakaşada ona yardımcı olurdu. Tabiatı << ram etmek >>, tabiatla << döğüşmek>> zaman geçtikçe insanda onu daha güzel duğmağa getirip çıkarırdı. Tabiatdaki << yaman >> hadiselerle yüzleşmesi, ona karşı durması, onun yavaş yavaş az – çok hadisenin mahiyyetine dalmaya başlaması insanı tabiatın amansız hadiselerinin elinden alma gibi büyük gelişimi

yaşamaya başladı. Bu da insanı öz gücüne inanmaya, özü – özünü anlamaya getirip çıkarırdı. Tabiatla << vuruş >>un insanın yetkinleşmesinde anlamı olan, ön kısma getiren üzüntüler çekmesinde büyük hizmeti oldu, ancak bir bu << vuruş >> insanı tabiatı öğrenmeye, ona gizli görünen nesneleri – şeyleri aydınlaştırmaya doğru getirirdi. İnsan tabiatı az – çok özüne kontrolüne almak için ona tesir etmenin yollarını aktarırdı. Şüphesiz ki, ilk böyle aktarılar tabiat güçleri ile meydana gelirdi. Sonralar insan şuuru işe karıştı. Bu aktarıla elde edilen başarılar, keşifler idi.

<< Köse – Köse >> gibi yaz mevsim takvimi ile bağlı görüşler, inanışlar yaşayış tarzından, insanın tabiatla yüzleşmesinden meydana gelirdi. Söylenmesi gereken, bu sepgili törenlerin – merasimlerin ilk iskeletinden başlayarak soylar, kabile birleşmeleri, halklar onu hayat boyu olgunlaştırmışlar. Çünkü yüzleşme << vuruş >> daima olmuş, onunla ilişkili törenler de zaman zaman az çok değişilmiştir. Mevsimle ilişkili törenler birbirine ne kadar da benzeseler, onlar her halkın özünüdür, özüne mahsusdur. Bellidir ki, Azerbaycanlılar gibi eski Sümerler, Fransızlar, İtalyanlar, Belçikalılar, Niderlandlar, Skandinav halkları ve bir çokları yazın gelmesine ayrıca törenler geçirmiş ve haka geçirirler. Bu halklarda yada ilişkili törenlerin çoğu eski çağlarla benzer.

<< Köse – Köse >> oyunun nasıl geçirilmesi hakkında ilmi edebiyatda yazıldığından biz bu konuda konuşmayacağız. Ancak yeri geldikçe fikrimizi aydınlaştırmak için ona geri döneceğiz. << Köse – Köse >> tören oyununda köse kışın, keçi ise yazın belgesidir. Köse uzun sefere hazırlanır, bununla törene katılanlar başa düşerler ki, kış gider, yaz gelir. Ancak köse öz yerini kolaylıkla elden vermek istemez. Ahırda keçi – yaz köseyi – kışı vurup öldürür. Merasim iştirakçıları sevinirler, keçiyi alkışlarlar. Tören şarkısında köse – kışın efsanevi yüzü halkın dünyayı anlamasının eski görüşleri ile bağlıdır. Törende – merasimde kösenin – kışın ömrü sona ulaşmak üzeredir. Onu halk zıtlıklarla da ilişkilendirir.

<< Menim Kösem canlıdı,
Kolları mercanlıdı,
Kösem el vurmayın,
Kösem iki canlıdı >>

Burada öz zıtlığını bulmak eski tefekkür araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır. Eski Azerbaycanlı'nın görüşüne göre, << Kösem iki canlıdır >>. Biz bu ifadeyi iki anlamda düşünürüz, ikisini de doğru sanırlar ve eski efsanevi tefekkürden doğduğu kanaatindeyiz. Bunlar hangileridir ? Köse – kış, yazı (yaz ondan sonra gelir) doğacağı için ikicanlıdır. Yaz kışdan doğar. Kış istese de, istemese de bu << uşak >> yaz doğmalıdır. Halk tefekküründe mevcut an kırgım hayatın dialektikasıdır, hayat demektir. O bahtı, hayatı ön kısma getirir. Mevcut anla doğulan anın arasındaki kırgım vaktidir. Bu eski Türk halklarının tabiatdan gelen, ondan doğulan dialektikasıdır.

Kışın doğacağı << uşak >> – yaz ekincilikte, maldarlıkla meşgul olanlar için hayat idi. Halk yaşayış tarzıyla, üretim tarzıyla ilişkili olduğuna göre yazın sıcaklığını, Hızır'ı çağırır ve sıcaklığı, Hızır'ı getirmesini ister. << Kösem iki canlıdır >> ifadesinin ikinci anlamı böyledir. Kışta zıtlıklar, yaz ve kış – zıt ve soğuk bir yere toplanmıştır. Biri aktiftir(kış), o biri ise bir müddet pasiftir (yaz). Kışın (kösenin) bir yönü mercan kollu, biri ise buz kollu kıştır, soğukdur, vakit onun buz yönünü – kışı yavaş – yavaş değiştir, o biri yönünü – mercan kollu – yazı – zıttını getirir. Zıtlık – Hız gelir gibi kış (köse) uzun sefere gedir. Bu zıtlıklar, yeni yazla kış ve birazcık da kışın özündeki zıtlıkla, o sıradan doğacak yaz ve ölecek (sefere gidecek) kış güneşle ilişkilidir. Tören yaratıcısı halk kösenin (kışın) güneşle ilişkili olduğunu dikkate getirmek için onun kollarının mercanlı olduğunu söyler. Mercan adeten kırmızı olur (çok nadir hallerde kara renkli mercana da tuş gelinir).

Kırmızı ise dediğimiz gibi güneşin rengidir. Yaz törenini yaradan tefekkür kösenin (kışın) kolarını kırmızı vermekle onun güneşle ilişkiliğine işaret eder. Güneş zıtlığı ve soğuğu yaratandır ve o, tabii zıtlıkların anasıdır, köküdür.

<< Köse – Köse >> tören seyretmesinde, oyunda keçi – yaz köseyi – kışı öldürür. Bu durumda yeni yazın kışı öldürmesinde, halkın vakit anlayışı özünü gösterir. Halk tefekkürüne göre, var olan (mevcut) bu an yaşayan vakit değildiği gibi karnında öz kenimi getirir. << Doğulan >> an, zaman mevcut vakiti, anı << öldürür >>. Zamanlar birbirini böyle avaz ederler. Demeli, mevcut zaman << ölmese >> yenisi gelmez. Böyle görüşleri halk tabiatı müşahide neticesinde anlamıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri kışın yazı << doğması >> ve onu yazın (keçinin) << öldürmesi >> hadisesidir. Ancak bu tefekkür, görüş aydınca gösterir ki, yazla bağlı bayram halkın ve onun soy kökünde duranların hayat yaşayışlarından, yaşayış tarzından yaranmıştır. Değildiği gibi ikili görüş hayır – kötü börü – kurdala bağlı efsanevi görüşde de zıttını tapmışdır. Bu görüşün bir kolu << Böri oğlak >> oyununda özünü açıkca gösterir. Oyunda kızın kucağında oğlak – keçi olur ve oğlak yazın belgesidir, yani onu koruyan kız – gelin ise gençlik, sayı, yeşillik ilahesi gelişmenin belgesidir. Oğlan – bey ise kışı da temsil eder. Biz niye böyle düşünürüz ? Keçi yazın belgesidir. Yaz yeşillik yarartır, bitkiler can gelir; gelecek mahsul için ağaçlar çiçek açar vs. güneşle ilişkili keçi yazı korur.

Keçi bir çok eski halkların efsanevi görüşleri ile benzeyen canlılıktır. Eski dünya halklarının mitolojisinde keçi başlıca olarak öz güçlü şehveti, seksual hissi ve bereketliliği ile göze çarpar. Araştırmacıların dediğine göre ancak bu keyfiyet de onu ilahilerle, efsanevi tiplerle ilişkilendirmiştir. Hind – Avrupa efsanelerinde o, bazan az çok bereketlilikle, hususıyla coşgunlaştıran bitkilerle bağlıdır.

Keçi efsanesi Hintliler'de Puşan'la, Yunanlar'da Pan'la ilişkilidir. Keçi efsanesi tipleri değişmeden de bolluk belgesidir. Pan Yunanlar'da sürü, meşe, çöl ilahisidir.

Adının << verimli – bereketli et (pus , paüz) >> anlamı onu bitki tanrısı, üzümculük ve şarapçılık hepsi Dionis'le ilişkilendirilmişlerdir. Eski Yunanlar'da Pan belden aşağı keçi, belden yukarı ise insan şeklinde, bazan keçi boynuzlu tasavvur olunmuştur. Bu bakımdan Yunan efsanelerinde güzellik, bereketli evlenme, doğum ilahisi Afrodite, gökyüzünün denizin, yerin sahibi kanatlı Erot ve Pan'ın milatdan yüz yıl kadar Afina'da hazırlanmış grup heykeli ilmi bakımdan da meraklıdır. Bu heykel grubunda Pan'ın bedeninin aşağısı keçidir, başında ise keçi boynuzu vardır.

Eski Yahudi'ler de keçi ile ilişkili meraklı bir inanış, adet, tören – merasim vardır. Eski İsrail'de Azazel'e yılda bir defa kurbanlık getirmişler. << Azazel ve Dionis >> kitabının girişinin yazarı B. Kayfman yazar ki, Dionis Ea ve Azazel'in simasında Yahudiler'de Azazel Dionis'in rolünü oynamıştır. Ancak tam burada her iki inanış tipleri yakınlaşırlar, ikisi de keçi ile ilişkilendirilir. Yeri gelmişken, bir meseleyi anı de olsa kaydetmeliyim: Yunanlar'da Dionis'in dramın, dram sanatının meydana gelmesinde az – çok rolü olmuştur. Ancak Azerbaycan'da ilkin dramatik sanatın oluşması daha çok yazın gelmesini mevsimlerin değişmesi törenleri, ölüm – olum anlayışı ve bunların değişmesi ile, yaşamakla, nice değerler, feleğin çarkının hareketini devam ettirmekte, hayatın, çevrenin nisbi ebediliği, devamlılığı uğrunda, çalışmalarla, ögeşmelerle, mücadele ile bağlıdır. İlave delim ki, Azerbaycan ilk önce tiyatro sanatı kışın yazla değişmesi, ölümle oluşumun mücadelesini gözteren << Yuğ >> töreni ile de ilişkilidir. << Yuğ >> da insan kabristanlığında sevişir ve ölenin değişmesine insan yaratmak hissi ile yaşar. Köse – Köse 'de verimliliğin belgesi keçi ile mahsulu olmayan kışın vuruşu değerse, << Yuğ >> ölüm töreninde ise olumla ölüm arasında barışmaz mücadelenin tanığı – şahidi oluruz. Ölüm canlıların,

o sıradan insanların ahırına çıkmak ister, olum ise ona karşı durur, insan yaratır. << Köse – Köse >>de de, << Yuğ >> da da olumla ölüm barışmazdılar. Keçi tabiatı oyadır, yazın sıcaklığını cana getirir. << Yuğ >>da da insan öz soyunu, neslini, insanı artırır, töredir, mahu olmaya koymaz. Tabii ki, ebedi mücadele sonralar << Köse Köse >>de, << Yuğ >> da az – çok değişilmiş şekilde öz zıtlığını getirmiştir. O halde, insan << Köse Köse >>de tabiatdan doğan özünün tabiatını, << Yuğ >>da ise insanın ölüm – dirim, tabii hadisesini zıtlaştırmıştır. Tabiatdan gelen öz kökü ile tabiata bağlı bu natur felsefe – tabii felsefe zaman geçtikçe olgunlaşmış, insan öz aynı görüşün içerisine girmiş ve özüne yararlısına yardıma çalışmıştır. Böyle bir tebietle ilişkili felsefe ışıklı idi. Çünkü insan insan yaradabildiğine inanırdısa demeli, öz yaratıcı gücüne dayanırdı. Bu arhalanma insan hayatının tan söküleninden onu ön kısmına getirirdi, yalnızlıktan, üzüntülerden uzaklaştırırdı.

Yahudilerde, Babiller'de büyük Ea – nın (Sümerlerde Ae) değişmeden de Enka tanrılarının çevresi yaradan kutsal – müreddes sembolü keçi ve balık olmuştur.

Ea (“E” ev, “a” ise su demektir) yeraltı bulakların, çayın sahibi sayılmakla toprağın mahsül vermesine yardım edermiş. Ea'nın sembolü, belgesi dağ keçisi idi. << Bütün sihirbaz küvveler aralı burcuna hizmet eder, kutsallar onları yazmak vasitesidir... O bütün sırların bilicisidir, sihirbazların başıdır, ondan bir şey gizlemek olmaz, bütün sırlar ve hayat verici çeşmeler ona açıktır... Yalnız onun mucizeli adı mankala yazılmıştır. >> Getirilen parçada araştırmacı doğru olarak dağ keçisini efsanevi aleme ilişkilendirmişler. Sihirbazlık, bütün sırlar ona bellidir. Neden onu Aralık ayı ile ilişkilendirmişler ? Bu ay Yunanistan'da kend Dionisi'nin geçirildiği aydır ve keçi ile bağlı bu rityaldan – törenden facia – tragedia meydana gelmiştir. Yeri gelmişken kayd edelim ki, bizce Azerbaycan'da facianın oluşmasının tarihi hakkında görüş başka şekildedir. Azerbaycanlılarda kışla yazın – tabiatın nisbî ölmesi ile dirilmesi töreninde facia ile komedi ya aynı

tarihi şeriat de, efsanevi dünyada bir kökten oluşmuştır. İlk, ibtidai şekilde olan facia ile komedya ekiz doğulmuş, yan – yana yaşamışlar. Onları doğan tabiatın mevsimlerinin tabii değişilmesi hadisesidir. Kışın – Kosan'ın elinden hakimiyet, ağılık çıkar. Bu onun ölümüdür. Ancak bu ölüme hiç kimse üzülmeyiz, kederlenmez. Törenin bir ucunda facia, diğer ucunda ise komedik durum vardır. Keçi, yaz düşmanı Kosan'ı öldürür. Bu üzücü durum özü – özlüğünde komik vaziyet yarartır. Demeli, Azerbaycan'da oluşan facia ve komedyanın, zıtlıkların kökü, efsanevi durumu birdir. Kış – köse olursa facievi, keçi galip gelirse komik durum oluşur.

Araştırmacılarından Alfr. Yeremias keçiye yeraltı dünya ile ilişkilendirir. Onun fikrinde bütün Asya'da keçi yeraltı dünya ile bağlıdır.

Alfr. Yeremias yazar ki, Türkistan'da Turanlılar keçinin boynuzunu kabre koyarlar. Yeri gelmişken yazalım ki, Türk halklarında keçinin boynuzunun kabre koyulması onun yeraltı dünyası ile ilişkisinden meydana gelmez. Bizce, keçinin boynuzunun, kellesinin, heykelinin kabre koyulması ve öylece de ölü ile bu nesnelerin, şeylerin bastırılması daah çok onun güneşle ilişkisinden olayıdır. Birçok kez yazmışız ki, keçi Güneşe bağlıdır ve Güneş kötüyü, pisi korur, ancak buna göre de yeni basdırılmış ölünün kabrinin üstünde kötüden korumak için güneşin belgesi olan ışık, ateş yakarmışlar. Türk halklarında, değildiği gibi, keçi güneşin, onun sıcaklığının belgesidir. Ancak buna göre de onu kabre koyarlar ki, kötüyü, pisi kovsun. Pis ruhu kovmak için kabrin içini ohra – kerpici rengi ile renklendirdiler. Bu renk güneşin rengi sayıldığına göre güya, o da kötüyü kovardı. Eski dünya halklarında keçi yeraltı dünyası ile, güneşle ilişkilendirilmiş ve kutsal – müreddes sayılmıştır. Keçi efsanesi o kadar güçlüymüş ki, devletler vazifelerine sadık kalacaklarını bildirmek için ona and içermişler. Milattan önce 745-ci yılda Asur – Babilistan Hakanı Assurnirari ile Arpa da(sarayının kabrinde yerleşmiştir) Hakanı Mati – ilü arasında bağlanan mükabile bu bakımdan dikkat çeker. Mürabile'de değildir:

<< Mati – ilü öz andını bozarsa, bu keçi gibi öz sürüsünden ayrılır, bir daha oraya katılmaz, sürüsünün başcısı olmaz. Mati – ilü öz oğlanlarından, kızlarından, cemaatinden ayrılacak, ülkesinden çıkarılacak ve onun başkanı olmayacaktır >>.

Bu baş keçi başı değil,
Bu baş Mati – ilunun , onun oğullarının,
Onun saray eyanlarının, ölkesinin başıdır.
Mati – ilu öz andının eksine gederse,
Bu keçinin başı kimi vurulsun,
Bu cür Mati – ilunun başı kesilsin

Bu seneti araştıranlardan biri sıra görkemli araştırmacılar bu kanaate varmışlardı ki, Sümerler'de keçi zoomorfik özelliğin olmuş, ona tanrı gibi tapınmışlar. Maddi medeniyet örneklerinden bir kısmı bu fikri tasdikler. Asiriolok Hilpceht Nüppurda tarihe kadarki katda Sümer nekropal yazısının yanında ilim için ayrıca değeri olan tunadan iki keçi başı elde etmiştir. Keçilerin boynuzu budakçılardandır, kirpiği gümüşten, bebeği ise balık kulağındandır.

Bizce, bu maddi medeniyet örneğinde keçinin boynuzunu ağaç budağından etmekle başlıca, efsanevi bir inanışa dikkat çekmek istemişler. Yukarıda dedik ki, eski gün doğar hakları keçiye tanrı gibi bakmışlar. Keçilerin boynuzlarının ağaç budakcıklarına benzetilmesi ciddi bir inanışla, efsanevi görüşle ilişkilidir. Keçinin boynuzunun ağaç

budaklarına benzetilmesi Dünya ağacına inanışla aynıdır. Burada keçiye inanışla, Dünya ağacına inanış birlikte düşünülmüştür. Bu delil gösterir ki, Sümerler'de keçi ve Dünya ağacı inanışı başlıca inanışlardan olmuştur. Efsanelerin, sembollerin, zoomorfik, antropomorfik anlayışların düşünülmesine ara – sıra teseddür eder. Fikrimizin tasdiki için bizce misal verelim. Oğuz Kağan'ın uşaklığını tasvir ederken onun bedeninin bir sıra yerlerini aslana, kurda, ayıya vs. benzetmişler. Bu hayvanların hepsi zoomorfik sembol olmuşlar. Eski Sami (Semit) haklarının milattan önceki abidelerinden birinde baş rahible yüzyüze durmuş keçinin bedeni balık, kolları güvercin kanadıdır. Çünkü bu halklarda balık baş zoomorfik sembollerden biri olmuştur.

Yeri gelmişken, şekildeki bir meseleye dolaylı da olsa dikkat getirelim. Ortadaki tapınağın – makberenenin başında artar, haç ve ay vardır. Milattan çok çok önce artarın tapınağın başında ve kutsallığı bildirmiştir. Çünkü o zaman Hristiyanlık bir din gibi

ortada yok idi. Bu sözsüz ki, başka bir inanışla, özü de başlıca bir inanışla bağlıdır. Bizce, bu güneşle ilişkilidir. Güneşin yaruğu, ışığı kayıttığı zaman artar,şekil alır. Görünür ki, (Semit) Sami halkları, bir çok eski halklar, o sıradan Türk halkları güneşle tanındıklarından onun belgesi artarı tapınağın başına koymuş ve ona tapınmışlardır. Güneşin belgesi artarın yukarısına ayın alametine koymuşlardır. Bizce, bu tapınak birleşmiş soyların, kabile birleşmelerinin genel tapınağı olmuştur. Olabilsin ki, bu bir kabile birleşmesinin tapınağıdır, onlar aya, güneşe, keçiye, balığa tapınmışlardır. Ancak buna göre de zoomorfik semboller, gök cisimleri ile bağlı inanışlar bir yerde yerleşmiş onlarla birlikte tanınmışlardır. Diyelim ki, bu tanrılar sonralar ayrılmış, ayrı – ayrı

şekilde efsane dünyasında olmuşlardır. Abideden görünür ki, keçi yaribalıktır. Ancak buna göre o, Samiler'de su ile ilişkilidir. Araştırmacıların fikrine, keçi Dionis'in işaretidir, sembolüdür, belgesidir ve tabii suyun sahibi sayılmıştır.

Yunanlar'da keçinin ayrıca efsanevi özellikleri de vardır. Yunan efsanesinde keçiyi << Yağışlı yıldız >> adlanması onun ıslaklıkla, su ile ilişkisini, alakasını gösterir. N.N.Yevreinov bu delile istinad ederek meraklı, gerçeklikle benzeyen bir meseleye dikkat çeker. Onun dediğine göre Yahudi dilinde Soir << keçi >> ve << yağış >> demektir ve keçi Ea << su evi >>ne ait olur. Düşünür özü – özüne böyle bir sual verir. Nasıl olmuş ki, uçurum kayalarda, dağlarda serbest yaşayan keçi << dibi olmayan ıslaklığın >>, denizin, yağışın << su girdabı >> belgesi, sembolü olmuştur. Düşünür ihtimal veriri ki, << nice 1000 iller bundan kabak Decla ve Feratda (indi ise yalnız Afrika'da) << Göl, bataklık keçisi >>, böylece de << su keçisi yaşardı >> Söylendiğine göre, bu cins keçiler suda yaşamayı sevmişler, böylece de kuruda, uçurum kayalı dağlarda serbest, hızlı hareket edermişler. Ancak bu cins keçilerin suda yaşamaları onları << su evi >> sayılan Ea tanrısına yakınlaştırır. Söyleyelim ki, keçi tanrı, hayata can veren su ile bu bakımdan yakındır. Anck buna göre eski semtlerde efsane ile bağlı törenlerde keçi başlıca personajlardan biridir. Bellidir ki, Yunan tiyatrosundan söküleninde keçi ile bağlı kult seciyyeli reks – mahnı benzemiştir. Niçin böyle reks – mahnıları ancak keçinin çevresinde geçirirlermiş. Çünkü keçi verimliliğin mahsuldarlığın belgesi, sembolü sayılmış. Keçi tabiatın kış mevsiminde onun ölümünü, yazda ise dirilmesini temsil ederdi. Keçinin ölümü (kurban kesmek) tabiatın ölümü ve dirilmesi demektir. Burada her iki tabii hadisenin kökü birdir, tabiatdır.

Türk halklarında ise bu hadise, olay az – çok da olsa farklıdır. Bu halklarda keçi yalnız yaz, kosa kışı temsil eder. Böyle açık bir ayrılığa bakmayacak yine kök birdir, tabiatdır; onun kıyasla ölüp – dirilmesinin sembolü gibi kabul olunurmuş. Türk halkarında ise durum biraz farklı

şekildedir. Bunlara ölenle dirilen keçi başka başka efsanevi canlılardır. Şöyle ki, Türk halklarında zıtlıkların kökü birse, tabiatısa özleri (müstakil) bağımsız, ayrı ayrıdırlar ve aralarında barışmaz ögeşme, mücadele kadar. Bu ebedi ögeşme, mücadele hayatın çarkını döndürür, onu öne getirir, kışın yarattığı tabii, nisbi durgunluğun karşısını alır. Çünkü keçiye yazı getirene insanlar yardım ederler. Yazın bol mahsül vermesi için ona ellerinden gelen kömeyi esirgemezler. Ancak bu çalışma tabiatı zenginleştirir, onda seçme yolu ile cinsler de güzelleşir. Efsanevi görüşe göre tabii zıtlıkların biri, yaz insanları ışığa, ileriye getirir, onu yaşamak için ise zahmete çağırır. Kış, köse ise nisbi durgunlukda saklamak << ister >>. Ancak burada da zıtlıklar öz <<düşmacılıklarını >> << işe salarlar >>. Yazla bağlı << Köse – Köse >> takvim anlayışı ilerledikçe, aydınlaştıkça, biçimlenme yolunu tutdukça keçi daha çok ışığa, güneşe ilişiklenir, bir yaz töreni ışığın, güneşin üstünlüğüne ait olur. Böylelikle de, << Köse – Köse >> büyük genel kabile birleşmesine, genel halk yaz törenine çevrilir. Tören iştirakçuları törenin sonunda sevinir, çalar – oynar, keçiye, güneşi alkışlarlar. Böyle bir duruma eski Babilistan – Assuriya töreninde de tuş oluruz. Babilistan – Assuriyalılar'ın büyük bayramları << güneşin dönmesi >> ve << yeni yıl >> adlanırmış. Bu bayram ışık tanrısı Marduk'un şerefine geçirilirdi. Dikkat edin, Türk halklarında da tören yazın sıcaklığının (ışığının), güneşin şerefine geçirilirdi. Burada az da olsa tipoloji hadise özünü gösterir. Marduk ışık tanrısı ise, Türk halklarında bu efsanevi işi Oğuz'un güneşden ışığın içinden gelen avradı ve yazın belgesi keçi yerine getirir. Bir meseleyi daha yazmayı gerekli buluruz. Marduk bayramı << Köse – Köse >> töreni gibi Mart – Nisan aylarında geçirilirdi. O halde, Türk halklarında da, Babilistan - Assuriya halklarında da verimlilikle bağlı tören aynı, ayda, mart – nisanda geçirilir. Bu halklarda keçi yazla bağlı törenin geçirilmesinde güneşin – ışığın tanrısı Marduk. << su evinin tanrısı >>. Ea'nın ilk önce oğludur. Bu bile Türk halklarının, hususıyla Oğuzlar'ın ulu babası

Oğuz'u andırır. Oğuz, güneşin çıkmasının herhalde, ancak ışığın şafaktan görünmesinin, ilk ışığın belgesidir. Güneş, Oğuz'un hanımıdır, onun oğlanları Günhan, Ayhan ılıkla bağlıdır. Evvelki yazılarımızda demiştik ki, bu iki oğul ne vakit ise Güneş, Ay olmuş, sonradan insanlaştırılmıştır. Sözsüz, Marduk'la Günhan'ın, Ayhan'ın az – çok yakınlığı nerede ise efsanedeki tipojii görüşlerle benzer. Bu kutsallar, müreddesler tamamı güneşle, ışıkla ilişkilidirler ve buna göre de senenin başlangıcı, sıcaklığın gelmesi (mart – nisan) bunlarla, senenin kökleriyle (güneşle) başlar. Marduk'a Nisan ve güneşle ilişkili, Yazla – Nevruz'la bir vakitte baram geçirilmesi gösterir ki, halkar yazı hususi kayd edermişler. Bir sıra gözlemlerden anlaşılır ki, Kuzey Asya'da ilk önce rahatlık (sessizlik) pantamimik olmuş ve başlıca olarak keçiyin değil, ayıyı göstermişler. Bellidir ki, kuzey ülkelerinde ayı zoomorfik onkondur (Türk halklarında ona kara oğlan da derler). Evrazi'nin orta kuşağında keçi insana benzer ve mistik maskesi, cüretli sesi, temkinli, dağ tepesi ile ilişkilidir. İyileştirici keyfiyete sahip olan daş, onun karnında olur. Katolikler'de, Yunanlar'da ilkin, ibtidai sessizlik öz başlangıcında tragedya, başka sözle söylemek gerekirse ibtidai tiyatro karakterli seyretme (sanatı) idi.

K. Vinkler, Doğu'da meydana gelen tragedyanın keçi ile bağlılığını göstererek yazar ki, keçi yaz tanrısının kutsal – müreddes hayvanıdır. Tanınmış düşünür yazar : << Tarihi Veroz'a göre, Babilistan kahini simasında o, bu meseleyi güzel bilmelidir. Babilistan'da her yıl Saken adlı bayram geçirilir. Bu bayram loas ayının 16. günü başlar ve beş gün devam eder. Bu beş günde kullar ağa – cenab, ağalar – cenablar ise kul olur. Ölüme mahkum edilmiş adama hakan kıyafeti giydirilir ve hakan tahtında oturtulur. O, hakan – cani hakanın eşyalarından istifade eder, istediği kadar içki içebilirdi, esas hakanın cariyeleri ile eğlenebilirdi. Beş günden sonra onun hakan elbisesini çıkardırıldılar, tekmeyle vurur, üzüntüler verirdiler. İnanişlarla ilişkili bu adet eski Romalılar'da da vardı. Saturnal'da, ancak Sakaka'da icra

olunurdu. İ.K. Frezer de ilginç bir fikir söyler: << Gerçekliği, hükümdarın da Allah gibi öleceğini hatırdan çıkarmak, onun ölümü ve diriliği halkının ve bütün dünyanın ilahi hayatını ebedileştirmek için yegane vasıta.>> J.K Frezer'in dediğine göre, bu adet, tören ilk önce Babilistan'da Yaz tanrısı ile ilişkili imiş.

Biz kısa da olsa M.F. Ahundov'un << Aldanmış Yıldızlar >> eserinin geninden, kökünden yazma isteriz. Bu Türk halklarının, hususıyla Azerbaycan halkının Babiller ile efsanevi, edebi ilişkilerini öğrenmeye yardım eder. M.F.Ahundou'un eserine bağlı kalarak ihtimal etmek gerekir ki, bu efsanevi görüş ne vakit ise Türk halklarında varmış. Azerbaycanlı dramaturk bu adetin efsanevi donunu çıkarmış, içtimai siyasi görüşleri ile bağlı olarak onu çağdaş hale getirmiş, adaletsizliğe, zulme karşı çevirmiştir. Babilistan'da efsaneyle benzeyen adetde hakanı canı, M.F. Ahundou'da Şah Abbas'ı adi bir semac (saraç) avaz eder. Söyleyelim ki, vakti ile Şah Abbas'ın ve Yusuf serracın yerine efsanevi dünya ile bağlı tanrılar, yazla bağlı efsanevi karakterler iştirak edermişler. Efsanevi görüşler aradan çıktıkça onunla bağlı adetlerin bir sırası dünyevî gerçekliklere daha çok benzemeye başlamışlar. Böyle ki, Babiller'in efsanesinde adi adamı, ömrü az olan hakan koyup beş günden sonra ona üzüntüler verip öldürmeleri, demeli ki, hayatın ani olmasına ve değişmeden de feleğin çarkının ebediliğine işaretdir. Asıl hakan canı ile değiştirilir ve sonra öldürülür. Asıl hakanın , yeniden şahın yerine gelmesi ile ebediliği hatırlamaya salarlar.

O halde, hayatta zıtlıklar görüşü hakim sürer. Biri ölüm, mahv olmak, o biri ise olum, hayatın tabii olaylarının birbirine şarkı söylemesiyle ebediliğin emele gelmesi, hakanın ölümü ve dirilmesi hayatın tantanası sayılmıştır. Bu söylenenlerden, N.N.Yevreinov böyle bir neticeye gelir: << Bu ödemelidir ki, biz << Zasayeva >> da yavaş yavaş kurban vermenin koruyanını görürüz: Hükümdar, Allah'ın şarkısına, cinayetskâr ise hükümdarın yerine, üçüncü derecede ise hayvan insanın yerine olacaktır. Babilistan'da hayvanlardan daha çok

ceylan, keçi ve kuzu kurban kesilirdi, dün dve folklar tarihinde verilen malumata göre, keçi yılın sonunda geçirilen mahsüdarlık bayramında Allah'ın zoomorfik belgesi imiş. Biz artık tam hukukla diyebiliriz ki, Babilistan kurban vermenin himayecisi gibi üçüncü Kradasiya'da ve yalnız keçinin üzerinde dayanmalıdır.

Eski dünya kabile birleşmelerinin, halkaların imkanlarına ve onunla ilişkili medeniyetine nazar sallarken her nesneden kabak aydın olur ki, keçi verimliğın mahsuldarlığın, yazın, güneşın yaz tanrısının, yazın sıcaklığının belgesidir. Ona bağılı törenler, merasimler ibtidai halk tiyatro sanatlarının anasıdır. Bazı düşünürler ibtidai dram sanatının kökünü Yahudiler'in << Kozlootpuşenir >> (Günahları keçinin boynuna koymak) töreninde aktarırlar. Bizce dram sanatının kökünü yalnız Yahudiler'in << Kozllotpuşenir >> töreninde değıl, birçok halkarın soy kökünden duran yazla kışın, başka sözle, bu iki tabii zıtlıkların yüzleşmesine, mücadelesine, avazlanmasına ait olunmuş törenlerde de aktarılsa doğru olur. Doğrudur, << Kozlootpuşenin >> töreninin harici bakımdan onun yazla ancak bir bağılılığı yokdur. Ancak mesele hiç de böyle değıldir. Burada bir nesneyi hatırdan çıkarmak olmaz. Keçi verimliğın belgesidir. Ancak buna göre de o, yazı temsil eder, çünkü yazda mahsulün esası koyulur. O halde, verimlilik yazla ilişkilidir. Onda böyle çıkar ki, keçi eski halklarda, onların soy kökünde duran kabile birleşmelerinde yazı da temsil etmiş ve zıtlıklardan birinin belgesidir. Verimlilikle bağılı keçi ile verimsiz, eski insana, hayvana bedbahtlık getiren kış arasındaki barışmaz << kavga >> ya, << mücadele >>ye ait olmuş ilk törenler yavaş – yavaş ilk seyretme şekli alır. Yazla kışın kavgası bazen hayvan, bazan ise insan şeklinde tasavvur olurdu. Azerbaycan^da daha çok kış – kurd, köse, yaz ise keçi şeklinde mücadeleye girişirler. Bu zıtlıklardan kış bazan pisi, insanlaşdırılarda caniyi, yaz ise temizliği, paklığı temsil ederdi. Görünür ancak buna göre de yaz bayramında evi silip – süpürüp, her nesnenin, hatta insanın

köhne yılın derd – belasından temizlenmesi için, kışdan kalma << ağırlıklarını, uğurluklarını >> ateşe döküp yakarlar.

Azerbaycan'ın bir sıra yerlerinde, o sıradan Kah'da yaz bayramında adamlar bir avuç toprağa küçük budak sokar, bu toprağı budakla birlikte eskinin içine koyar ve budağa ateş verip çöle atarken derler: << derdi – beladan kurtardım >>, << derdi beladan kurtar >>. Bu adetde ateşe, ağaca ve toprağa inanış birleşmiş şekilde özünü gösterir. Bir avuç toprak, toprağın, budak Dünya ağacının , ateş ise güneşin (ateşin) belgesidir. Eski insan geçmiş yılın ağırlığından, derdi – belasından kurtarmak için bu inanışlara tapınmışlardır. Yazın gelişi ilişkili olarak, kızlar bahtlarının açılmasının isteğı ile ateşe müracaat ederler:

<< Ağrım, uğrum tökülsün,
Oda düşüb kül olsun,
Yansın, alov saçılsın,
Menim behtim açılsın. >>

İnsanlar bu bayramda yeni elbise giyerdiler. Başka sözle değilse, insan da yaz ve tabiat gibi yenileşmek, tazelenmek, günahlardan azad olmak ister. Günah geçmişde kalır, ateşin üstünden atlandığı zaman ateş onu yakar. Bizce, bu durumda eski insanın, eski mütefekkirin başka ilginç bir görüşü de öz zıtlığını bulmasıdır. Eski mütefekkir, eski yaşlı insanı ruh bakımından temiz, ulvi görmek istemiştir. Bütün cemiyetlerde insan imkansızlıktan yaşamak, varlığını korumak, varlanmak için ara – sıra cinayet eder, yaramaz hareketlere el atar. Ancak hareketler onu manevi yönden çirkinleştirdi. Eski akıllı, yaşlı inanırmış ki, yazda tabiat tazelendiğı, yenileşdiğı gibi insan da kötülükden temizlenip yararlı olabilir. Bizce, böyle düşünme, böyle görüş insanı yükseltirdi, onda karşılıklı inanış, sevgi yarattırdı, olabilsin bu nerede ise insan perverliğin, hümanizmin özüne de çevrilirdi. O halde,

insan ne vasıta ile olursa – olsun temizlenmeye,yükselmeye çalışırdı. Böyle yükselişi, böyle manevi temizliği şartlandıran amillerden biri çevre, onun tabii durumu idi. Eğer insan sıcak yerde, su kırağında yaşadıysa onun maddi – medeni inkişafı başkalarına göre az – çok süratle olurdu. Muhit, çevre, uğraşma insanın özünü ve medeniyetini biçimlendirirdi.

Türk halklarında, o sıradan karaholsevlere, işkinlerde keçi modeli güneşi, başlıca olarak onun sıcaklığını temsil eder ve böylece buna göre de bir çok Türk halkları onu ateşin sahibi sayardılar. Sarı bant bağlanmış keçiyi ise Albast'ın, Alarvadin'in müreddesi – kutsal kabul ederdiler. Biz başlıca meselenin ilmî görünüşünü daha güzel tasavvur etmek için << bıdık >> sözü hakkında kısa bilgi vermek istiyoruz. tanrıya, ilahiye, tanrıya kurban verilmiş, onlara ait olmuş ev hayvanlarına bir çok Türk halkları, o sıradan Altay'da yaşayan Türk halkları, değişmeden de Tuvınlar vb. << bıdık >>, << iibık >>, Hakaslar, << bızih >> derler. << bıdık >>ın, kutsal fonetik varyantıdır ve müreddes demektir.

<< Köroğlu >>nun // << Köroğlu >>nun Türkmen versiyonunda güneşin sıcaklığının belgesi keçi sahihsiz uşağa yardım eder. Görüldüğü gibi Türk halklarının bir kısme keçinin aparmasının müreddesi – bıdığı, diğer bir kısmı da ateşin, güneşin sıcaklığının belgesi saymışlar. Bu bize eski şark halklarındaki bir inanışı hatırlatır. Bu yakınlığa güman yaradan meseleye nazar salak. N.N.Yevreinovun evit kitabının 16'ncı sayfasından gösterdiği aşağıdaki parçaya dikkat getirelim:

<< Cenap Münseye dedi: Aaron'a de ki, senin kardeşlerin... israil oğullarının günahlarını temizlemek için sürüden iki keçi ve bir koyun kurbanı versin. Aaron günahlarını temizlemek için kurban verecek, özünü ve evini günahlardan temizlemek ve iki keçi götürüp onları yığınçağın girişinde durmuş Allah'ın karşısında koyacaktır; Aaron iki keçi için kura çekecek, kuranın biri Allah – taala, o biri ise Azazel için

göz önünde tutulmuştur. Aarom Allah – taala için düşen kuraya göre ise keçinin üzerinde günahlardan temizlenme işleri bitip, sonra onu Azazel için sahraya bırakmadan ötürü Allah – taala'nın karşısına koyacaktır (bütün kanunsuzlukları öz üzerinde toprağa aparmak için) ... Halkın günahlarına göre danayı kurban gösterirler... Aaron her iki elini diri keçinin başına koyar ve İsrail evlatlarının türettikleri bütün kanunsuzluklara göre dua eder ve onların bütün cinayetlerini, bütün günahlarını keçinin başına koyup onu atlı muhafızla düzenliğe gönderir: Keçi bütün kanunsuzlukları öz üzerinde toprağa aparır ve o keçiyi düzengâha bırakır... koy bu sizin için ebedi karar olsun: Yedinci, onuncu ayda (gün) kalplerinizi sessizleştirin, hiçbir iş görmeyin, çünkü hemen gün ne hindu, ne sizin aranızda dahil dan gelme şahıslar sizin bütün günahlarınızı temizlemek, Allah – taala karşısında paklaştırmak için sizi temizlerler. Bu kalplerinizi temizleyecek, sizi itaatda saklayacak: Bu ebedi karardır. Koy bu karar sizin için ebedi olsun: Her yıl İsrail evlatlarının atlı muhafızlarını bütün günahlardan temizlesin. >>

Biz meselenin ilmî görüşünü daha aydın tasavvur etmek için aşağıdaki teferruata dikkat çekmek isteriz. << Günahları keçinin koynuna koymak >> veya << Keçiyi ayırmak >> günü iki keçi korkuda olmalıdır. Onlar bir yerden aynı vakitte götürülmeli, boynuzlarına bant bağlanmalı ve bundan sonra tören icra edilmelidir. << O boynuna günahlar koyulan keçinin yanına gelip her iki elini onun üstüne koyup dua okur ve böyle der: << o kanunsuz hareket eder, halkın İsrail evi günaha batıp >>

Yeri gelmişken kayd edelim ki, Türk halklarında da kurbanlık keçinin mal – karanın boynuna bant bağlanıp onu çöle bırakırlar. Ne için kurbanlık hayvanı çöle bırakırdılar ? Bunun bizce, bir çok sebebi vardır ve yeri geldikçe bunlardan bahs edeceğiz: Sebeplerden biri budur ki insanların, hatta bütün hayvanların günahını bir hayvanın (keçi – malkara) << üstüne koyup >> onu çöle bırakmak eski bir inanışa benzer. Keçi vasıtalı vasıtasız güneşle bağlıdır, ancak ancak buna göre

de o Sami ve Türk halklarında verimliliğin belgesidir. Onu çöle bırakırlar ki, yıl boyu işlenmiş günahları güneş temizlesin. Niçin bu işi keçi yapmalıdır ? Çünkü keçi güneşi temsil eder. Bize sorulabilir ki, neden çöle bırakırlar ? Burada çöl; mekân, sonsuzluğun belgesi gibi kabul edilir. Türk halklarının ve bir çok halkların inanışına göre tanrı, baş tanrı sonsuzlukta olur. Buna göre de keçiye mekân sonsuzluğu gibi kabul edilen çöle bırakırlardı. Doğrudur, bir sıra inanışa göre tanrıların muayyen yerleri de olur.

Biz yukarıda bahs ettiğimiz Babilistan – Assuriya, Yahudi bayramları, törenleri, adetleri hakkında yüzeysel de olsa bahs etmek istiyoruz ki, konumuzu aydınlatılmasında bize yardımcı olsun . Keçi, Kuzey Asya’da sembol olmuş, ilk geleneksel dramlarda başlıca sima idi. Onun insana benzetilmesi, << mistik >> maskeli olmas, dağ yüksekliğine ilişkisi, keçinin efsanevi özelliğini daha da yükseltirdi. Türk halklarında türlü fonetik varyantlı << yada // çada >> yağmur taşı da efsanevi özelliklidir. Onun ilk efsanevi özelliği yağmur yağdırmaktır. Eski Türk halklarının inanışına göre bu taşın en güçlüsü, en keskini sembollerin, hususuyla kurtun karnında olurdu. Babilistan – Assuriya, Yahudi ve başka halklarda şifa veren bu taş, mahsûldarlıkla ilgili zoomorfik keçinin karnında olurmuş. Bu taş bütün halklarda şifa verici sayılmış. O halde, bu halklarda zoomorfik sembolün karnındaki taş efsanevi özelliklidir. Sorulabilir ki, neden bu halklarda zoomorfik keçi, kurt sembolünün karnındaki taş, efsanevi özelliklidir ? Bu hadise tesadüf müdür, yoksa bir inanışla, görüşle mi bağlıdır ? Soruya şu şekilde cevap verebiliriz: Bizce, burada hiç bir tesadüf yoktur. Bu, halkların görüşlerindeki inanışla, onlar arasındaki yakınlıkla ilişkilidir. Bu yakınlık özünü nerde, hangi görüşte gösterir ? Soruya cevap vermek için Türk halkları ile Yahudi, Babilistan – Assuriya halklarının efsanevi görüşlerine dikkat getirmeliyiz. Yukarıda kayd ettik ki, Türk halklarında kurt – güneşin sıcaklığının, özünün belgesidir. O halde, kurt güneşin zoomorfik şekline düşmüş sembolüdür, güneş ışığının dönmesidir,

yansımasıdır. Yahudi Babilistan – Assuriya, Yunan halklarında keçi (keçi zoomorfik sembolü Türk halklarında da güneşle ilişkilidir.) mahsûldarlığın – verimliliğin sembolüdür. Verimlilik sembolü, tanrısı, ilahisi her nesneden önce sıcaklık ile, güneşle ilişkilidir. O halde, Türk halklarında kurtun karnından çıkan << yada // çada >> taşının, Sami ve Yunanlar'da ise keçinin karnından çıkan taşın şifa verici meziyetini her iki hayvanın zoomorfik sembol olması ile benzer. Ancak buna göre de onların karnından çıkan taş şifa verici, yağmur yağdıran, bir sözle efsanevi özellikli olur. Bu taşların efsanevi özelliği güneşle, onun sıcaklığıyla bağlıdır.

Yukarıda kayt ettik ki, temizlenmek için seçilen keçilerin boyu, rengi, alametleri bir olmalıdır. Kura çekilir ve kuradan sonra belli olur ki, hangi keçi Azazel'in hangisi tanrınıdır. Burada eski Sami ve Yahudi halklarındaki doğal teşkilat kuruluşunun kanunları öz zıtlığını bulmuştur. Ancak bu başlıca meseleye Samiciler, Yahudiler, tiyatro tarihi ile uğraşanlar dikkat etmemişlerdir. Keçilerin iki olması gösterir ki, onlar iki ayrı ayrı, aynı güce sahip olan sembole, ilahiye kurban verilmişlerdir. Böyle olmasaydı, onda keçiler farklı olurdu. Keçilerin << temizlenme >> rolünde çıhiş etmesi güneşe bağılılığa benzer. Güneş, halkın toplayıp keçiye verdiği günahları mahv eder ve keçi de temizlenir. Keçilerin doğal teşkilatla benzemesi gösterir ki, bu inanış çok çok eskilerle ilişkilidir. Maksadımız << güzel otuşınik >> hakkında geniş bilgi vermek değildir. Biz, yalnız bu törende keçinin güneşle beğılılığını aydınlatmaya çalışacağız. Böyle bağılılık bu halklarda iz, alamet şeklinde özünü saklamıştır. Onların mitolojisinde keçinin birbirine benzer efsanevi özellikte olmasının iki sebebi olabilir:

- a) Halklar arasında mitolojik görüşlerin hakim olduğu çağdamedeni, fikir bağları olmuş ve bu da onların efsanevi tefekküründe öz zıtlığını meydana getirmiştir. Bu gerçeklikle benzeyen bir ihtimaldir ki, büyük, ciddi araştırmaya ihtiyacı vardır.

b) Bu benzerlik hayat tarzındaki benzeyiştten doğan tefekkürden meydana gelmiş tipolojik yakınlıktan dolayı olabilir. Her halde böyle bir yakınlık gösterir ki, Türk halklarındaki keçinin güneşle, onun sıcaklığı ile, verimlilikle ilişkisi çok eskilere bağlıdır. Böyle bir ilişki gösterir ki, bu halkların medeniyetleri, tefekkürleri arasında bir vakit bağıllık olmuştur. Bu benzerlik, dediğimiz gibi müstakil, hiç bir yakınlık olmadan da meydana gelebilir.

Yukarıda yazdık ki, törenlerde sarı keçiden istifade ederler. Hatta vakti ile güneşin belgesi, onunla sıkı bağı olan tanrı Al // Albastı olarak adlanmıştır. Kam // Şaman alkışlarında, oyunlarında, ayinlerinde Albastı –Al – Alarvadı hepsi sarı keçi rengine tasavvur edilirmiş. Biz << gök ak, kara renklerinin eski inanışla alakası >> yazımızda belirtmiştik ki, sarı kırmızı renk güneşin rengidir, onun belgesidir. Keçinin güneşle ilişkisi onun takvimlebağıllığını gösteren alametlerdendir. Türk halklarında ateşle ilişkili çeşitli törenler geçirilirmiş. Ancak bunların hepsi bu veya başka şekilde birbiri ile sıkısıkiya bağılıdır. Bir örnek gösterelim: Tuvınler’de aile ocağında tören, merasim geçirirlerdi. Çöl materyallerine dayanarak araştırmacılar derler ki, onlar bu töreni geçirirken sarı renkli keçinin suyu ile uyurlardı (buna arjan derler). Keçi uyuduktan sonra lam, kam dua okur, keçinin heykelciğini güneyde yakarlardı. Lam, kam hazırladığı sarı renkli bantı (buna setir denir) yurdun, evin sahibi keçinin boynuna bağılardı. Bundan sonra yurdun sahibi keçiyi (sembolik şekilde) mecbur eder ki, o dua etsin. Keçinin başını üç defa ateşe, oduna taraf eğerler, onun ön ayaklarını çöktürürler. Sonra keçiyi yurttan kovarlar ve bu andan o << ateşin minik atı >> sayılırdı. Takdim olunan törendeki mitolojik inanışlara, onunla sıkı bağıli adetlere dikkat getirelim. Bu törende de keçinin renginin ve boynuna bağılanan bantın sarı olması tesadüf değildir. Söylediğimiz gibi, sarı renk güneşin rengidir. O halde, keçi güneşle ilişkilidir. Törenin değişmez şartlarından biri de bir pınar suyunda uyutulmasıdır. Eski

Yahudiler'de keçi tanrı olmuştur. Araştırmacıların fikrine göre, keçiye benzeyen Aşima böyle tanrılardandır. O, Emefa'da yaşayanların tanrısı imiş, sonra Assuriyalılar Samara'ya aparmışlar. Keçinin bir çok dünya halklarında efsanevi özellikleri vardır. Bu bakımdan dünya halklarında, hususıyla Yunanlar'da Dionis toprağı mahsûldarlık gücünü – üzümçülük, şarapçılık, nemlilikle ilişkili efsanevi görüşlerini özünde temsil etmiştir. O, insan ve keçi, keçi boynuzlu tasavvur edilmiştir. Ancak buna göre de Yunanlar onunla bağılı dini (relikiozno – kulbtovih) törene tragedya derler. Bu sözün anlamı Dionis'in bir efsanevi özelliğini de aydınlatmaya yardım eder. Tragedya Yunanca << keçi hakkında mahnı >>, << keçi mahnısı >> anlamındadır. Dionis toprak, bitki efsanesi ile ilişkili olduğundan o, nemlilik ile de birlikte düşünölmüştür. Eski Yahudice Soik – in keçi ve yağış anlamı vardır, araştırmacıların yazdığına göre, keçi << su evi >> Ea tanrısına ait olurmuş. Roma'da Dionis Vakh adı ile tanınırılmış. Vakhanlar yarı keçi, yarı insan, bazen ise keçi alametli tasavvur edilmiştir (kadın Vakhanlar'ın ayakları, boynuzları keçi ayağı, keçi boynuzu tasavvur olunurmuş, kulakları,uzun vs. olur.). Bu bakımdan P. P. Rubens'in << Vakhanaliya >> adlı tanınmış eseri bilinir. Ne için Vakhanlar, insan – keçi alametli tasavvur edilirmiş ? Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: Bir çok halklar, o sıradan Türkler, Yahudiler, Yunanlar vb. Keçi zoomorfik sembolünü güneşle, ateşle ilişkili şekilde düşündüklerinden ona tapınmışlar.. çağlar gaçtikçe hayat tarzı ile bağılı insanın tabiata münasebeti az – çok değışir ve bunlarla bağılı olarak şuurda, inanışlar aleminde büyük değışiklikler oluşur. İnsan yavaş yavaş özüne inanır, tapındığı sembolü özüne benzetir, tek tanrılığın yolunu tutar. Ancak bu tefekküre göre de birçok zoomorfik semboller gibi keçi sembolünü de insan özüne benzetir. Tefekkürde böyle bir büyük değışiklik Vakhanlar'ı yani keçi – insanı, insan – keçiyi yaratır. Böyle bir tefekkürle yaşayan insan zoomorfik keçi sembolüne insan gibi de bakmaya başlar.

Milattan önce Kilikya'da verimlilik tanrısının boynuzu varmış ve ancak buna göre de ona << boynuzlu tanrı >> demişler. Türk halklarında da İskender'in boynuzu olduğu hakkında mitolojik efsane vardır. Bizce, yarı insan, yarı hayvan alameti olan semboller, tanrılar sembollükten çıkmaya başlamış, tanrının yolunu tutmuştur. Çağlar geçtikçe onlar öz mitolojik simasını unutur ve insan şekilli tanrıya çevrilmeye başlarlar. İskender'in boynuzu olması gösteriri ki, o, yarı ilahileşmiş ve insan olmuştur. Zoomorfik semboller öz simasını yitirdikçe bu boynuzlar İskender'in eybine çevrilmiştir. Yeri gelmişkenkayt edelim ki, böyle görüş, yeni mitolojik görüşler sisteminde parçalanmalara, mitolojiyle dinin çaprazlaşmasına neden oldu. İnsan şereflenirdi, özünü anlardı. Güneşle, ateşle ilişkili keçinin, başka sözle söylemek gerekirse, güneşin alametlerini insan özünde tapardı. İnsanın güneşe mitolojik bakımdan yakınlaşması onu uçaltır, insanla güneş efsanesi arasındaki aydınlığı kısmen aradan götürürdü.

Yukarıda gördük ki, << su evi >> Ea keçi ile bağlıdır. Ea'nın keçi ile bağlılığı Türk halklarında suyu, nemliliği, gençlik ilahesi Öleng'i hatırlatır. Ea da, Öleng de su ile sıkı bağlıdır. Ea değildiği gibi << su evi >> olarak adlanır. Şimdi Öleng'e dikkat getirelim: Öleng'in anlamlarından biri << su >>, << büyük su >> demektir. Ancak buna göre de Oğuz'un ikinci karısı suyun – gölün ortasındaki ağacın içinden çıkar. Bu efsaneye inananlar Öleng'in ve böylece de Oğuz'un ikinci hanımının Su başlangıcı ve Dünya Ağacı ile ilişkisini göze çarptırmak istemişler. Türk halklarının, böylece de Azerbaycanlılar'ın soykökünde duranların eski << Ak Oğlan >> mitolojik destanında da Ak oğlan ağacın (bizce bu ağaç dünya ağacıdır) içinden bazen yarıya dek, bazen de tam çıkmış kadınla konuşur. (Bu destan Azerbaycan'da XX. Yüzyılın öncelerine kadar silinmiş biraz da olsa varmış). Bu destanda da kadının yaşadığı ağacın, bir varyanta göre yaprağından, bir varyanta göre ise dibinden şifa verici, gençleştiren dirilik suyu akar. Biz vakti ile Oğuz'un ikinci karısının Öleng'le ilişkili olduğu fikrini söyledik. Bizce

<< Öleng >> ve << Ak Oğlan >> destanındaki kadın aynı köktendir, aynı mitolojik ilahedir. O halde << Öleng >> ve << Ak Oğlan >> destanındaki ağacın içinden çıkan kadın << Su evi >> Ea ile mitolojik bakımdan yakındırlar. Türk halklarının çoğunda oğlanlar evlenirken Öleng'e müracaat ederler ki ona yardım etsin:

<< Hay – hay Öleng; hay Öleng gel kayda bar,
Bir yahşıka, bir yaman her yerde var >>

Yeri gelmişken yüzeysel de olsa kayd edelim ki, yukarıdaki şiirin son mısrasındaki << bir iyiye, bir kötü her yerde var >> ifadesinde zıtlıklar görüşü zıtlığını bulmuştur. Halk Öleng'e der ki, zıtlıklar (yahşı, yaman) her yerde var, güzde (burada evlenmek aile kurmak nazarında tutulur) yardım etsin.

<< Ak oğlan >>da da ağacın içinden çıkan kadın Ak oğlana evlenmek için nereye gideceğini öğretir. Biz, evlenme vakti yazın, yeşilliğin, suyun belgesi olan ilahelere müracaat etme adetine bir sıra halklarda karşılarız. İtalyanlar'da böyle bir tören – merasim var. Keçi oğlanlar Şubat ayının sonunda yüreklerinde tuttıkları kızın evinin kabağında durup yüksekten (perdeden) değermişler: Mart gelir, sevişmenin vakti çatar. Sonra düğünü yada şalan hareketler edermişler.

Eski Türkler'de Mart ayının 9'undan başlayarak ilk yaz bayramı geçirilirmiş. Bu bayrama << orus (örüş) sara >> dermişler. Aynı vakitten sürüleri örüşe bırakırlarmış. Bizi Mart ayında ilk yaz bayramında geçirilen bu merasimin bir yeri ayrıca meraklandırır. Bayram şenliğinde ayin vakti kamlarla – şamalarla birlikte dokuz masum kız, dokuz keçi oğlan da iştirak ederlermişler. Dokuz sayı kutsaldır – müreddesdir.

Mart ayında << Örüş Sara >>da kız ve oğlanların ayinde iştirakı italyan oğlanlarının kızları sevki dünyasına çağırmasını andırır. Kız ve oğlanların yazda birlikte ayin – oyun geçirmeyi gelecek yazın hoş

gelmesi, hayvanların balalamaların, gençlerin uğurlu aile kurmalarına önceden yaptıkları hazırlık idi. Kız ve oğlanların merasimde iştiraki, o halde, fazlalığın belgesi idi. İlk yaz bayramını halk << Örüş Sara >> adlandırmakla onda kutsallık – müneddeslik görmüştür. << Örüş Sara >> da << Örüş >>, otlak demektir. << Saka // Sara >> sözü çok anlamlıdır. Saranın bir çok Türk dillerinde <<Temiz >>, << Güç >>, << Cesaret >>, << İkidlik >> vs. anlamları vardır. Bizce bayrama << Örüş sara >> adlandırmakla onda kutsallık – müreddeslik görmüştür. << Örüş Sara >> da << Örüş >>, otlak demektir. << Saka // Sara >> sözü çok anlamlıdır. Saranın bir çok Türk dillerinde << temiz >>, << güç >>, << cesaret >>, << ikidlik >> vs anlamları vardır. Bizce bayrama << Örüş Sara >> derken Sara sözünün yukarıdaki anlamları tasavvur olunmuştur. Çünkü bu bayramda, oyunda – ayinde yeşillik, fazlalık, güç, temizlik – paklık inanışları ilahileri, kutsallıkları göz önüne getirilir. Türk keçiyi evlenmek için yeşillik, gerçeklik, su ilahesi Öleng'i yardıma çağırır, italya'lı oğlan ise yazın (mart ayı) gelişi ile uyanan, yeşilleşen tabiatda sevişmeyi üstün tutar. Bu adetin kökünde yaz, yeşillik ilahelerinde, güneşe inanç durur.

Yukarıda Tuvinler'in ev, ocak, ateş töreninden bahs etdik. Bu töreni işkinler noyabrda, karahollar ise yazda geçirirler. İşkiller törene hazırlanırken Azerbaycanlılar kimi yurdu, evi temizler, hatta ocakda kalmış külü atar, başka yerden odun getirir, sonra ocağı kalaylar. Kırmızı renkli, başı ağ şeridi keçiyi ocağa yakınlaştırırlar. Hamurdan keçinin heykelini düzeltir ve onu yonkardan kayırılmış küçük çitin içine yerleştirirler. Şaman – kam yeni, temiz ateşin şerefine alkış söyler. Şaman – kam oyun geçirdiği vakit yurdun sahibi ona kutsal ok-müreddes ok verirdi. Önceleri böyle ok her yerde var idi. Kam – şaman bütün kötöleri güya bu okdan acırdı. Bundan sonra keçinin çitin içindeki figürünü ateşe atardılar. Sonra yurdun sahibi öz küçük oğluna kurkultay veya andırışkan verir, oğlan öz sırasında gündeğandan başlayarak her yönde dört defa yemeği dişler ve o an da dişlediğini yer. Sonra kam-

şaman öz defini gündeğandan başlayarak ocağın dört tarafında oturan iştirakçılara verir, iştirakçılardan her biri defi eline alıp döşemede fırlatarak bir nece defe darbe vurur. Sonra böyle kabul olunmuş ki, ateş müreddestir. Kırmızı alametli keçi uduk olur. Ateşe hasr olunmuş sarı keçi törenden sonra sürüye bırakırlar ve o bıdık-uduk sayılır.

Karahollar şamanın - kamın, böylece de lamın iştirakı ile tören, ayinde koyun keserdiler, sütlü hamurdan hazırlanmış heykelciğini yongadan, çöpden düzeltilmiş çitin içine koyardılar. Yurtta ocak yanarken boynuna kırmızı bant bağlanmış keçi heykelciğinin başını ocağa taraf çevirirdiler. Keçi heykelciği yanarken yurttan olanların hepsi << hure, hure >> kışkırdılar. Yurdun yiyesi hürmetli yerde (tor) otururdu. Keçi heykelciği yandığı vakit yurttan lam, kam varsa, o, ateşe hasr olunmuş ayrıca dua okurdu.

Karahollar, böylece de işkiller keçi heykelciliğini ateşin ezzası – ateşin yiyesi, sarı alametli ve bantlı canlı keçinin ise kutsal sayardılar. Yurt sahibi temiz yerde yurdun kuzeyinde mutlak ak çay taşından ocak kurardı. Lam, kam bu ak çay taşından kayırılmış taşın üzerine keçinin heykelciğini koyardı. Keçiyi yongadan, cönleden düzelmiş hasarın içine yerleştirirlerdi. Kajaa – küçük hasar dünyanın, kainatın belgesi sayılırdı.

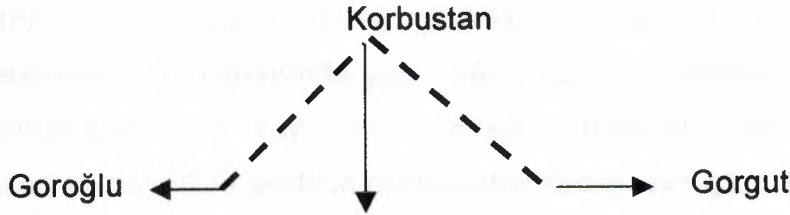
Şimdi ateş törenindeki keçi, güneş ve onlarla bağlı inanışları onların mitolojik duyumunu aydınlatalım. Görüldüğü gibi ateşin şanına geçirilen tören başlıca olarak gündeğanla ilişkilidir. Törende alkış söz-dua vakti kaman – şaman ve evin küçük oğlu gündeğandan başlayarak taze ağacın başına dolanırlar. Ocağın başına oturanlar gündeğandan başlayarak defi tıkırdatırlar ve bundan sonra güya ateş kutsallaşır r-müreddesleşir. Kam – şaman definin ocağın çevresinde gündeğandan başlayarak çalınması tesadüf müdür ? Mitolojiyle hiçbir ilişkisi yok mudur ? Bizce, burada Türk halklarının soy kökünde duran kabilelerin, kabile birleşmelerinin çok eski mitolojik görüşleri öz zıtlığını bulmuştur. Önce yazalım ki, defi çalmayı gündeğandan başlamakla eski insan güneşe, onun kutsallığına – müreddesliğine işaret etmiştir. Bellidir ki,

yuhunun bu bakımdan ayrıca ilmi değeri vardır. Yetkin koca yuhuda bir kızıl yay, üç gümüş ok görür:

<< Bu kızıl yay Gündoğan'dan Günbatan'ı tutmuştu.

Üç gümüş ok keçiye (Günbatana) taraf yönelmişti >>.

Göründüğü gibi yay Gündoğan'dan Günbatan'a dek naheik bir yeri tutmuştur. Ne için yay böyle nehenkdir ? Bizce ancak burada Oğuzlar'ın mitolojik görüşü öz zıtlığını tapmıştır. Yayın Gündoğan'dan Günbatan'a kimi yayılması o halde, üç korbustan'a işaretdir. Üç korbustan gök kümbezi şeklindedir.

Gök kubbenin başında Korbustan-dandan // tandan – gün çıkan yerden- Günçikan'dan güneşi – ateşi izleyen durur. Bu Oğuz'un başka bir mitolojik variantıdır. Oğuz tan // dan tanrısıdır, olabilsin böylece de tanın sökülmesini car çekendir. O halde, her iki mitolojik tanrı güneşle ilişkilidir. Gündoğan'a yayılan şüalar Korkut, ateşin (güneşin) ruhu, gücü, canıdır. Günbatan'a yayılanlar ise tabiatın ölüp – dirilmesi, takvimle dosdoğru bağlı tanrıdır - Koroğlu'dur. (her ikisi sonradan insanlaşmıştır) Ancak bu mitolojik görüşe göre de Hive Hanı Ebulgazi'nin << Secereyi Terakime >> eserinde açıktan açığa yayın – okun kutsal olduğu yazılır. Eserde Oğuz Han der : << sizin taptığınız yay ve oklar tanrı tarafından gönderilir. Bizden önce yaşayanlar yayı Hakan, hakim, oku ise elçi sayardılar >> XVII. yüzyılın düşünürü Ebul Gazi'den getirilen parçadan anlaşılır ki, bu yüzyılda yay – oka saygı

özünü koruyup saklaya bilmiştir. Yay gök kubbedir, Gündoğan'dan Günbatan'a gibi yayılır. O, Korbustan'ı, Korkut'u, Koroğlu'nu temsil eder. Ok ise güneşin ışığının belgesi, elçisi olduğu için başka sözle, güneşle ilişkili olduğu için kutsal sayılmıştır. Ancak buna göre de eski kam – şaman törenlerinde kam ayini – oyunu def evezine okla – yayla geçirirmiş. Yay - okla oyun geçiren kam gökün Üçkorbustan'ına, güneşten gelen ve inanışa göre o yer kayıdan ışığın yardımına sığınmıştır. O halde, yay – okla kam oyunu geçirmek eski inançla bağlıdır. Türk halklarının, o sıradan Azerbaycanlılar'ın devlet bayraklarında, tamğalarında - damgalarında yay-okun şeklinin çekilmesi de ancak bu inançla bağlanmış. Yay – okun başka bir mitolojik anlamı da onun damgada ve bayrakda şeklinin çekilmesine sebep olmuştur. O halde, yay – okla kam oyunu geçirmek eski inançla bağlıdır. Türk halklarının, o sıradan Azerbaycanlılar'ın devlet bayraklarında, tamğalarında – damgalarında yay – okun şeklinin çekilmesi de ancak bu inançla bağlanmış. Yay – okun başka bir mitolojik anlamı da onun damgada ve bayrakda şeklinin çekilmesine sebep olmuştur. O da budur ki, yay Türk halklarında bağımsızlığı – serbestliği, ok ise bağımsızlığı bildirmiştir. Bu değilenlerden böyle çıkarki, damgada ve bayrakdaki yay – okla Türk halkları bildirmişler ki, onları üçkorbustan, göle, güneş (yaruk-ışık vasıtasıyla) koruyor ve böylecede suveren- bağımsız, bağımlı olan devlettir, Kam – şamların yay – okdan istifade ettiklerinin sebebini kısaca da olsa dedik. O halde, ateş şerefine düzenlenmiş törende devrin verilmesi şüphesiz ki, bu inançlarla ilgilidir.

Yukarıda yazdık ki, törende ocağın çevresinde oturanlar defî Gündoğan yönden Günbatan'a döndürürler. Törende böyle biri hareketin mitolojik sebepleri araştırmacıların ve çöl materyallerini toplayanların dikkatinden yaymıştır. Önce yazalım ki, defin

Gündoğandan günbatana doğru yuvarlatılması şüphesiz ki, güneşe inançla ilişkilidir. Lam, kam - şaman inancına göre def kötü ruhları kavramış, mahv edermiş. Bizce, kamlar defe yaranışın belgesi gibi bakardılar. Defin değirmi olması da bu fikrin, meydana gelişinin belgesinin ona ait edilmesine yardım etmiştir, kam - şaman genellikle, eski Türk kabilelerinin görüşüne göre, defi gündoğandan günbatana hareket ettirmekle yarı çevre olmuştur. Bu çevre eski inanca göre, yerüstü dünya idi. Ancak bu görüşe göre yeraltı dünyası da bu çevrenin eşi gibi tasavvur edermişler. Doğal teşkilatının kanununa göre bu tasavvurun kökü bir, adları ayrı olur. Yerüstü dünya üçkorbustan, ateşin canı, ruhu, hayat gücü veren Korkut, tanın sökölmesini, güneşin çıkmasını izleyen Korbustan, tabiatın ölüp - dirilmesinin belgesi Koroğlu'dan oluşan yarı neheik çevredeyse, gök kubbesine, yer altı dünya da buna benzer çevrenin yarısı olmalıdır. Onda benzeyiş tam çevreye çevrilir. Yarısı yer, yerüstü, yarısı ise yeraltı dünya olur. Bunlar birlikte tamı, biteviliği, kökü temsil ederler. Benzeyiş - kainat, yaratılış-kosmokoniyaya ile ilişkili bu görüş öz zıtlığın kam-şaman definde meydana gelmiştir. Devrimize kimi gelip çıkmış eski kam deflerine dikkat edelim. Böyle defler iki bölüme - yerüstü, yeraltı dünyaya bölünmüştür. Defte yerüstü dünya güneş, insan, güneşinbelgesi, zoomorfik onkon kurd, kuş, başında kuş olan Dünya Ağacı, Yeraltı dünyada yer altını bildiren yılan ve türlü hayvanların şekli vardır. Def, zincir gibi üçbucaklarla çevreye alınmıştır. Yeraltı ve yerüstü dünya da

bu zincirle birbirinden ayrılmıştır. Bizce, defin böyle zincir gibi üçbucakla çevreye alınması tesadüfi değildir. Eski Türk dilli kabile birleşmesi dünyayı doğal teşkilat kuruluşu, sonsuzluk, üç korbustan görüşüne göre çevre şeklinde tasavvur etmiştir. Bizce, çevreyi üçbucaklara çevrelemenin mitolojik anlamı vardır. Çevreyi saran zincir yaşayışın, ebediliğin belgesidir. Biz böyle zincirlere esasen zoomorfik tanrıların boynunda, kam - şaman, eski efsaneyle – güneşle bağlı kaplarda tuş oluruz. Bununla eski insan öz görüşünün, öz tanrının yaşayışı olduğunu göze çarptırılmış. Dünyanın, benzeyişin, yaratılışın yaşayışı, ebedi olduğunu bildirmek için eski insan ve onun kamı iki dünyayı da bu zincirle böler. Bizce, dünyanın ortasını bildiren değirmenin de böyle üçbucaklara bölünmesi yine de yaşamak görüşü ile ilişkilidir. Ne için zincir üçbucak şeklinde verilmiştir ? Bunun üçkorbustan'la, üçlük (gök, yer, yeraltı) anlayışı ile bağlantısı tok mudur ? O halde böyle bir bağlantının olduğunu tasdik etmek olur. Zincirin her bir halkasının – üçbucağının yukarı ucu Korbustan, her iki aşağı uçlarından biri can, ruh veren güneş ışığını temsil eden Korkut, öteki ise eski takvim anlayışı ile sıkı bağlı, tabiatın ölüp-dirilmesi görüşü ile sesleşen Koroğlu'dur. Bununla eski insan sonsuzluk görüşünden doğan, onunla sıkı bağlı Üçkorbustan'ın ebedi olduğu görüşü ileri sürmüştür. O halde şimdi aydın olur ki, niye kam-şaman oyunu defle geçirilmiş. Aydın olur ki, def vasıtası ile oyu-ayın geçiren kam tabiatla insanın yüzyüze durmasını, natüralist felsefenin başlıca görüşlerini, güneşi, onunla bağlı sonsuzluğu ve bundan doğan Üçkorbustan ve b. Görüşleri halka ulaştırırdı.

Mitolojik görüşle yaşayan, bu görüşün az-çok ağırlık etdiği bir çağda dünyanın mitolojik anlamının başlıca fikirlerini temsil edenleri toplamak için mitolojik gücünü yükseltirdi, dinleyicide, seyircide ona inancı artırırdı. Ancak buna göre de defi gündeğandan başlayarak ocağın başına dolandırdıktan sonra böyle düşünürdüler ki, ocağın ateşi müreddes uduk oldu. O halde, ocağın ateşine udukluğu güneşle ilişkili sonsuzluk görüşü, üçkorbustan, yine güneşle bağlı def verir.

Ateş töreninde bizi meraklandıran onun takvim anlayışının, yaz bayramının oluşmasında, biçimlenmesindeki tuttuğu yerdir. Ateşin tanrılaşmasında güneşin rolü bu bakımdan dikkati özüne çeken Türk halklarının mitolojik görüşünde güneş başlıca tanrıdır ve görüldüğü gibi takvim anlayışı, yaz bayramı da onunla sıkı bağlıdır. Ateşi de güneş müreddesleştirir, kötüyü her ikisi korur. Biz, ateş töreninin takvim anlayışının oluşmasında oynadığı rolü göz önüne getirerek bu törendeki efsaneyle ilişkili bir sıra adetlere de dokunmak isteriz. Törende bazan ağ, bazan kırmızı, bazan da sarı başlı keçiyi kutsallaşmış - müreddesleşmiş, yenileşmiş ateşin yanına getirip ona diz çöktürürler. Keçinin başının ak, kırmızı, sarı olması mitolojik görüşlerle benzer. Vakti ile demiştik ki, ak yerüstü tanrısı Ülgen'in, kırmızı ve sarı güneşin rengidir. Böyle renkli keçiyi ateşin sahibi, ateşin atı gibi düşünmek onun udukluğunu daha da artırır. Bununla bildirirlermiş ki, ateş sahibi, ateş atı keçi köküne göre Ülgen'le, güneşle ilişkilidir. Burada bir adete de dikkati yöneltmek isteriz. Kam – Şaman ılam mutlak üç ak çay taşından ocak kurur, küçük çölden, yongadan kayırılmış hasarın içine hamurdan düzeltilmiş keçi figürü koyar ve ocağa atar. Bizce, bu meraklı bir görüşle, dünyayı anlamakla benzer. Ne için ocak özü de üç ak taştan kurulurmuş? Bu sorguya bizim cevabımız böyledir: Önce taştan başlayarak. Taş insanlara mutluluk getiren, ateşi yaratandır ve Türk halklarında ulu halk dağdaki mağarada oluştuğundan dağ taş da halktır. Ocağın taşının çaytaşı olması iki mitolojik görüşle ilişkilidir. Kayd edelim ki Türk halkları suyu ilk önce başlangıcılardan saymış ve onu da yüksek dağ başındaki bulutla ilişkilendirmiştir. Ona göre de ocağın taşı çay taşından olurmuş. Bununla suya ve taşa inancı ya da salırmış. Taşın ak olması da tesadüfi değildir.

Ak renk, Ülgen'in rengidir ve ancak buna göre de kutsal sayılmıştır. Çok sonralar, daha doğru değise mitolojik görüş kuvvetden düşünce aradan çıktıkça bu renk, hakanlara, kamlara, ağalara, beylere ait edilmiştir. O halde, taşın ak olması ile törendeki ocak taşının Ülgen'le

ilişkili olmasını dikkate getirmek istemişleridir. Ocağın üç ak taştan kurulmasının eski görüşlerle ilişkisi vardır. Üç sayısı Türk kabilelerinde, kabile birleşmelerinde halklarında kutsal sayılmıştır. Ancak buna göre de korbustan birliğine, üç korbusdan, üç kabile birleşmesine Üçok demişler. Söylenenlerden böyle çıkar ki ocak güneşle, Ülgen'le, dağla ilgili olmuştur. Törendeki bir adete daha değinelim: Çölden kayırmış çit dünyanın belgesi sayılmış. Onu keçi figürü ile birlikte ocağa atmakla kam – şaman, lam dünyayı ateşe yüklermiş, onu ateşin himayesine verirmiş.

Türk halklarında keçi ateşle, güneşle sıkı bağlıdır. Bu halklarda keçi temizlenir, uduklaşır, o ateşe baş eğer ve ateşin atı olur, ateşle ilişkilendir. Samiler'de ise keçi halkın günahını özünde topladıktan sonra çöle bırakırlar, görünür ki, güneş oradaki pisi mahv eder. O halde, her iki keçi Sami ülkelerindeki keçi ile Türk halklarındaki keçi mitolojik bakımdan birbirine yakındırlar.

Bir çok halklarda martda havanın kızmasına dayanarak bu ayı soğukla sıcaklığın vuruş ayı saymışlar. Onun gelişi ile hız-kız-sıcaklık gelir. İtalyanlar martı ilkin yaz, yaz bitkilerinin, güzel isteğinin tanrısı saymışlar. O, Hızır gibi soğukla, tabiatın << ölü >> kubbeleri ile mücadele eder. O, tabiatı canlandırmaya çalışır, sıcaklığı getirir. Martin soğukla vuruşunu tasavvur ederek sonralar onu muharebe, savaş, vuruş belgesi gibi tanımışlar. Tabiatdan asılı olan insan için soğuk << düşman >>dir. O halde, Martta soğğun vuruşu zıtlıkların vuruşudur. Hızır da böyledirç O, sıcaklığın başlangıcıdır ve soğuk başlangıcı ile karşılaşır. Marta gençlik, yazın gelişi, yeşilleşme ayı gibi bakmışlar. Ancak buna göre de Öleng, << Ak oğlan >> destanında ağacın içinden çıkan ilahe gençlikle, sevgi ile ilişkilidir. Yunanlar'ın güzellik ve sevgi ilahesi Afrodita ile Öleng'in yakınlığını aydınlatmakla keçi efsanesinin daha bir yaratılışı aydınlanır ve bu da takvim anlayışı ile keçinin ilişkisini yüze çıkarmaya yardım eder. Efsaneye göre, Kron'un kanından denize dökülür ve ondan köpük oluşur. Köpükten ise Afrodita dünyaya gelir.

Önce yazalım ki, sudan, su köpüğünden uçağın oluşması mitolojide tez tez tuş olunan mifoloji hadisedir. Doğrudur, bu mitolojik hadisenin muayyen küçük ayrılıkları vardır. Misal için Azerbaycan mitolojik nağili- << Aygır hesen >>de hesenin anası aygırın ayağının değdiği suyu içip hamile olur. Bir misal daha: Kırgızların soykökü ile bağlı efsanede değildir ki, Hakan'ın kızı kırk kızla gezmeye çıkar. Güneşin ışığının, düştüğü göl suyuna el vurur ve bundan hepsi hamile olur. Böyle misallerin sayısını artırabiliriz. Bizce, Afrodita'nın, Aygır hesenin, Kırgız kızlarının doğdukları uşakların sudan oluşmaları suyun bu halkların soykökünde duran kabile birleşmelerinde ilk başlangıç olabilir ki, ilk başlangıçlardan biri olduğuna işaretdir. Böyle mitolojik efsanelerdeki doğulan uşağın su tekbir atası, anası değildir. Burada herkes insan, başlangıç ve bir de zoomorfik tanrı oluşur. Aygır hesenin anası insan, atası su başlangıcı, zoomorfik tanrı ayğırdır. Kırgız efsanesinde ana kızlar, su ve güneş atadır. O halde, Türk halklarında üçlük - insan, ilk başlangıç, tanrı birlikte yaratıcı olurlar. Bu tefekkür ihtimal etmeye imkan verir ki, tarihin ancak bir çağı olmuş ki, insan özünü ilk başlangıçlarla, tanrılarla bir sırada görmüştür. O halde, bu üçlük - insan, onkon ilk başlangıç, güneş Türk halklarının üçlük başlangıçlarından biri olmuştur. Onda bunlar kökte iştirak eden insan da dahil olmakla kutsal sayılmışlar. Üçkurbostan'daki Korbustan, Korkut ve Koroğlu de böyle üçlüklerden biridir. Demek ki, Üçkurbostan'daki üçlüğün sağ, sol kolunu temsil edenler sonralar yarı insana, çağlar geçtikçe insana çevrilmişler. Bunun iki sebebi olabilir: Birinci- mitolojik görüş zayıfladıkça, Korkut'la Koroğlu ilahi, efsane gibi sıradan çıkmaya başlamıştır. İkinci sebebi, insan özünü efsane sırasına kimi yükseltmiş, her iki efsanenin kuruluşunda, sisteminde, anlayışında değişiklik etmiş, onu yarı insana benzetmiştir.

Yukarıda kayd ettik ki, Öleng'le, Hızır'la Afrodita arasındaki yakınlık keçi efsanesinin yaratılışını daha da aydınlattığı gibi onun takvim anlayışı ile ilişkisini de gözlerimiz karşısına getirir. Yunanistan'da

Afrodita'ya güzellik ve sevgi ilahesi gibi tapınılmıştır. Afrodit  köküne, genine göre su ile bağlıdır. Kanın ve suyun karışmış köpüğünden meydana gelmiştir. Ancak buna göre de ona << k p kden doğmuş >> da demişler ve araştırmacılar Afrodit 'yı en eski görüşlerle ilişkilendirirler. O, ebedi yazın, hayatın, mahs ldarlığın ilahesidir. Afrodit'a g lle,   ekle birlikte tasavvur olunmuştur. şimdi  leng'e, Oğuz'un g l n içindeki ağacın kovuğundan çıkan hanımına ve Hızır'a dikkat edelim.  leng su, yeşillik ile ilişkili ve keçileri evlendiren ilahedir. Değidiği gibi, onun doğma anlamlarından biri büyük su ve yeşilliktir. Afrodit  kan ve su köpüğünden doğarsa,  leng de sudur, yeşilliktir. Her iki ilahe sevgi ile bu ve başka şekilde ilişkilidirler. Bununla biz hiç de efsaneyle bağlı her iki ilahenin, onların ilk örneklerinin, oluşma köklerinin bu ve başka halkın karşılıklı tesirle oluştuğu fikrinde değiliz. Bizce, bu durum her şeyden evvel Yunan ve Türk halklarının mitolojik tefekk r ndeki yakınlıkla bağlıdır. Bu da sözcük ki, düşünme tarzını, tefekkürü formalalaştıran hayat tarzı ile şartlanır.

Sevgi hissini yaratmak, sevgililere yardım etmek Türk halklarında Hızır'a da ait edilmiştir. Defalarca kayd ettiğimiz gibi o, yalnız sevgililere yardım etmez, böylece de gençlerde bu hissi yaratır. O halde, Hızır hem de sevgi ilahesi imiş. Fikrimizin tasdiki için aşağıdaki örneklere dikkat getirelim: << Açık Kerib ve şahsenem >> destanında Hızır açıkça Resul'la şahsenem'i birbirine sevdendir. Destanda değildir: << Alemi poyada bir derviş gördü. Bu derviş kim olsun?

Hızır - İlyas. Hızır – İlyas elini yukarı kaldırıp dedi:

-Ey Resul, barmaklarımın arasından ne görürsen?

Resul dedi:

-Bir güzel seher.

Hızır – İlyas dedi:

-Bu seherde ne görürsen ?

Resul dedi:

-Bir güzel bağ ada incebel bir kız kırh kızla g l derir.

Hızır – İlyas dedi:

-Ey Resul, bil, agahol, o gördüğün seher Tiflisdı, bağçada kırk incebel
kızla gözel hanım da hoca Serian'ın kızı Senem'di. Senemi sene
dutarerim. Al, eşk babesini iç.

Hızır sevgi ilahesi olduğu için halkda böyle bir inanç varmış ki, o,
doğumun asan ve uğurlu geçmesine yardım eder. Ancak buna göre de
doğum çetin geçerken mama, doğanın kohumları Hızır'ı yardıma
çağırırılmışlar:

<< Hızır-Nebi, Hızır-İlyas,
Bende bendeden hilas,
Bolluk, ucuzluk,
Gel kurtar balam >>.

Azerbaycan mitolojik görüşler düzümünde değildiği gibi, Hızır
sevgi ile de ilişkili olmuştur. Sevgi, evlenmek, aile saadeti, çoğalmak için
Öleng gibi ona da müracaat edermişler. İnanırmışlar ki, o yalnız
sevgilileri değil, dünyaya gelecek uşağı da himaye eder. Ancak buna
göre de halk çetin doğan kadına yardım etmek için ona müracaat
edermiş. Gök-gökerti, yeşillik, gençlik, aile kurmak ilahesi Öleng'le
Hızır'ın mitolojik özellikleri yakındır, hatta birdir desek yanılmayız. Hızır-
İlyas'ın güneşle de ilişkisi olması, aşağıda göreceğimiz gibi, onu dolaylı
yolla yaz bayramı, takvim anlayışı ile de bağlıdır. Değilenlerden anlaşılır
ki, yeşillik, gençlik, aile kurmak ve onların ilahe, ilaheleri bu ve başka
şekilde yazla, güneşle ilişkili olduklarından onlar takvim anlayışı ile de
ilişkilidirler.

Avrupa halklarının bir çoğunun, böylece de Yunanlar'ın keçi
mitolojik personası ile Türk halklarının efsanevi keçi arasında tipolojik
yakınlıklar vardır. Ancak Türk keçi efsanesinin özüne mahsusluğu
dikkati çeker. Yukarıda böri - keçi oyunundan tanışırken dedik ki, keçi
yazın, kurd ise kışın belgesidir. Kucağında sakladığı ve koruduğu keçi

ile ilişkili kız o halde, yeşillik, gençlik, evlenme ilahesi Öleng, oğlan ise kış temsil eder. Keçi yazın belgesi olduğuna göredir ki, onunla bağlı kabile birleşmesi adı da vardır. Türkmenler’de ve birçok Türk halklarında sarı keçi, tekeli adlı geçen yüzyıla komi var idiler. Türk kabileleri ne için özlerine erkek keçi, sarı keçi adı koymuşlar. Bellidir ki, birçok halklar tapındıkları zoomorfik tanrıları, güneşi, tanrıları özlerine ad koymuşlar. Tarihte Akkoyun, Karakoyun kabile birleşmelerini buna misal çekmek olur. Kabile keçi tanrısını da koyun gibi özüne ad koymuştur. Burada bir meseleye dikkat getirelim. O da keçinin sarı renkte olmasıdır. Türk halklarının birçoğunun mitolojik tefekkürüne göre kırmızı, sarı renk güneşin rengi sayılmış. Albastıra – Alkarısına, Alavradına Kırgızlar, Kazaklar << Sarı Albastı >> derler. İster sarı keçi, ister kırmızı hanım, Sarı Albastı adlarındaki kırmızı, sarı rengi güneşle ilgilidir. Albastının eski benzeri olabilir ancak özü Çin kaynaklarında << kırmızı hanım >> adlanmıştır. Yaptığımız araştırmaya göre güzelliği, kötülüğü, eskileri temsil eden << kırmızı hanım >>, Alavradı güneşin belgesidir. Her iki mitolojik personaj ya bir kökdendir, ya da bir görüşün getirmeleridir. Onlar vakti ile iyiliği de, kötülüğü de temsil etmişler, ancak olanı değiştirmeye elinden almaya, yenisini çoğaltmaya meyilli çağlar geçtikçe Alkarısını, Alavradını – Al – ı daha çok kötüyle bağlamış ilişkilendirmiştir. Çağlar kırmızı hanımı, sarı keçiyi, Albastıdaki sarı keçiyi yaz hanımı, Albastı vakti ile güneşle ilişkilendirmiştir. Bu renkler onların güneşle bağlı olduklarına işaretdir. Aşağıda göreceğiz ki, keçi aydınlık yazı temsil etmiştir. Değildiği gibi, << bōri ve keçi >> – << Kurd ve keçi >> ilkin törende – kadın, kişi başlangıçları anlayışları ile bağlı oyuda keçi yazı, bōri (kurd) kış, böylece de keçiyi koruyan kız gençlik, evlenme, çoğalma, yeşillik ilahisi öleng’i temsil edermiş. Bizce bu oyun daha başka bir mitolojik görüşle bağlıdır. << Bōri ve keçi >> oyunu ne vakit ise yazla kış arasındaki tabii vuruşmaya hasr olunduğu gibi o, böylece de kadın ve kişi başlangıçları ile bağlı mifoloji görüşlerle ilgilidir. Ancak buna göre de bu oyun – tören

yazda, toyda, aile kurmak toplantısında, kızla oğlanın hayatında yaranacak büyük değişiklik geçirilir. Böylelikle, tören yakın, uzak görüşlerin, başlangıçların yüzleşmesi, karışması hesabına mürkkebleşirdi. Oyuda kız - gelin oğlan – bey kadın ve kişi başlangıçlarının belgesi gibi de çıkış ederdiler. Böyle bir tören oyununu oluşması mitolojik bakımdan da tabiidir. Ahı, bizce kadın ve kişi başlangıçları mifoloji bakımından zıtlıkların belgesidirler. Onların kökü birdir - insandır, her ikisi de öz növbesinde gelecek zıtlıkları oluşturmaları. Mitolojik tefekküre göre zıtlıklar Çinler’de yanısı, Türk halklarında Ülgen ve Erlik, ölüm ve olumun vuruşunu, hayatın çarkının devranını devam ettirirler. Bu oyunda da görünür ki, kız, oğlan başlangıçlarının görüşmesinden hayatı devam ettiren insan oluşur. Bu zıtlıkların biri olmasa insan oluşmaz. Zıtlıklar, kadın – kişi hayatı devam ettirirler. Böyle mitolojik görüşe göre oyun uzun yüzyıllar boyu yaşamış ve yaşayacaktır. Bizce, << bōri ve keçi >> oyunu ne vakit ise başlangıçlarla, zıtlıklarla, yazla, kışla ilgili tören olmuştur. Sonralar, zaman geçtikçe, mitolojik inançlar, görüşler zayıfladıkça, hayata mitolojik bakış yönünü az - çok değiştikte bu törende oyuna çevrilmiştir. Süphesiz bu birdenbire yok, uzun yüzyıllar boyu baş vermiştir. Oğlanın kurdun simasında çıkış etmesi de bir daha gösterir ki, o, kişi başlangıcı ile bağlıdır. Bir sıra Türk kabile birleşmelerinde, halklarında soyun atası, bütün kurd şeklinde gökden ışığın içinde yere iner. Kurdun boz ve gök renginde olması onun kutsal olanlarla bağlılığını aydınlatan mitolojik delildir. Efsane yaratıcısı ilkin kabile, soy kurdunu - bōrisini boz ve gök renklerinde vermekle onun tanrı ile - Ülgen’le ilişkili olduğunu nazara çarpdirmiştir. Bu delil bir sıra meselelerin aydınlanmasına yardım eder. Önce yazalım ki, kurdun ışığın içinde gelmesi onun güneşin belgesi olduğunu gösterir. Ahı, güneş kış, yaz, soğuk, sıcak, yağışlı, güneşli hava gibi zıtlıkların köküdür. Bunların hepsi güneşle bağlıdır. Kurd da bütün zıtlıkların birini kışı temsil eder. Yukarıda dedik ki, keçi yazın belgesidir, yaz ise çoğalmadır. Ancak buna göre de o, kadın başlangıcı

ile ilgilidir. Bu inanç o kadar geniş yayılmış ki, Azerbaycan sanatkarları hususıyla XVI. Yüzyılın ressamı Mehammed'in bu mevzuya hasr ettiği şekil buna güzel misal olabilir. Ressamın çektiği şekilde keçi kılıfı giymiş, keçi boynuzu takmış adamı çalgıcılar geçirirler. Çalgıcıların yanında yeniyetme oğlan, kenarda ise raks edenler tasvir olunmuştur. Doğrudur, burada takvim töreni, merasimi, şenliği nazara çarptırılır. Şekilde kadın ve kişi başlangıçlarını temsil edenlere hasr olunmuş törenin az çok kılıfı da özünü ayrıca gösterir. Şekilde keçi yazın belgesidir. O, güneşle ilişkili olduğundan Türk halkları ve onların kamları keçinin derisinden, boynuzundan kötüyü kovmak için yararlanmışlar. Şam – şaman bayramlarda, törenlerde üzerine keçi derisi atarmış, kalpağına keçi boynuzu berkidermiş. Yalnız kamlar – şamanlar değil, onların kan kardeşi ozanlar da keçi derisi giymişler. Onlar özlerini keçiye benzetmekle güneşle mitolojik ilişki yaratır ve bununla da insanları kötünden koruyor. Burada inanca göre güneş, onun sıcaklığını temsil eden keçi ile kam-şaman mitolojik bakımdan birbirine yakınlaşırlar, koşalaşırlar. Onların çalışmaları, faaliyetleri bir olur. Böyle durum insanları, hususıyla Azerbaycanlılar'ı, Özbekler'i, Kazaklar'ı, Türkmenler'i ve başkalarını doğma inanca, köke çağırır. Bu ister istemez kökü ulu ata babayı, onun görüşlerini güneşe inancını yada salır. Böyle çalışma kökten ayrılmaya koymuyor, yad tesirden koruyor. Kam-şaman daima bu ve başka şekillerde de yad görüşe karşı çıkmıştır. Azerbaycan'da XVI. Yüzyılda keçi derisi giyip raks etmek, okumak gösterir ki, hele o çağlarda böyle tam görüşlerinin bir sırası halk arasında yaşamıştır.

Mifoloji görüşlere göre yazla yer-toprak yakındırlar, her ikisi de çoğalmayla ilişkilidirler. Bu özellik kadına da aittir. Kadın başlangıcı bazen yerle, toprakla kişi başlangıcı ise gökle, bazen ise güneşle ilgilidir. Bizce kişi, kadın başlangıçları daha çok maldarlıkla, ekincilikle bağlı mitolojik görüş olmuştur. Gökden yarukun – ışığın içinde gelen kurd güneşle bağlı olduğundan o, kışı ve böylece de sıcaklığı, zıtlıklatın

kurda << yalkuzak bura >> derler. Gürcistan'ın Azerbaycanlılar yaşayan Borçak rayonunda vahşi hayvana böri//bori derler.

Türk halklarının kökü ile bağlı mitolojik efsanelerde Türkler başlıca olarak zoomorfik kurt tanrısı ile ilişkili olmuşlar. Bu mifik efsaneler birçok Rus, Türk düşünürlerinin, son zamanlar ise Avrupa düşünürlerinin, o sıradan Denis Sinorun dikkatini çekmiştir.

Denis Sinor'dan çok çok önceleri XIX. Yüzyılın öncelerinde N.J. Biçurin bu efsanelerden sohbet açmıştır. Her iki araştırmacının dikkatinden kaçmayan efsaneler arasında az – çok ayrılıklar özünü gösterir. Kurt, Azerbaycan halkının soy kökünde duran Oğuzlar'da ve onlarla kan yakınlığı olan Uygurlar'da zoomorfik tanrı olmuştur. Biz, yeri geldikçe adları çekilen düşünürlerin Çin kaynaklarında tuş oldukları efsanelerden bahsedeceğiz. Denis Sinor'a göre, kurt zoomorfik tanrısı ile bağlı efsane Çou sülalesi (556-581) çağında oluşmuştur. Çou-şu sülalesindeki efsane küçük değişikliklerle Pet- lerde varmış. Araştırmacının geldiği kanaate göre efsane 629- cu yıla 636.cı yıllar arasında tertip edilmiştir. Bizce, bu efsane çoktan varmış, ancak sonralar aynı yılların hadiseleri ile bağlanmıştır. Efsaneye göre, A-şih-a kabilesi konşular tefekküründen mahv edilir. Yanlız onlardan on yaşlı oğlan uşağını sağ bırakırlar. Onun da el- ayağını kesip bataklığa atarlar. Orada yaşayan bir dişi kurt uşağı yedizdirir. Onların izdivacından kurt boylu olur. Düşman eli – kolu kesilmiş oğlanı ve kurdu öldürmek ister. Kurt Kaoçenk'in dağlarındaki mağraya kaçır ve orada on oğlan doğar. Kurdun dağa dağa kaçması tesadüfi hadise değildir. Efsanede bu mitolojik bakımdan esaslandırılmıştır. Dağ Türk halklarının mitolojisinde koruyucudur, yardımcıdır. Ancak buna göre de oğlanların anası dağa kaçır. Kurtdan doğan oğlanlar büyür, her biri başka başka yerden evlenirler. Soy büyür ve mağaradan çıkar, onlar Çuan – Çuan'a koşullurlar. Biz yeri gelmişken bir meseleyi yada salalım. Eski halkların bir kısmında kurt zoomorfik tanrısına gibi tasavvur edilmiştir. Türk halklarının efsanesinde de kurt soyun anası gibi verilmiştir. Mitolojide

böyle hadiseler , benzerliklere tipolojik hadise gibi bakılırsa doğru olur. Mitolojide böyle bir tipologiyanın oluşmasına sebep şüphesiz ki, mitolojik efsanenin olduğu tarihi – içtimai şeraitin, durumun, hayat tarzındaki ve bununla bağlı hayatı, çevreyi anlamadaki estetik kavrayışlardaki yakınlıktır. Bu yakınlıklar, benzeyişler inançlarda, görüşlerde, hatta mitolojik efsanelerde tipoloji için yararlı şerait yaratır. Böyle benzeyişler maddi medeniyetde de benzerliklerin, yakınlığın oluşmasına sebep olur. Unutmak olmaz ki, maddi medeniyetde benzeyişlerde üslup ayrılıkları nazara çarpar. Biz kurdun insanın, soyun ecdadı olması hakkında başka bir efsaneyi de anmak isteriz. Efsanede değildir ki, Türkler'in ulu babası soy şehrinde Huyunk - Nunun-Şimalında yaşarmış. Bu kabilenin başcısı A – nink - nu idi. Onun yetmiş keçi kardeşi varmış. Bunlardan I – çih – ni – şih - tu kurttan doğmuştu. Ni – şih - tu'nun keyri adi gücü varmış. O, istediği vakit yağış yağdırır, gülek esdirirmiş. O, yayın, kışın ruhundan yaranmış, onların belgesi iki kızla evlenir. Kızlardan biri boylu olur ve dört oğlan doğar. Oğlanlardan biri Ak kukuşuna çevrilir. O biri A-fi ve çiyen çayı arasındaki yerde yaşar. Onu Çin çayının kırağında korur. Kardeşlerin en büyüğü 4. ise çen-hızı-çu-çih-şih dağına gider. Bu dağda a- çizgi ning-nu soyunu kabilesi yaşardı. Onlar soğuktan çok eziyet çekerdiler. Büyük kardeşi ocak kalaylar ve onları soğuktan kurtarır. O, Hakan seçilir, Türk ve Na – tu – lyu – şihin adlanır. Onun on avradı vardı. Doğan uşaklar analarının soyadını kabul ederler. Sevimli avratlarından birinin oğlu A – şih - na adlanırdı. Oğlanlarının ataları öldükten sonra evlatları böyle karara gelirler ki, büyük bir ağacın altına toplansınlar, kim hamıdan tez ağacın başına çıkarsa, o da Hakan olsun a-şihna ağacın başına birinci çıkar, Hakan olur ve adını A – hzien – şih koyarlar.

Soy kökle bağlı bu efsanelerdeki bir sıra meseleleri aydınlatacak, onlardaki takvim anlayışının ayrıca yer tuttuğunu görürüz. Efsanelerde aydın verilir ki, soyun, kabilenin başcısının anasını kurttır. Ortaliğa böle bir sual çıkar. Ne için soy başcısının umumiyetle, insanın anası kurt

olur? Süphesiz ki, insanla kurtun izdivacı ve onun insan doğması her nesneden önce eski insanın inançlar düzüümü, komsepsiyasi, düşünceler silsilesi ile benzer. İleride söyledik ki, kurt güneşin belgesidir. Bir sıra eski kabile birleşmelerinin, hatta halkların mitolojik görüşüne göre güneş yaratılmışın, insanın, göze görünen her nesnenin şeyin yaratıcısıdır. Böyle bir inanç imkan vermiştir ki, Güneşin belgesi, atributu kurt insan doğsun, insanı himaye etsin. O halde, kurdun insan doğması eski insanların, eski Türk halklarının mitolojik görüşleri ile bağlıdır. Burada bir mesele hakkında da fikrimizi söylemek isteriz. Ne için efsanede kurt kurt doğmaz ? Bizce, kurt, kurt doğamaz, çünkü belgesi olduğu güneş birdir. Bunada efsane hayat gerçekliğine sadık kalır. Birinci efsanedeki bir mesele hakkında diyelim: Ne için kurt insan ile evlenir? İnsan, hususiyle soy, kabile başcısı özünü çevredekilerin gözünde yükseltmek, ululaştırmak, hatta, müreddesleştirmek için tapındığı tanrıyla, gök cisimleri ile kan kohumu olduğunu uydururdu ve böylelikle de o, adi soy başcısından ucada dururdu, ululaşırdı. Bu efsanede de kurt yaratılışın yaratıcısı güneşle << kohumlukda >> böyle bir maksada hizmet etmiştir. O halde, insan bazen özü kurtla evlenmekle, kurtun evladı olmakla ululaşır, efsanevi özellikleri olur, güneşin efsanevi özelliği miras gibi ona verilir. Hiç uzağa gitmeden soyla bağlı ikinci efsanedeki kurtla << kan yakınlığı >> olan oğlana dikkat getirelim. O, kardeşlerin en akıllısıdır. Bu oğlan i – çih – ni – şih - tu istediği vakit yağmur yağdırırmış. Bizce, bu mitolojik özellik ona kurttan gelmiştir, kökden - genden gelir. O halde, kurt güneşin belgesidir, bazen özüdür. İnanca göre bir sıra tabiat hadiselerini, böylece de yağmuru yaratan güneştir. Ancak buna göre de, mitolojik tefekkürle yaşayan insan inanmış ki, yağmur yağdıran taş - yada sada taşı kurtun karnında olur. Biz yukarıda dedik ki her iki efsane ilkin bu ve başka Hakan'la ilişkilendirmeden önce varmış, görünür ki, efsaneler kurt, yay, kış, tabiatdaki zıtlıklar hakkında imiş. Efsanedeki mitolojik inançlar, mitolojik hadiselerin eskiliği fikrimizin doğruluğunu tasdik eder.

Sonra VI. Yüzyılda Hakanlar özlerini ululaştırmak için efsaneyi az çok adları ile ilişkilendirmeye çalışmışlar. Dikkat edin, İ –çih – ni –şih - tu'nun hanımları zıtlıkları – yazı kış temsil ederler. Biri yazın, o biri ise kışın ruhundan oluşmuştur. Bunlar zıtlıklarla, mevsimle, takvimle bağılıdırlar. Böyle çıkar ki, kızlardan biri takvimin üçüncü ayının, yazın; o birisi ise başka üçüncü ayının kışın belgesidirler. Bu kızlardan bir boylu olur, dört oğlan doğar. Güneşle ilişkili kızın oğlanlarının her biri o halde, dört fesle işaretdir. Kardeşlerden en büyüğü insanlara ateşten istifade etmeyi öğretir. Bu delil efsanenin ilkinin süfetine, değişikliğe uğramamış süfetin eski inançlarla bağılılığını gösterir. Oğlanın insanlara ateş almayı öğretmesi Prometey'i andırır.

Mitolojik görüşlerde sık ilişkili efsanede hatta ana hanedanlığının izleri de öz aksini bulmuştur. Bizce, uşakların özlerini ananın soyadı ile adlandırmaları bunun tezahürüdür.ilemcr efsanedeki bir hadiseye de dikkati yöneltmek isteriz. Kardeşler Hakan seçerken ağacın başına dırmaşırlar. Böyle Hakan seçme adeti Türk haklarında geniş yayılmış. Bizce bu adet iki mesele ile benzeri a-) Ağacın başına tez çıkmak fiziki güçle bağılı idi. Böyle bir özelliğin ise ilk ağsalekalda ilk hakanda olması gerekli idi. b-) Uca ağaç Türk haklarında dünya ağacının belgesi sayılırdı. Onun başına çıkmakla ağacın dünya ağacından yardım aldıklarını bildirirler. Dünya ağacının hakimiyet, hoşbetlik, güzel tale, uğurlu aile verdiği inancı << Ak oğlan >> da öz zıttını bulur.

Kurdun soyun anası,bazen atası olması değildiği gibi, güneşle ilişkiliğindendir. N.J. Biçur'in çin kaynaklarında aşağıdaki yarım mitolojik efsaneye tuş olmuştur.<<...kaokyur (uyğur) evi hunnun kız nevesinden türemişler. Rivayet olunur ki,hunnsanyuynun (Hakanının –M.C.) İki Güzel kızı doğmuştu.Eyanlar onları ilaheler sayardılar.Şanyuy dedi: Böyle kızları insanlara vermek olur mu? Ben onları göğşe bağışlayacağım.Böylelikle, merkezi şehirden kuzeyde, elçatmaz yerde uca kalaça diletirir ve orada her iki kızına der:-Göle tapşırırım ki, sizi kabul etsin.Üç yıl geçtikten sonra kızların anası onları oradan getirmek

istedi.Şanyuy dedi:- mümkün değil. Hele vakit çatmayıbalır...kurt gece-gündüz kalacanın karavulunu çeker ve ulardı. Nedense o kalacada özüne yuva dikti ve opradan çıkmadı. Küçük kız dedi:

-Ata-aramız bizi bura getirmekle arzu ederdiler ki, bizi göke bağışlasınlar. Şimdi ise kurt geldi. Olabilir onun gelişi güzel bir nesnenin başlangıcıdır. Kız kurdun yanına gitmek isterdi ki, büyük bacı korkarak dedi:

-Bu hayvandır, valideynlerini nusvay etme.

Küçük bacı ona kulak asmadı ve kurda ere gitdi, oğlanlar doğdu. Onların soyu çoğaldı, devlet kurdular..... << Bu efsanede de ata kurttur >>. Denis Cino-'dan önce N.J. Buçurin de Akşinler hakkında efsaneyi Rusya tercüme etmiştir. Bizce her iki görkemli alim efsaneyi tarihi efsane adlandırmakda haklıdırlar. Mitolojik tefekkürün mahsulü olan efsane sonradan az çok tarihi hadiselerle, tarihi şahsiyetlerle benzetilmiştir. Biz kurt onkonunun güneşin belgesi olduğu mitolojik görüşle razılaştığımız için N.J. Biçuri'nin Çin kaynaklarından getirdiği Akşin'in << kapısının üstünden kurt başı çekilmiş bayrak asılırdı >> ifadesininin gerçekleştiğine inanırız. Başka bir soyun << bayrağında kıızıl reknli kurt başının şekli var idi >>. Bu kabileler yavere bura // böri-kurt dermişler. Kurdun şeklinin << kıızıl renk >> de olması da onun güneşle ilişkili olduğuna işaretdir. Soy başcısının – hakanı koruyanların (yaver) böri // bura adlanması da mitolojik bakımdan tabiidir. Çünkü güneş insanları kötünden koruyor, onları bedbahtlıktan, çetinlikten kurtarır. Bir sıra deliller gösterir ki, neingi yaverler kurt // böri – Fula adlanmışlar, hatta hakanlar, soyun ulu babaları da özlerine kurt sözünü ikinci ad koymuşlar. L.N. Kumilyevm yazdığına göre, Akşin sözünün özü de kurt demektir. Biz kurdun ulu babayaad koymasının mifoloji bakışlarla ilişkili olduğu fikrindeyiz. Bunun iki sebebi vardır: Birinci kurt-güneş koruyucudur, kötüyü kovandır. Hakan da hanlığının koruyucusu sayıldığından özünü böyle adlandırmıştır. İkinci sebep: Birçok hakanlar, ağcakkallar soylarını onkonlarla ilişkilendirmek için özlerine onkonun

adını koymuşlar. Burada yeri gelmişken, bir meseleyi yüzeysel de olsa açmak isteriz. Çin kaynaklarında Çinliler'in << kurdlar üzerine hücum eden >> ifadesi de Akşin kurt - böri sözünün sinonimi gibi ilişkilendirilmiştir. Araştırmadan aydın olur ki, Oğuz kabilelerinden bir çoğu ve böylece de onlara yakın kabilelerden: sarık, teke, salır, ersari vs. Böriye-kurda tapınmışlar. Böri – kurt zoomorfik tanrısına tapınan soylar, kabile birleşmeleri neinki ulu babalarını, ecdadlarını, hakanlarını, hatta kabilelerini de böri – kurt adlandırmışlar. L.Z.Budarou 1820.ci yılda Kelkügt'de çıtından çıkmış Çağatayca – Farsca düete istinad ederek yazar ki, böri, Çağataylar'da hem de kabile adıdır. Zoomorfik tanrının böylece de ilahinin, ona tapınan soyun, kabilenin de tanrısını ile adlanması Oğuzlar'da ve başka Türk dilli halklarda Şüphesiz ki, mitolojik görüşle ilişkili hadisedir. Oğuz kabilelerinin bir kısmında, böylece de Ovlarlar'da // Avşarlar'da laçın kuşu zoomorfik tanrıdır. V.V. Rodlou yazar ki, eski Türk kabilelerinde Laçın adlı kabile vardır. Eski Azerbaycanlılar yaşadıkları bir sıra yerlere kurdun adını vermişler. Misal için, *Vorcalı – bar – çalı – kurdun yaşadığı yer. Kurt sözü ile bağlı bir çok kent, mahalle, meydan adları bugüne kimi gelip çıkmıştır. Gökçay Şamahı, Karabağ'da, Nahçıvan, Ordubak, Tebriz, Gence vs. Şehirlerde kurt mahallesi, kurt meydanı vardır. Şüphesiz ki, kurt adlı mahallenin, kentin ilk sakinleri kurda tapınmışlar. Olabilsin ki, kurt adlı soylardan, kabilelerden olmuşlar ve mahallelerini, meydanlarını, kentlerini onun adı ile adlandırmışlar.*

Kurtun – börinin güneşin belgesi olduğu << Oğuzname >> de gök kurdun – gök börinin Oğuz'a takdim olunmasına dikkat getirelim.

... чан эрта
болдукта Оғуз қағаннун
Кураңға кун даг бир
Җарук кирди. Ол Җаруктун көк
тулуклуг, көк Җаллугбэлук
бир эркак бөри чикти. Ошул бөри Оғуз
Кағанға сөз бәриб туруп эрди.
Такі дәди ким а: а: Оғуз Урум
үстигә сән атлар боласан.

(Çağdaş Azerbaycancası:"..... Seher erteden Oğuz Kağa'nın çadırına güntek bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü bir erkek kurt çıktı. Bu kurt Oğuz Kağan'a dedi: - << Ay Oğuz, sen urum üzerine güneşe hazırlaşırsan >>, << Ay Oğuz, men seninle kabakda gedecyem >>. Bundan sonra Oğuz Kağan çadırını yıgdi, ileri gitdi ve gördü ki, ordunun kabağında gök tüylü, büyük bir erkek böri (kurt) gider. O kurdun dalınca hamı hareket eder.....") Mitolojik görüşle sık bağlı olan yukarıdaki örnekte anlaşılır ki, Oğuz'un çadırına ışık girer. Bu yarukun içinde gök tüylü erkek kurt çıkar ve Oğuz'a, onun ordusuna yol gösterir. Burada iki makama, duruma dikkat getirmeliyiz: a) Yarukun (güneş ışığının) kurda çevrilmesi ile efsane yaratıcısı kurdun güneşin belgesi olduğuna işaret etmiştir. B) Gökden gelen güneş ışığının kurda çevrilmesi mitolojik tefekkürdeki dönme, çevrilme hadisesi ile ilişkilidir. Dönmelerde, çevrilmelerde başlıca olarak dönmüş, çevrilmiş ilkin seciyyesini, özelliğini saklıyor.

Güneş – böri – kurt Oğuz'un, umumileşmiş sekilde değilse, insanın çetin vakitlerde harayına çatar. Anck buna göre de güneş ışık şeklinde yere iner ve kurda dönüp Oğuz'a insanlara yardım eder. Böyle bir inanç uzun yüzyıllar boyu halk arasında yaşamış ve halk yaratıcılığında da öz aksini bulmuştur.

<< Boz kurddan hay alasan,
Hızırdan pay alasan >>.

Ай а! Оғуз тапуғунларға мән
 Јүрүр боламән, дэб дэди. Кэна
 андан сон Оғуз каған.
 Курдан тўртурди, кэтти, корди
 Ким чэригин талуклари—
 да көк тўйүлүг кө. јаллуғ
 бэдүк бир эркэк бөри јуругула
 турур. Ол бөрин артларин катағ—
 лаб јүрүгүдэ турур эрдилар эрди. . .¹

Bu mısradaki bozkurt B.Abdullayev'in yazdığı gibi <<Oğuzname >>deki boz kurtu hatırlatır.

<< Oğuzname >>den anlaşılır ki, Oğuz'a kurt - güneş yardım eder. O, Oğuzları kelebeye götürür. O halde, böri - kurt kelebeye apanan zoomorfik tanrı da sayılmıştır. Görünür ki, Tu - kyu - Akşin soy birleşmesinin, kabile birleşmesinin bayraklarından asdıkları kızılı renkde kurt şeklinin çekilmesinin iki sebebi vardır: a) börinin - kurdun halk inancı olması; b) börinin - güneşin kelebeye götüren tanrı olması.

<< Oğuzname >> de börinin - kurdun gök renkde olması da Türk halklarının mitolojik tefekkürü ile ilgilidir. Gök renk bir çok Türk kabile birleşmelerinde, halklarında gökün - tanrı hanın gök Allahı'nın rengi sayılmıştır. Kurdu gök renkde vermekle efsane, mitolojik destan yaratıcısı onun göke, gök tanrısına mahsus, kutsal - müreddes olduğunu bildirmek istemiştir. Türk halkları tanrı derken gökü - semayı, böylece de tanrıyı - Allah'ı tasavvur etmişler. << Gök böri >> de ilkin, ilahi böre - göke ait böri - ilahi kurt anlamında işlenmiş, daha sonralar, << gök >> sözünün anlam ve çaraları çoğaldıkça, gök sözü renk anlamını ve gök ilahe kurt - böri, hem de gök - gümüşü kurt anlamını almıştır. S.P.Tolstov, gök böri ifadesindeki, gök - gök sözünü doğru olarak << nebesnin >> (ilahi göğe mahsus) anlamında tercüme etmiştir. << Oğuzname >> de böri - kurt adeten yürüşte gelir ve onlara beledilik eder, çetin vakitlerde yardım eder. Destandan anlaşılır ki, kurda herbir çağırış, herbir parol gibi de bakmışlar. Kurda böyle bir bakış da onun güneşle bağlılığından oluşmuştur. Güneş insanlara yardım eder. Güneş - kurt da herkese yürüşde başcıdır, yardım edendir. Oğuz Kağan kurdun bir mitolojik özelliğini gözleri karşısına getirir ki der:

<<.....Tamğa bizka bolsun buyan, gök böri bslsunkil uran>>
(Çağdaş Azerbaycancası"..... koy buyan bizim namğamız, gök böri-kurt uranımız Oğuz kabile birleşmesinin hayatının hoş geçmesi için böyle bir iki nesneye sığınır. Bunlardan biri herbi yürüşde yardım eden

gök kurt – böri - güneş, o biri ise hoşbehtlik anlamında olan buyandır. Buyan sözünün kurdla birlikte anılması bazen, onlar arasındaki yakınlıktan ileri gelmiştir. Bizce buyan ne vakitse, haroda ise mitolojik tefekkürle az - çok bağlı olmuştur. Buyan bir sıra eski abidelerde << hoşbehtlik >>, << bereket >>, << nimet >> anlamında işlenmiştir. A.M.Şerbak << buyan >>ı blakodatlo (bereket) gibi tercüme etmiştir.

Oğuz ailesine, soyuna, kabilesine buyanı bereket, bolluk, hoşbehtlik nişanı gibi verir. Olabilir ki, vakti ile buyan hoşbehtlik, bereket, bolluk yaradan mitolojik ilahi olmuştur. Görünür ki, zaman geçtikçe buyan mitolojik özelliğini yitirmiştir. Buyana-hoşbehtliğe, bolluk yaradana tapınan bir sıra Türk soyları, kabileleri, kabile birleşmeleri öz aksakkallarına buyançu // buyançı da demişler. Onların buyan (çı) adlanmaları tabiidir. Görünür, kabile, soy ve öz ağsakkalına hoşbehtlik veren, bolluk yaratan gibi de bakmıştır. Bellidir ki, en eski çağlarda soy, kabile başcısı, ağ sakkallı, ruhani, böylece de devlet başcısı idi. O halde, aksakkal, hakan efsanenin talep ettiği kaydakanunların yerine getirilmesine, böylece de kabile, devlet işlerine başcılık ederdi. Böyle demek mümkünse, bu çağlar kabile efsanesi ile kabile devleti birbirinden ayrılmamıştı. Çok vakit ulu baba, başcı soyun, kabilenin tanrısının ilahisinin adı ile de adlanırdı. Misal için, Oğuz, Bayat ve başka ulu babalar, başcılar kabilenin, tanrısının adını taşımışlar. Ölüm aleminde << Uygurlar'ın hukuk senetleri >> adı ile tanınan metinlerin bizi meraklandıran bir yerine dikkat çekelim:

„Вижансу вадларим қутунға

. Munı odıqlıg Q oludu

. Bitunödugım

. taginür”

(Çağdaş Azerbaycancası: “Bebbaht İltimascı Koludı Biri Tünle hahişim müreddese hidmet eden ağalarının hidmetine yönelir”).

S.E.Malov – buyançu - buyançı sözünü>> gibi tercüme etmiştir. Buyan sözünün müreddes, pak, kutsala hizmet eden; ruhani anlamları onun mitolojik görüşlerle ilişkili olduğu fikrimizi daha da güçlendirir. Çok sonralarda, daha dakik eğilse mitolojik tefekkür zayıfladıkça, aradan çıkmaya başladıkça adı aramlara da, << buyan >>ı adı koymuşlar. Misal için; Buyan Kara. (yeni güçlü buyan) Buan Bökta vs.

<< Oğuzname >>de güneşin belgesi böri - kurt oğuzları kelebeye aparır. Soy kökle bağlı başka bir efsane de kurdun tanrılığı, ulu babalığı, ecdadlığı unutulsa da onun dolayısı da olsa insanları dardan kurtarması özünü koruyup saklamıştır. Efsanenin lap kısa mazmunu böyledir: Çinlilerin konşulukdaki Türk kabileleri ile vuruşta onları tam ezerler. Yalnız dört nefer ölümden hilas ola bilir, onlar da yurtlarından didergin düşerle. Bu dört nefer düşmandan kaçır. Tan söküldüğü vakit ala geyikin izine tuş olurlar. Ala geyik onları cennet gibi güzel bir yere getirir. Buradan çıkmak için hiçbir yol yoktu. Ahşamçağı ala geyik yere gelir, dört neferonun sütünü emer ve acından ölmezler. Dört yüz yıl burada yaşarlar, geyikler, insanlar artar. Bu yerden bayıra çıkamazlar. Burada kurt yok idi. Bir gün çoban görür ki, kurt geyiklerin birini yakalayıp parçaladı. Çoban düşündü ki, kurt haradan ise buraya gelendir, o halde, yol var. Çoban kurdu izledi, kurt bir delikten çıkıp gitti. Çoban eli ahvalatdan çeberdar etti. Demirci ocak kalaylar, çekiç kayırır, kurdun çıktığı yeri büyültür. Demirci oradan birinci çıkar ve ona el bozkurt Börteçene adını koyar. Demircinin Börteçene – Bozkurt olarak adlanması tesadüfi değildir. Yukarıda yazdık ki, kabilenin, kabile birleşmesinin ağsakkalları, hakanları özlerini bütün kabilenin tanrının adı ile adlandırmışlar. Burada da durum böyledir. Demirci, elin ağsakkalı özüne olabilsin, böriyi – kurdu (börteçene) adını koyar. Bu delil gösterir ki, vakti ile efsanede kurt başlıca yerlerden birini tutmuş ve insanlara yardım etmiştir. Bu da güneşin – kurdun mitolojik özellikleri ile ilişkilidir. Efsanede demircinin Bozkurt, kurt adlanması bize Oğuz'a yol

gösteren kurdu hatırlatır. Görünür ki, efsanede vakti ile Bozkurt'la geyiği parçalayan kurt arasında ilişki varmış, zaman geçtikçe efsane muasırlaşmış, şahelenmiştir, mitolojik görüşlü hadiseler tarihin burulğanında bitişik kalmıştır. Bu ireli adımlamağa koymazdı. Çünkü onlar sorun, kabilenin, kabile birleşmesinin meydana gelmesinde engel olurdu. Böyle mitolojik, içtimai görüşler öz işini görmüştür. Kurdun soy kökle ilişkisi, kutsallığı görüşü << Dede Korkut >> kitabında ve birçok Türk halklarında, Azerbaycanlılar'ın mitolojik görüşleinde özünü koruyup saklayabilmiştir. Misal için, Dede Korkut boylarında derler: << ... Bu kez bu kurda tuş oldu. Kurd yüzü mübarektir... >> Başka bir misal: << Salur Kazan Han düşman elinde dustak olanda öz kökü, uluları ile böyle fehr eder.

<< Ağ Kaya'nın kaplanının erkeğinde bir köküm var,

Ortaç kırdı sizin geyikleriniz durgurmaya.

Ağ sazın aslanında bir köküm var.

Kaz ağaca yundünü durğurmaya.

Ezvey kurt eniyi erkeğinde bir köküm var,

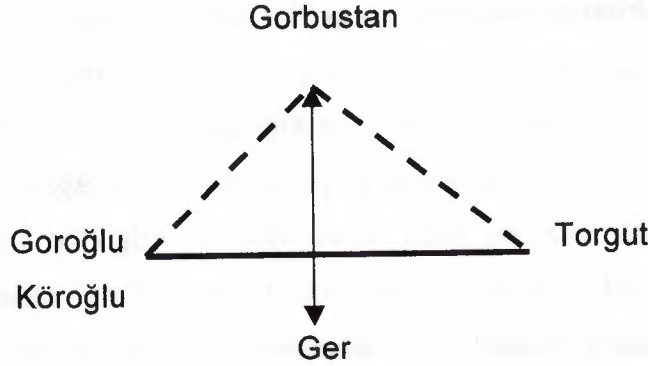
Ağça yunlu tümen koyunun gezdirmeye >>.

Birinci misalde kurdun müreddesliği nazara çarptırılır. İkincide ise eski Ozan Kazan'ın dili ile ancak bil bir çok Türk kabilelerinin, o sıradan Azerbaycanlılar'ın soy kökünde duran Oğuzlar'ın bir sıra zoomorfik onkonlarını sadalamağı karşısına maksat koymuştur. Kökte duran onkonlardan biri de kurtdur. Boyların yazılma tarihini gözleriniz karşısına getirsek, onda söyleyebiliriz ki, destana islam dini az çok tasvir etmiş, bu din Oğuzları eski mitolojik görüşleri ile bağlı yerleri bütün çıkarmış, bütün ise ihtisarla, muayyen << redakte >> ile saklamıştır. Ancak buna göre de vakti ile Oğuzlar'da başlıca onkon kurt-böri, boylardan bütün islam dininin tesiri, sıkıştırması ile, bütün ise çağın, yüzyılların, reel gerçekliğin tasvirine meyilin daha da güçlenmesi ile yaddaşıllardan silinmiş, efsane, mitolojik görüş, onkon adda-bud-da

destan severlerin, halkın geçmiş abidelerine, menevi servetine, kan yaddaşına hürmet edenlerin çalışmaları neticesinde birteher özünü << kurt yüzü mübarektir >> azvay kurt eniyi erkeğinde bir köküm var<< deyimlerinde saklayabilmiştir. Bu izler, yeni kurtla bağlı izler, yerler vakti ile güneşe inançla bağlı olmuştur. Yine bunun başlıca tanrı olduğu fikrindeyiz ? Bu mantıki soruya böyle cevap vermek gerekir. Mitolojik tefekkürü öğrenirken aydınlanır ki, bütün tanrılar, bütün ilahiler, tanrılar ulu baba, gökten kimi kabul olunmamıştır. Yalnız başlıca inançlarla bağlı tanrılar, ilahiler gökle ilişkilendirilmişler. Kazan'ın da öz kökünü erkek kurtla bağlaması gösterir ki, kurt başlıca tanrı olmuştur. Bu mitolojik bakımdan tabiidir. Çünkü kurt güneşin belgesidir. Yeri gelmişken söyleyelim ki, Sair Kazan hanım kökünün kaplanla, aslanla (bu zoomorfik tanrı da güneş'in belgesi sayılmıştır), ongur kuşu ile ilişkilendirilmesi onun uzak geçmişlerle, mitolojik dünya ile bağlı olduğunu ihtimal etmeye imkan verir. Sonralar, çağlar geçtikçe, daha dekik değilse, boyların yazıya alındığı zaman Kazan han iyid, batır idi. Çünkü bu çağlar Türk halklarına mitolojik batırlardan – kehremandan daha çok gerçek, reel batır gerek idi. Aparılan araştırma gösterir ki, Kazan han Dede Korkut boylarının en "koca", Oğuzlar'ın mitolojik tefekkürle yaşadıkları çağla bir yaştadır. Çağlar geçtikçe çevredeki hadiselerle münasibet değişdikçe, yeni çağ öz görüşünü zorla, hoşla destana kabul ettirdikçe, boylarda bir sıra obrazlar, hadiseler az-çok muasırlaşmış, yenileşmiştir. Kazan Han efsane dünyasından insanların yanına gelmiş, azman iyide, batıra çevrilmiştir. O, ne vakit ise mitolojik alemin yurddaşı olduğuna göre onun kökü zoomorfik onkonlarla, o sıradan kurdla-güneşle bağlılığı unutulmamıştır. Eski insan kurdun güneşle ilişkisini nazara çarptırmak için onu sıcaklıkla birlikte düşünmüş ve böylelikle de onu müreddesleştirmiştir. Kurdun pençesini kuruttuktan sonra kutsal bir nesne gibi tendir damında saklanması da onun güneşle bağlılığına işaretdir.

Kurt tanrısına tapınmanın izlerine Azerbaycan'ın bir sıra yerlerinde indi de tuş gelmek olur. Geçmişte halk böyle bir deyim işletirmiş: << Kurdu söylemek olmaz >>, << Kurdu görende salavat çevir.>> Her iki deyim kurdun mitolojik dünya ile bağlantısını gösterir. Böyle inanç varmış ki, döşü gelen kadına kurt çinağı ile vuranda sağalarmış. Boylu kadına kötünün dokunması için yastığının altına bir parça kurt derisi koyarlarmış. Ancak buna göre dermişler: << O nesneyi götüren koysun yerine, kurt ayağı, kurt çinağı getiririm tapar >>. Böyle bir inanç varmış ki, kurdun kellesi, sümüğü olan ev dokunulmazdır, ehtirama payıktır. Kurt dokunulmaz sayıldığından ona ok atmaz, ateş açmazlar, sürünü sayarken yalkuzağa pay ayırmışlar. Folklorcu Oruç, Eliyev 1988.-ci yılda Derbend'de ilmi ekspedisiyada olurken kurdun güneşle, gökle ilişkilerini özünde aks etdiren meraklı materyaller toplamıştır. Toplanan materyallerden ikisine dikkat getirelim. Ölmüş kurdun çenesini çıkarıp kırmızı bir eskiye bürüyüp kurutulur. Çok ağlayan, hasta uşağın sağılması için onu hemen kurt ağzından, çenesinden geçirirler. İkinci inanç böyledir: Ölmüş kurdun çenesini çıkarıp kuruturlar, onu gök eskiye bürürler. Uşak hastalananda, korkanda, onu gök eskiye bürünmüş << kurt ağzı >>ndan geçirirler. Birinci inançda kurdun çenesinin kırmızı parçaya bürünmesi eski, özü de başlıca inançla ilişkilidir. Kurdun Güneş'in belgesi olduğunu bildirmek için eski Azerbaycanlı onu güneşin rengi sayılan kırmızı parçaya bürüyermiş. Bundan sonra << kurt ağzı >> şifa verici olurmuş. Bellidir ki, inanca göre Güneş insanlara yardım eder, onları kötüden kurtarır. Bu adetde de kurdun güneşle ilişkisi özünü gösterir. İkinci inanca dikkati yöneltelim. Urada kurt çenesi gök parçaya bürünür. Bundan sonra çene şifa verici olur. Kurt çenesini gök parçaya bürünmesi tesadüfi değildir. Gök rengi göğün (sema'nın) rengi olduğundan müreddes sayılmıştır. Ancak buna göre de kurt çenesini gök parçaya bürünürler ve bundan sonra o şifaverici olur. Bu inançda gök (sema) ile güneş (kurt) birlikte

düşünülmüştür. Her iki inançda kurt çenesi insana, uşağa yardım eder. Türk halklarının mitolojik görüşlerle benzeyen bir sıra destanlarında,

Nağıllarında, büyüklü - küçüklü deyimlerinde de gök rengi kurtla bağlanılır. Misal için, << Oğuzname >> de ışığın içinde gökden gelen kurdun rengi görünür.

Kurdun ışığın içinden çıkması hadisesi ile desan yaratıcısı güneşten geldiğini, güneşle, gök tüylü, gök yallı olması ile, gökle ilişkisini nazara çarptırmak istemiştir. O halde, ilkin kurt zoomorfik tanrısı güneşin ve gökün belgesi olmuştur. Görünür ki, çağlar geçtikçe o, yalnız güneşle mitolojik ilişkisini saklamıştır. Tarihle, soy kökle, efsaneyle bağlı destanda ne için kurt ordunun önüne düşüp onlara yol gösterir ? Bu sorguya böyle cevap veririz. Işığın içinde yere inen kurt güneşin belgesidir ve güneş aparıcı antropomorfiktir.

Üçkorbustan konsepsiyasından - fikir düzümünden - mitolojik görüşten aydınlanır ki, güneşten gelen ışık suda kırılıp geri kayıdarken artar şeklini alır. Işıklar sağa - sola - yukarıya ayrılırlar.

Yanlara ayrılmış ışıklar Türk halklarına, o sıradan Oğuzlar'a yardım edip yol gösterir. Bu işi, Korkut, Koroğlu eder. << Oğuzname >>nin yaratıcısı Oğuz'un yürüyüşünü doğrultmak için güneşi, onun belgesi kurdu da işe celb eder ve güya onun yardımı ile doğuşa gider, doğuşçuları ruhlandırır. Bunun başka bir sebebi de vardır. Destancı Oğuz'un ulu, güneşle, gökle ilişkili olduğunu nazara çarptırmak için güneşi - kurdu yardım eden gibi gösterir. Güneşe - kurda inancın bir

sıra kalıklarını da yad edelim. Son zamana kadar Azerbaycan'ın bir çok yerlerinde uşağa göz değmesin diye, yakasından kurt çinağı asarmışlar, söylemişler ki, << kurdu söymek olmaz >>. Bu söylenenlerden anlaşılır ki, güneş'e inanç çetin, mürekkebi yol geçmiş ve çağımıza kimi gelip çıkmıştır. O halde, kurt başlıca olarak güneşle ilişkili düşünülmüştür. Arabir kurda, güneşe inanç kaynayıp karışmış, o, bütün açıktan açığa güneşin belgesi olmuştur. Ancak buna göre de kurt eski tarihi efsanelerle insana yardım eden, soy kökte iştirak eden zoomorfik sembol, güneş şekline girer. Bu bakımdan Türk halkları arasında ortaya çıkmış, Türk mitolojik tefekkürüne möhkem olmuş XIII – XIV. yüzyıllarda oluşmuş << Cengizname >>nin bir bölümü ilim için meraklıdır. Cengiz'in anası Alankov kişisiz boylu olur. O der ki, << benim yanıma güneşin ışığı gelir, o, benim yanımdan kurt şeklinde gider >>. << Kerara gelirler ki onu yoklasınlar . Çü kişi Alankov'un çadırının karavulunu çeker. Onlar gördüler ki, tam sökülmeye az kaldığında gökten ak, parlak ışık düştü ve çadıra girdi. (...) belirli vakitten sonra ışık gümüş bir boz kurta çevrildi >>. Bu mitolojik efsanede güneşle kurtun ilişkisi açıkca görünür. Kurt ışığı, güneşi temsil eder. Efsane yaratıcısı ışığın kutsallığını bildirmek için onu, << ak, parlak >> vermiştir. Ak renk baş tanrı, yerüstü, nimetlerin yaratıcısı Ülgen'in rengidir. O halde ışık – güneş Ülgen'le ilişkilidir. Yalnız ışık değil, kurtun da Ülgen'le, güneşle bağlılığını dikkate getirmek için Türk halkları onu hep ak renkli vermişler. Bu bakımdan Tatar halk nağılı << Ak kurt >> ayrıca merak doğurur. Tatar halk yaratıcılığındaki Ak kurttan danışırken F.Urmançeyev der ki, Tatarlar'ın nağıllarında iki tür kurt var: İnsana, hayvana zarar veren, bir de hayır veren, iyi ister. İyi istediği kurta << Ak kurt >> nağılındaki kurtu misal verir. Kurtun zarar veren ve iyi ister olması bütün Türk halklarının nağıllarında vardır. Zarar veren kurt zoomorfik sembol seviyesine gelmemiş, adi kurttur. İnsana yardım eden, ulu gökte bulunan kurt ise zoomorfik sembol seviyesine yükselmiş, hatta güneşin, gökün belgesine çevrilmiş, Ülgen'le de ilişkilendirilmiştir. << Ak kurt >> nağılında kurtun

ak renkte olması şüphesiz ki, yerüstü tanrısı Ülgen'le mitolojik bakımdan ilişkili olmasının tezahürüdür. Ancak bunu nağıldaki ak kurtun mitolojik özelliğide tasdik eder. Onun bu özelliğine dikkat edelim: Hakan'ın hanımı devler tarafından uğurlanır. Hakan'ın büyük oğlu çok sayılı bir ordu ile anasını aktarmaya gider, meşede ak kurt onların karşısına çıkarve talep eder ki, onun hakimiyetine dahil olan bu yerlerden çıksınlar. Hakan'ın edebaz, özünden dem vuran, aslında, küt elinden bir iş gelmeyen oğlu Ak kurtun talebine tahkirle cevap verir. Bu kobud hareketi ile Hakan'ın büyük oğlu Ak kurtu mecbur eder ki, onlarla pis hareket etsin. Ak kurt oğlanı ve onun ordusunu taşa döndürür. Hakan'ın ortanca oğlunun da akibeti böyle olur. Nihayet, küçük kardeş anasını aktarmaya çıkar. O, Ak kurtla nezaketle, hürmetle hareket eder.. özünün şahsi saflığını gösterir. Oğlanın hareketi Ak kurta çok hoş gelir. O, taşa döndürdüklerini yeniden insan eder ve uğurlanmış ananın tapılmasında onlara yardım eder. Şimdi ise Ak kurtla bağlı başka Türk halklarının, hususıyla Hakaslar'ın << Albinçi >> eposuna dikkat getirelim. Burada Ak, Puur – Ak böri – Ak kurt << Oğuzname >>deki gök gümüşü kurt gibi batır Albinçiye yardım eder.

Kurtla bağlı dediklerimizden anlaşılır ki, o, bir çok Türk halklarında, Azerbaycanlılar'ın soykökünde duran Oğuzlar'da baş sembol olmuş ve güneşin belgesi sayılmıştır. Kurt güneşle ilişkili olduğundan ulu gökte hep ata, hep ana olmuştur. Çünkü inanca göre, güneş bütün yaratılışın yaratıcı olmuştur. Ancak buna göre de, kurt güneşi temsil ettiğinden onu ulu ana, ata, yol gösteren gibi kabul etmişler. Bu mitolojik özelliğine göre o, Türk halklarında, onların soy köklerinde duran soylarda, kabilelerde, kabile birleşmeleri silsilesinde soyun atasının, başının, ak sakalının, Hakan'ının büyük yardımcısı olur ve soyu, kabileyi çetinlikten kurtarır. Kurt güneşle ilişkili olduğundan o güneş gibi mevsimle, takvimle bağlıdır ve takvimle bağlı törenlerde – merasimlerde bazen müsbet, bazen ise menfi sıfatlarla iştirak etmiştir. Güçsüz, sıcaklığı az olan kışta o, insana ister istemez zarar verir, başka

mevsimlerde kişi başlangıcı gibi müsbet özellikleri ile dikkat çeker. O halde, kurt ikili özelliklidir. O, zıtlıklarla ilişkilidir. İlk insana zarar veren kışı temsil ederken kurt pis ister, insanın ata – anası olmak şerefine çatarken, sembolleşirken iyi ister. Aşağıda göreceğiz ki, ancak zıtlıkların kışı temsil ettiğine göre de kurt, takvim, yaz töreninde bulunur. Kurtun pis istemesinin kökünde az – çok onun tabii haysiyeti de durur. Maldar insan onun zarar verdiğini tasavvur ederken kurta pis ister gibi de bakmıştır. Yukarıda dedik ki, keçi yazla ve onunla bağlı yaz takvim töreninde bulunur. Ancak buna göre de keçi, yazın geliş günleri yad edilir ve onu yazın belgesi gibi kabul ederler. Yazda gelecek çoğalmanın – mahsülün bol olmasının kaygısına kalındığından ikinci, maldar gökten ve yerden bol mahsül vermesini isterdi. Eski insan yazı mahsüldarlıkla bağlayınca, onun belgesi keçi de insana hoş gün vermeli, bolluk yaratmalıdır. Halk keçiyi, kurtu tabiatın mevsimleri ile ilişkilendirmiştir. Ancak buradan da takvim anlayışı yaratan amillerden biri ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki bedii örnekte halk takvimle benzeyen görüşünü böyle ifade etmiştir:

<< Üçü bize yağdır (kış) – kurt

Üçü cennet bağıdır (yaz) – keçi

Üçü yığıb getirir (yay)

Üçü vurup dağıtır (payız) >>

Dikkat edelim, halk kış mevsimini (kurtu) yağı, yazı (keçiyi) cennet bağı olarak adlandırır. tabiatın mevsimlerine böyle yaklaşmayan mitolojik ve reel sebepleri vardır. Keçi yazdır, cennettir, mahsüldarlıktır. Keçiye böyle yüksek kıymet efsanede, halk yaratıcılığının başka janrlarında da öz aksini bulmuştur. Bu bakımdan halk nağılı << Çıralı İsa >> ayrıca merak dopurur. Nağılda değil ki, yoksul, varı – yoğu bir << sütü keçisi >> olan kadın varmış. Kadının İsa adlı nevesi her gün keçinin sütünü götürüp satarmış, çörek alıp getirirmiş, ninesi ile birlikte

yerlermiş. Böylelikle, kadın ile İsa günlerini geçirirmişler. Bir gün Darğa İsa 'dan bir parça süt alır ve süt ona çok güzel gelir. Darğa yazı ile sözü bir yere koyar, keçiyi zorla kadından, İsa 'dan alırlar. İsa, ninesinin meslehetî ile Kazı'nın düşmanı Şeytan'ın yanına şikayete gider. Keçi oğlan şeklinde İsa ile görüşen Şeytan ona topuz verip der:

- İsa / al bu topuzu, vereyim sana. Topuzu elinde dik tutan kimi alıştırıp yanacak, senin göğ'e kaldırıp istediğ'in yere götürecekt. Topuzu kimin üstüne bıraksan başlayacak dövmeye. Bu günden İsa, çıraklı İsa olarak adlanır. İsa elinde topua Darğa'nın evine gelir, keçiyi ister. Darğa keçiyi vermek istemez. Çıraklı İsa topuza emir eder ki, Darğan'ı dövsün. Topuz Darğan'ı döver. İsa keçiyi alıp, eve getirir. Darğa ile Kazı topuzu uğırlarlar. İsa'ya da halden düşünce dövüp sahraya atarlar. Şaytan İsa'ya ikinci topuzu verir. Çıraklı İsa topuzların gömeğ'i ile Kazı ile Darğan'ı üsteler, topuzlar onları ölünceye kadar döverler.

Bizce, nağılda keçi yazın ve onun mahsulünün belgesidir. Ancak buna göre de keçinin sütü çıraklı İsa'nın ve nenesinin dolanacağıdır. Keçi (yazın mahsulü) kimde olursa o da iyi dolanır. Çıraklı İsa'ya keçiye yaza, yaz mahsulüne yiyelenmek için udlu topuz yardım eder. Bizce odlu topuz Güneşin belgesidir. Mitolojik tefekküre göre Güneş kötüyü kovar, kimsesizlere yardımını esirgemez. Bizce, nağılın yarandığı ilk çağlarda burada zıtlıkların kavgası verilmiştir. O halde, nağılın ilk varyantından kışın yazla avazlanması tabii hadisesi öz zıttını bulmuş, sonradan değişilmiştir. İsa yazdır ve o zaman güçlüdür ki, elinde odlu topuz var, başka sözle değilse güneş ona yardım ederken yenilmez olur. Ateşli topuz – güneş kışı – Darğan'ı döver. Sonralar halkı yazla kışın mücadelesinden daha çok ictimai haksızlıklar, her cür darğaların, kazıların haksızları meraklandırmış ve o, yazın yerine İsa'yı kışın yerine ise Darğan'ı koymuştur. Mitolojik obrazlar, ictimai anlam kazanmıştır. Nağılda iyilikle kötülük yüzyüze durmuştur.

Bu katekoriyaların karşı karşıya durması o halde yine yaz ve kışla ilişkilidir. Yazı, iyiliği İsa, kışı, pislği, kötölüğü – Darğa temsil eder. Burada daha bir karşılaşma vardır: Yazı ile Şeytan. İslam dininin zıttına olarak Şeytan ezilmiş, kimsesize, tahkir olunmuş yardım eder. Böyle bir duruma, yeni Şeytan'ın iyiliğin belgesi gibi verilmesine yaratıcılığında az tuş oluruz. Görünür ki, böyle müsbet tabiatlı Şeytanlar İslam dininden kabak halk yaratıcılığında oluşmuş simalardandır ve onu hakim din aradan çıkaramamıştır. Bu böyle de olabilir. Kazıların özbaşinalığına karşı halk Şeytan'ı güzel ister yaratmakla ona nefreti daha da alevlendirmek istemiştir.

Değildiği gibi, << Çıraklı İsa >> nın kökü çok eskilere gider. İsa ancak ateşli topuza yiyelendiği için mi çıraklı adlanır ? Bizce bu başlıca sebeplerden biridir. İsa'yı ateşli topuz göğsüne kaldırır. Dedik ki, ateşli topuz güneşin belgesidir. Demek ki, yazı, onun sıcaklığını, keçiyi, yazın mahsulünü elde etmek için İsa'ya güneş yardım eder. Biz << çırağa >> dikkat çekmek isteriz. O halde, << çırak >> sözü nağılın ilk iskeletinin mazmunu ile bağlı sözdür. Eğer bu söz, ilk çağlar bugünkü anlamında işlense idi, onda İsa çıraklı değil, ateşli olarak adlanırdı. Ahı, İsa çırağı değil, ateşli topuzu gezdirir. Biz buna dikkat edersek, ondaki gerçek ortaya çıkar ve İsa'nın niye çıraklı olarak adlandırıldığı da anlaşılır. Bununla da ateşli topuzun güneşin belgesi olduğu ortaya çıkar. Şimdi çırak sözünün neden İsa'nın sıfatı olduğunu açıklayalım: << Kızıl Döğüşçünün Taleyi >> kitabında çırağın söz açımını ve Saklarla ilişkili olduğunu delillerle isbat ettik. Öradaki fikirlerimizi çok kısa şekilde vermek isteriz: Saklar'da sipak // sırak adam adı olmuştur. siraka // siraka bir çok türk halkları, o sıradan Özbekler şimdi de şirak derler. Onlarda tanınmış sirak tarihi efsanesinin şirak fonetik varyantı çok yayılmıştır. Bir sıra Türk dillerinde, Şam'ın şirak olarak adlanması bu sözün anlaşılması için yeterli olur. Bellidir ki, Türk dillerinde << s >> sesi ile << ş >> sesi birbirini avaz ederler. Bu dil hadisesi geçeklikle benzeyen böyle bir fikir yürütmeye imkan verir ki, sirakla // sırakla , şirak

fonetik seslenmelerdir, varyantlardır. Türk dillerinde << s >> , << ç >> ve << y >> sesleri de avazlanırlar. Onda ırak, sirak // sırak // çırak sözleri fonetik varyantlardır. Ancak buna göre de ırakın am anlamı vardır. Eski Türk halkları ışığa yaruk demişler. << Oğuzname >>de de yaruk sözü işlenir. Bizce, << yaruk >> – ışık – ışık sözü, sirakla bir köktendir ve fonetik varyantdırlar. << Yaruk >> sözünün kökü << yar >>, sirakın ise << sir >> dir. Her iki sözdeki << uk >>, << ak >> şeklinedirler. << uk >> , << ak >> ın fonetik seslenmesi, varyantıdır. << Yaruk >> – ışık sözünün kökü << yar >> bir çok Türk dillerinde << ışıklı >> << ışık bırakmak, parlamak >>, << yarı ışıklandırmak >> , << ışıklı olmak >> ve onun (ar) ı << ışıklı >> << çarık >> – arık ışıklandırmak anlamları vardır. << y >> ile << ç >> sesleri Türk dillerinde avazlanırlar. Misal için, << yar >> a (ışık) bir sıra Türk halkları Saklar, sar // sır demişler. O halde, sir – irle yar – ar fonetik varyantlardır. Gerçeklikle benzemeyen bu dil materyaline dayanarak demek olur ki, çırak, ışık bırakan, ışıklı anlamındadır. Onda ıraklı İsa'nın adındaki çırak sözünün anlamı aydınlanır. Çıraklı İsa << ışık bırakan >> << ışık veren >> demektir. Çırağın (ateşli topuzun) insanlara yardım etmesi özelliğı onun güneşle ilişkisinden gelir. Çıraklı – ışıklı, ışık bırakan topuz yani güneşin belgesi topuz İsa'nın elinde olurken değildiğı gibi o, yenilmez olur. Bu halde yazın sıcaklığının mahsulünün belgesi, keçi İsa'nın olur. Güneşin belgesi topuz – ışık, ışık bırakan İsa'ya güç verir, yenilmez eder. İsa'da güneşin belgesi topuz, yaruk, çarık olmadığında o, güçsüz olur, keçi yazın sıcaklığı, mahsulü olmaz, yemek de olmaz. burada güneşin, ateşin insana gıda vermesinden bahs ettiğimizden Başka bir nağılı da yüzeysel de olsa anlatmak isteriz. Nağılda değilir ki, çok uşaklı bir okçu bu senet ile ailesini dolandıra bilmiştir. Onun özü, avradı, uşakları bir karın aç, bir karıntok günler sürerler. Bir gün okçu adeti üzere tezden durur, görür ki, kazanlar sütle doludur, aşıırır, ancak avradından kazanla dolu sütü kimin verdiğini sormaz. Günler geçer, hergün de kazanlar sütle dolu olur, uşaklar içip doyarlar. Okçunun sabrı

tükenir, o, avradından sorar ki, bu sütü kim verir. Avrat der, eğer desem beni bir daha görmeyeceksin. Kişi bir söz söylemez. O, avradını izler. Bu sefer tan sökölür sökölmez görür ki, avradı kazanları götürüp çay kırağına gitdi. Kişi onu, devamlı izler. Avrat çay kırağında toplanmış cüyürleri, geyikleri, ceylanları sağıar ve dolmuş kazanı ocağı koyar. Kişi de kolun dibine oturup ona bakar. O, tesadüfen kolu terfedir. Hayvanlar tiksindir, avrat dönüp kola bakarken onda gizlenmiş erini görür, hayvanlar kaçarlar. Avrat yüzünü erine tutup der:

- Ahı, niye balalarımı anasız koydun !

Avrat ocaktan bir kösöv götürüp ona atar ve der:

- Bu kösövu iyi sakla, ne kadar bu sizde olsa ruzunuz olacaktır.

Avrat ceylana döner, sürüye koşulup uzaklaşır. Derler ki, bazen aylı gecelerde bir ceylan gelip okçunun evinin önündeki kösövdan oluşmuş külü yalayıp gidermiş.

Dikkat edin, burada da kösöv – ateş, ceylan insanlara dolanmaya yardım ederler. Doğrudur, nağılda yasağın bozulması hadisesi de öz aksini bulmuştur. Yasak bozulduğundan avrat ceylana dönüp gider.

Bizi bir mesele daha düşündürür. O halde, Çıraklı İsa'nın harada ise sirakla yakınlığı vardır. Saklar'ın sirakla, şirakla ilişkili efsaneleri tanınmıştır. Tarihi efsaneye göre sirak atlara bakandır ve Ölgen'İ tutmak isteyenlere karşı durur. O, igiddir, korkmazdır, öz ölümü ile vatanını ağır durumdan kurtarır. Sirakla Çıraklı İsa ancak bilharda ise kökgene kohumdurlar. Sirak ateşli, ışıklı demektir. İsa ise çıraklı olarak adlanır. Bu simalar vakti ile yakın olmuşlar. Her halde bu mesele ayrıca araştırılmalıdır.

<< Çıraklı İsa >> nağılında keçiyi güneş, ateş koruyar ve o, verimlilikle, mahsuldarlıkla ilişkilidir. Keçi yazın, sıcaklığın- belgesi olduğundan onu güneş, ateş koruyor ve o da İsa'nın simasında insanlara yardım eder, mahsul verir. Halk tefekküründe keçi akıllı, tedbirlidir. Bu bakımdan << hilekar keçi >> nağılı meraklıdır: Nağılda keçi akıllı ile yırtıcı hayvanları aldatır, özünü, onunla yaylakta kalmış

danayı, koyunu ölümden kurtarır. Nağılda keçi hilekardır, genellikle, nağıllarda, törenlerde, ayrı ayrı deyimlerde harada keçi varsa, orada mahsul var, dolanışık, gün – dirilik var. Değildiği gibi, keçi güneşle, çoğalmayla ilişkili olduğundan kutsal sayılmış, hatta ölüyü pis, kötü ruhlardan korumak için onun boynuzunu kabre de koyarmışlar. Ancak keçi kutsal sayıldığından bir sıra Türk halkları onun iştiraki ile hastayı << müalice >> edermişler. Bu bakımdan aşağıdaki bakışı müalicesi ayrıca merak doğurur. Kam – şaman, bakışı çevrenin başına fırlanır ve tufun altında oturan hastayı kaldırıp kucağına alır ve onunla da fırlanır. Sonra dayanıp hastadan sorar: << Senin gözüne ne görünür, gök keçiği gördün mü ? “ Hasta dese ki, o hiç bir şey görmez, onda bakışı onu yine tuğun çevresinde fırlatır ve yine hemen suali verir. Halsiz hasta ister istemez der: - << Benim gözüme gök keçi görünür >>. Hasta gök keçiği gördükten sonra gönderilir. Bu müalice usulü keçinin kutsallığı ile ilişkilidir. Kam – Şaman, bakışı keçinin kutsallığını daha fazla dikkat çektiirmek için onu gök, göğün (sema) , gök renkli keçilerin kutsallığı geniş şekilde yayılmış. Onlar yalnız hastayı müalice etmezdiler. Hatta pis hadiselerin baş vereceğini önceden söylerdiler. Altaylar'ın eski inancına göre büyük tufanın (Nuh'un tufanı) olacağını gök tüylü keçi bilmiş ve insanları haberder etmiştir. Türkmenler keçiği ve onun boynuzunu kutsal saymışlar. Keçi yalnız Türkmanlar'de değil, Kırgızlar'da, Özbekler'de, Altaylar'da hürmetle yad edilirmiş. Kırgı inancına göre keçileri himaye eden Çiçan adlı kutsal varmış. Altaylar uşağı kötü ruhtan korumak için onun yanından, şaltrak asarlar. Türk halklarının ekseriyeti, o sıradan Kaçınler beşikten bir parça keçi derisi asarmışlar ve inanırmışlar ki, deri kötü ruhu kovar. 1938 yılında A.N.Ohladnikov güney Özbekistan'ın Maçay kasabasının yakınındaki Teşik Taş mağarasındakazı zamanı 8 – 9 yaşlı uşağın kabrinden Sibir keçisinin boynuzlarını bulmuştur. Harezm Özbekleri'nin eski inancında değildir ki, vahşi keçi ile kutsalların ilişkisi olur. Bu inanca göre, vakit aşırı dağdan inip kutsalın yanına gelirmiş.

Azerbaycanlılar'da keçi ile ilgili inançlar vardır. Boylu kadını kötü ruhtan korumak için onun yatağının çevresine keçi kezilinden –yunundan dokunmuş sicim dolarlar, uçlarını da yere çakılmış miha, bize bağlarmışlar. Mitolojik inançlara bağlı bu delili aydınlatalım. Keçi kezilinden dokunmuş sicim şüphesiz, güneşle ilişkili keçinin kötü ruhları kovması ile ilişkilidir. Ne için sicimin uçlarını yere çakılmış bize, yahud miha bağlarmışlar ? Bizce, bu adet de eski inançlara bağlıdır. Yukarıda dedik ki, yer göğün kadınıdır. İnanca göre yeri (kadını) gök (er) yağış vasıtasıyla mayalar ve o da mahsul verir. Bu sonuca göre, yer, kadının başlangıcıdır. Güneşin belgesi keçinin kezilinden dokunmuş sicimi yere – kadın başlangıcına bağlamakla eski insan, kadının başlangıcı yerle, erkeğin başlangıcı göğü, güneşi boylu kadına yardım etmeye çağırmışlar. Dikkat edin, bu zahiren küçücük adetde natur – felsefe ile bağlı eski insanın görüşleri cemlenmiştir. Halk arasında mitolojik görüşle benzeyen böyle bir adet varmış. Huşunu itiren doğan kadının yanında Alavradı nağmeleri okuya okuya nağara çalarmışlar. Nağaranın bir yüzüne kurt, o bir yüzüne keçi derisi çekermişler. Nağaranın yüzüne çekilen derinin kurt ve keçi derisi olması çok meraklıdır. Yukarıda dedik ki, keçi güneşle ilişkilidir, yazın sıcaklığının çoğalmanın belgesidir. Eski insan uşak doğmasının uğurlu olması için çoğalmanın belgesi, güneşle ilişkili keçiyi, güneşin belgesi kurtu yardıma çağırır ve buna göre de mitolojik görüşle sık baplı her iki hayvanın derisini nağaranın her iki yüzüne çekermişler. Mitolojik özellikli her iki adette keçinin kutsallığı, hürmetle yad edilmesi göz önünde cırlanır. Keçinin efsaneyle beğlilığı Dede Korkut boylarında, hususuyla Deli Domrul boyunda, Köroğlu destanında öz zıtlığını bulmuştur. Keçi ile ilişkili efsanelerden birini folklorcu M.H.Tantekin yazmıştır. Yusuf Muradi adlı birisi ona demiştir ki, << bir devrim kitapta okuyor ki, filan meşedeki büyük palıd ağacının altında ejderha var, kim o ejderhayı öldürürse, etinin filan yerini pişirip yerse, istediği yere uçup gidebilir.

Derviş hemen meşeye gider. Meşenin yakınındaki kentten bir keçi alır, yüz kulaç ip götürür, yerli bir beledci ile meşeye girer, ağacı aktarır bulur. O, şimdi bir ucunu palıd ağacına, bir ucunu da keçinin boynuna bağlar, ipi beledciye verip der: Keçiyi çek götür, tartıp ağacı yıksın. Beledci şaşırır ki, o boyda keçi ağacı nasıl yıkacak. Ancak keçi ağacı tartıp yıkar. Palıd ağacının altından ejderha çıkar. Derviş ejderhayı öldürür... İlk bakışta şaşırılabilir ki, nasıl olabilirki, keçi palıd ağacını tartıp yıksın. Ancak mitolojik bakımdan bu inandırıcıdır. Bellidir ki, keçi yazın belgesidir, güneşle ilişkilidir. Büyük bir ağacı tartıp çıkmak için gücü ona güneş, tabiatı canlandıran, ona hayat gücü vere yaz vermiştir. Efsanede ejderha kışın belgesidir. O halde, efsanede kışla yazın mücadelesi verilmiştir. Bu mitolojik efsane hayli değişikliğe uğramış ve bir sıra çoğalmalar, ihtisarlar edilmiştir. Hızır'la bağlı nağmede de insan Hızır'ın uğurlu gelmesi için ona yardım eder. İster bu efsanede, isterse de Hızır'la ilişkili nağmede insanın kutsala (Hızır'a), zoomorfik sembole (keçiye) yardım etmesi motifi şüphesiz insanın sembolden, kutsaldan ayrılmaması hissi onun özüne inanması ile benzer. Bu her nesneden önce, kam – şaman görüşleri ile ilişkilidir. Şamancılık insan özünü tabiatdan ayırmaz, onun ayrılmaz hissesi kabul eder. İnanca göre, insan tabiatdaki zoomorfikve başlıca sembollerle kökce yakındır, birdir. Kamcılıkla bağlı böyle natur – felsefe onda özüne inanç hissiyaratır ve güçlendirir.

İlk kamcılık çağında insan yavaş yavaş dış – kenar muhitin hadiselerine karışmaya başlar. O, inanır ki, çevredeki hadiselerin yönünü sembollerle, tanrılarla birlikte değişebilir. Böyle bir tefekkür insanın tabiat hadiseleri karşısındaki ilk acizliğini yavaş yavaş sarsar, özüne inancı güçlendirir. Bu inanç yine aynı yere gelir ki, insan zoomorfik sembolün, güneşle ilişkili keçinin yardımı ile kışı – ejderhayı yener, mahv eder. Bu çağlar insan tabiatını, yaratılışın hadiselerinin gidişinde özünü orda, onlarla birlikte görmek isteği ile yaşar. Yetkinliğin yolunu tutmuş insan ileri adımlar atar.

Değilenlerden anlaşıldı ki, keçi yazın belgesidir, buna göre de yaz bayrabında aparıcıdır, güneşle ilişkilidir. Keçi iyiliği temsil etmiş, insanlara ruzi vermiştir. Kurtla ilişkili olarak kayd ettik ki, o , zıtlıkların belgesidir. Kurt bazen sıcaklığı, güneşi, bazen ise yine güneşle bağlı soğuğu, kışı temsil etmiştir. Kurtun her iki tabiat hadisesi ile ilişkisi onun zıtlıklar görüşü ile bağlı olduğunu isbat eser. Yazın gelişi eski insan için büyük bir hadise idi. Yukarıda dedik ki, Azerbaycanlılar yazın gelişini bayram gibi karşılamışlar. Eski insan her mevsime üç ay ayırmıştır. Yaza da üç ay düşmüştür. Halk keçiyi yazın belgesi saydığından onu üç balalı eder: Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm. Bu tabii hadiseye halk ayırıcı bedii esernağıl hasr etmiştir.

Bu nağıl yaz bayramı takvim anlayışı ile sık bağlı sanat eseridir. Nağılda yazla – keçi ile kışın – kurtun savaşı verilir. Kurt yazın ilk ayında, havalar hâlâ soğuk iken keçinin ayını, başka sözle söylarsek, yazın ilk ayını yener. Onu soğuğa tutar. Ancak keçi – yaz güçlendikten sonra, o , vuruşta kurtu yener – mahv eder. Keçi yazın ilk ayını kurtun – kışın karnından çıkar. Mart ayının, yeni yazın başlangıç ayı keçinin – yazın sıcaklığı zayıf olduğundan kurt – kış üstün gelir. Bunu hiss eden halk aşağıdaki deyimlerle soğuğa münasebetlerini bildirmiştir:

<< Mart çıhdı, derd çıhdı >>

<< Keçuler yaza çıhdı >>

Başka bir örnek:

<< Mart gözüye barmağım

Yaza çıhdı oğlağım >>

Yazla kışın mücadelesi başka Türk halklarının da yaratıcılarında öz aksini bulmuştur. Salarlar'daki << Munkıs Kardjah >> nağılı buna

misal olabilir. Nağıl << Şengülüm, Şengülüm, mengülüm >>den az – çok farklanır, ancak genel mazmun, idea birdir, yakındır.

Nağılda üç kız yazın üç ayını temsil eder: Biz dedik ki, Ay ana yaratıcı, insan yaratan demektir. Güneş ana ve ay ananın – insan yaratan ananın yazın kızlarına yardım etmeleri mitolojik bakımdan doğaldır. Güneş ve yaratıcı ay ana çoğalmanın – yazın himayecileridir. Türk halkları ve onların soykökünde duran soybirleşmeleri, kabilebirleşmeleri yılın başlangıcını güneşle bağlamış ve onunla ilişkili törenler, nağıllar yaratmışlar. Böyle törenlerden biri de << Köse – Köse >> dir. << Köse – Köse >> töreni değildiği gibi yazda, yaz bayramında geçirilir. Bu törenin geçirilmesini bir çok alimler ilk tiyatroya bağlamışlar.bu düşünürlerin fikirleri doğrudur. Ancak << Köse – Köse >> ilk növbeye kışla yazın növbelenmesi töreni ile bağlıdır. Bu tören biraz değişikliklerle Azerbaycan'ın ayrı ayrı yerlerinde de geçirilir, tören yazın gelmesi, kışın gitmesi gibi tabii hadiseye, tabii vuruşu hasr olunmuştur. Törenin kökünde yazın belgesi keçi ile kışın belgesi arasında vuruşturur. Törende bir yere dikkat getirelim. Kösenin yalancı pehlivanı yeri kazır, güya buraya kızıl bastırırlar. Köse gelip orayı eşeler, özünü ancak gösterir ki, kızılı bulur. Bizce, bu hadisenin törene dahil olması tesadüf değildir. << Köse – Köse >> den yazanlar buna dkkat etmemişler. O halde, topraktan kızıl aktarmak ve bulmak yazda toprağın mahsül vermesine işaretdir, kızıl aktarmak hadisesi ile toprağı ekine hazırlamayı amaçlamışlar. Törenin gidişinde aç Köse ağlar ki, artık onun hayatı ağır geçer, hürmêti de kalmaz.köse uzun sefere çıkmak için pul yığmak ister.ona hürmet edilmediğinden herkes pul vermez. Yalancı pehlivan Köse'ye der ki, burada keçinin hürmeti var, koy gedim getiririm pulu o yığsın. Meclise keçinin balaları (yaz ayları) girer. Köse ile keçi savaşıır. Keçi Köse'yi öldürür, törene toplananlar keçiyi uğurlu vuruşuna göre alkışlarlar. Araştırmacıların dediği gibi, Köse kışın, keçi yazın belgesidir. Köse'yi cemaat sevmez, o, insanlara eziyet verdiğinden hürmeti yoktur. O, sefere gider, yani yerini yaza verir.

Köse ölmelidir ki, yaz dirilsin, hakimiyete geçsin. Bu tören de açıktan açığa yaz bayramı, takvimle ilişkilidir. Burada eski insan tabiatın zıtlıklarını temsil eden kışla yazınvuruşunu vermekten başka, tabiatdaki değişikliği güneşle bağlar. Bu, eski insanın takvim anlayışının ilk kuruluşu, ilk iskeletidir. Böyle törenler ve onun takvimle bağlılığı dünyanın bir çok halklarında olmuştur. Fransızlar soğuğun (kışın çıkmasına) – << karının kovulmasına >> hasır edilmiş maskarad geçirirmişler. Fransızlar soğuğun (kışın) kurtarmasını kutsal Arat günü ile ilişkilendirirler. Burada karı soğuğu temsil eder. Karı uzunlukta oturur, elinde boş torba sadaka dilenir. (Azerbaycan “ Köse – Köse “ sinde Köse pul ister), uşaklar ona değnekle vururlar. Bu tören, adeten nisan ayında, bazen martın sonunda ve hatta mayıs ayında da geçirilir. Törende ölümü (kışı) dirilme (yaz) avaz eder. Bu avazlanma çağın çarkının belgesidir. İtalyanlar martın 14'ünde Roma'da << Mamuralia >> adlı tören geçirirler. Deriden kıyafet giymiş Mamurlus Beturnus adlı adamı dövüp şehirden kovarlar. Mamurlus'un kovulması kışın ve geçmiş yılın kovulmasını kışın ve geçmiş yılın kovulmasını temsil ederdi. Avrupa halkları ile Türk halklarının töreninde takvimle ilişkili yakınlık gösterir ki, vakti ile onların hayat tarzındaki yakınlık tefekkürde tipolojik yakınlık yaratmıştır. Burada tesirden daha çok tefekkürü biçimlendiren yaşayışın benzerliği olmuştur. Dramın oluşması tabiatın mevsimlerinin birbirini avaz etmesi tabii vuruşu ile bağlı olmuştur. Yani, kışın yazla avazlanması töreni ilk dramın oluşmasının ösülünü koymuştur. Yazın gelişi ekinciliğin, maldarlığın dirilmesi demek idi. O, halde keçi hem de akrar teserufatla bağlıdır.

Nihayet demeliyiz ki, takvim anlayışı, yaz bayramı, onun oluşması, biçimlenmesi, tabiatın birbirini avazlayan ve hayat tarzı ile, okçulukla, maldarlıkla, ekincilikle ilişkili oluşmuştur. Takvim anlayışını, yaz töreni, hayatın, yaşayışın talebi doğurmuştur, çağlar geçtikçe onu tekmilleştirmiş ve biçimlendirmiştir. Yaz, onunla ilişkili tören değildiği gibi, başlıca olarak maldarlıkla, ekincilikle, bir sözle akrar teserrüfatla

bağlı oluşmuş ve halkı gelecek mahsulün uğurlu olaması için zahmete, çalışmalara, faaliyete çağırmıştır. Yaz töreni, halk takvimi ile ilişkilidir. Yaz töreni tefekkürde ilk önce ictimai siyasi btvlğn oluşmasına, biçimlenmesine tekan veren amillerden biri olmuştur.